



ORHAN ÖZKAN



KAMU YÖNETİMİ  
ANABİLİM DALI

OCAK 2024



T.C.  
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



YÜKSEK  
LİSANS  
TEZİ

NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ  
VE SİYASETLE İLİŞKİSİ: NORŞİN ÖRNEĞİ

ORHAN ÖZKAN

KAMU YÖNETİMİ  
ANABİLİM DALI

OCAK 2024

T.C.  
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE  
SİYASETLE İLİŞKİSİ: NORŞİN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN  
ORHAN ÖZKAN

DANIŞMAN  
DR. ÖĞR. ÜYESİ SAİT EBİNÇ

VAN, 2024

## KABUL VE ONAY

| Orhan ÖZKAN tarafından hazırlanan “NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SİYASETLE İLİŞKİSİ: NORŞİN ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. |            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| Jüri Üyeleri                                                                                                                                                                                                                                                                                             | İmza       |
| <b>Danışman:</b> Dr. Öğr. Üyesi Sait Ebinç<br>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.                                                                                                               | .....      |
| <b>Başkan :</b> Prof. Dr. Zeki DUMAN<br>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.                                                                                                                         | .....      |
| <b>Üye :</b> Doç. Dr. Tekin AVANER<br>Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.                                                                                                               | .....      |
| <b>Üye :</b> Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ<br>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.                                                                                                     | .....      |
| <b>Yedek Üye :</b> Unvanı Adı SOYADI<br>Üniversite Adı, Anabilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.                                                                                                                                    | .....      |
| <b>Yedek Üye :</b> Unvanı Adı SOYADI<br>Üniversite Adı, Anabilim Dalı<br><br>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.                                                                                                                                    | .....      |
| <b>Tez Savunma Tarihi:</b>                                                                                                                                                                                                                                                                               | 04/01/2024 |
| Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.<br><br>.....<br><br>Prof. Dr. Bekir KOÇLAR<br>Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü                                                               |            |

## ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

**bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (04/01/2024)**

(İmza)

(Orhan ÖZKAN)

## Yüksek Lisans Tezi

Orhan ÖZKAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
Ocak, 2024

### NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SİYASETLE İLİŞKİSİ: NORŞİN ÖRNEĞİ

#### ÖZET

Bu çalışma; Hâlidî Nakşîbendîyye Tarikatının genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; özelde Norşin’de nasıl yayıldığını ve bu kolun günümüze kadar siyasetle ilişkisinin nasıl geliştiğini araştırmalar üzerinden ortaya koymayı amaç edinmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle birincil ve ikincil kaynakların yanı sıra doküman incelemesi üzerinden hazırlanmış, sözlü tarih metoduyla yarı yapılandırılmış kişisel görüşmelerle desteklendirilmiştir. Tekke ve medrese birlikteliği üzerinden yayılmacı bir politika izleyen Hâlidîlik, Doğu ve Güneydoğu’ da kısa bir sürede yayılmıştır. İlk önce Nehiri Tekkesi üzerinden kabul gören Hâlidîliğin; Sıbgatullah Arvâsî üzerinden Bitlis’in Hizan ilçesinde, sonra da Arvâsî’den aldığı icazetle Abdurrahman-ı Tâgî’nin Norşin’de tekke açtığı görülmüştür. Nehiri Tekkesinden sonra Hâlidîliğin bölgedeki en etkili kolunun Norşin tekkesi ve medresesi olduğu kabul görmektedir. Bu da Abdurrahman-ı Tâgî’nin yetiştirdiği 19 halifeye ve bu halifelerin kendi bölgelerinde yaptığı irşat faaliyetlerine dayandırılmaktadır. Hâlidîliğin Norşin’e yerleşmesiyle Norşin Tekke ve Medresesinin sadece dini konularda değil toplumsal ve siyasal konularda da etkin olduğu görülmüştür. Çalışma dönemin siyasal olaylarına değinmiş ve Norşin Tekkesinin bu olaylar karşısındaki tutumunu incelemiştir. Bunun yanı sıra tek partili sistem sonrası dönemde Hâlidîliğin aktif siyaset içindeki pozisyonu 1990’ ların sonuna değin işlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Hâlidî tekkelerinin Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’nde yaşayan insanların oy kullanma yönelimleri üzerinde yarattığı etki gözlemlenmiştir. Sonuç olarak tekke ve medreselerin geçmişten günümüze siyasetle olan ilişkisinin dönemsel olarak farklılık gösterse de her zaman mevcut olduğu açığa çıkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Hâlidî Nakşîbendîyye, Norşin, Tekke, Siyaset.

**Sayfa Sayısı:** x + 102

**Tez Danışmanı:** Dr. Öğr. Üyesi Sait Ebinç

**M. Sc. Thesis**

Orhan ÖZKAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY  
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

January, 2024

**HISTORICAL DEVELOPMENT OF NAQSHBENDISM AND ITS  
RELATIONSHIP WITH POLITICS: THE NORŞIN EXAMPLE**

**ABSTRACT**

This study; Hâlidî aims to reveal through research how the Naqshbandiyya Order spread in the Eastern and Southeastern Anatolia Region in general, and in Norşin in particular, and how the relationship of this branch with politics has developed until today. The study was prepared by qualitative research method, based on primary and secondary sources as well as document analysis, and supported by semi-structured personal interviews using the oral history method. Hâlidîsm, which followed an expansionist policy through the unity of lodges and madrasahs, spread in the East and Southeast in a short time. It was seen that Hâlidîsm, which was first accepted through Nehiri lodge, opened a lodge in the Hizan district of Bitlis through Sıbgatullah Arvâsî, and then, with the permission he received from Arvâsî, Abdurrahman-ı Tâğî opened a lodge in Norşin. After Nehiri lodge, it is accepted that the most influential branch of Hâlidîsm in the region is Norşin lodge and madrasah. This is based on the 19 caliphs raised by Abduraahman-ı Taghi and the guidance activities carried out by these caliphs in their own regions. With the settlement of Hâlidîsm in Norşin, it was seen that Norşin Lodge and Madrasa were active not only in religious matters but also in social and political issues. The study touched upon the political events of the period and examined the attitude of the norşin lodge towards these events. In addition, the position of Hâlidîsm in active politics in the post-one-party system period has been tried to be discussed until the end of the 1990s. As a result, the relationship between lodges and madrasahs and politics from past to present; although it varies periodically, it is revealed that it is always present.

**Key Words:** Halidi Naqshbandiyya, Norşin, Lodge, Politics.

**Quantity of Page:** x + 102

**Supervisor:** Asst. Prof. Dr. Sait Ebinç

## İÇİNDEKİLER

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| ÖZET .....                                           | iii |
| ABSTRACT .....                                       | iv  |
| İÇİNDEKİLER.....                                     | v   |
| SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ .....                 | ix  |
| ÖN SÖZ.....                                          | x   |
| GİRİŞ.....                                           | 1   |
| 1. NAKŞİBENDİLİĞE TARİHSEL KISA BİR BAKIŞ.....       | 4   |
| 1.1. Nakşibendiliğin Doğuşu.....                     | 4   |
| 1.1.1. Yusuf Hemedani.....                           | 6   |
| 1.1.2. Abdulhalik Gücdevani .....                    | 6   |
| 1.1.3. Baba Semmasi.....                             | 7   |
| 1.1.4. Bahauddin Nakşibend .....                     | 7   |
| 1.1.5. Alâeddin Muhammed Attar .....                 | 8   |
| 1.1.6. Ubeydullah Ahrar.....                         | 8   |
| 1.1.7. İmam-ı Rabbani.....                           | 9   |
| 1.1.8. Muhhammed Emin El Kurdi.....                  | 9   |
| 1.1.9. Seyyid Taha Nehiri .....                      | 9   |
| 1.1.10. Sıbgatullah Arvâsî.....                      | 10  |
| 1.2. Hâlid-i Bağdadinin Kısaca Yaşamı.....           | 10  |
| 1.3. Hâlidiliğin Doğuşu.....                         | 13  |
| 1.4. Hâlidiliğin Doğu ve Güneydoğu’da Yayılışı ..... | 15  |
| 1.5. Hâlidilikte Tarikat Esasları .....              | 17  |
| 1.5.1. Kuramsal Esaslar.....                         | 17  |
| 1.5.1.1. Şeriat ve Tarikat .....                     | 17  |
| 1.5.1.2. Nübüvvet-Velayet .....                      | 18  |
| 1.5.1.3. Hakikat-i Muhammediye.....                  | 18  |
| 1.5.1.4. Vahdet-i Vucüt ve Vahdet-i Şühud .....      | 19  |
| 1.5.1.5. Keşf ve Keramet.....                        | 19  |
| 1.5.2. Ameli Esaslar .....                           | 20  |
| 1.5.2.1. Seyr-u Süluk.....                           | 20  |

|                                                                      |           |
|----------------------------------------------------------------------|-----------|
| 1.5.2.2. Kelimat-ı Kudsiye .....                                     | 21        |
| 1.5.2.3. Zikir.....                                                  | 21        |
| 1.5.2.4. Evrad .....                                                 | 21        |
| 1.5.2.5. Sohbet.....                                                 | 22        |
| 1.5.2.6. Halvet .....                                                | 22        |
| 1.5.2.7. Tevessül –İstimdat.....                                     | 23        |
| 1.5.2.8. Teveccüh .....                                              | 23        |
| 1.5.2.9. Murakabe.....                                               | 23        |
| 1.5.2.10. Rabıta .....                                               | 24        |
| <b>2. NORŞİN'DE NAKŞİBENDİLİĞİN YAYILIŞI VE NORŞİN ŞEYHLERİ ....</b> | <b>25</b> |
| 2.1. Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin Yaşamı ve Eserleri.....             | 26        |
| 2.1.1. Norşin Dergâhının Kuruluşu .....                              | 29        |
| 2.1.2. Vefatı.....                                                   | 30        |
| 2.1.3. Seyda-i Tâğî'nin Eşleri .....                                 | 31        |
| 2.1.4. Seyda-i Tâğî'nin Çocukları .....                              | 31        |
| 2.2. Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'den İcazet Alan Halifeler .....         | 32        |
| 2.2.1. Seyda-i Tâğî'nin Halifelerinin Hayatları.....                 | 33        |
| 2.2.1.1. Şeyh Molla İbrahimi Çokreşi .....                           | 33        |
| 2.2.1.2. Şeyh Mustafa Bitlisi (v.1914).....                          | 33        |
| 2.2.1.3. Şeyh Muhammed Sami Erzincani .....                          | 34        |
| 2.2.1.4. Şeyh Süleyman Bitlisi (v.1877).....                         | 34        |
| 2.2.1.5. Şeyh Halili Çokreşi.....                                    | 34        |
| 2.2.1.6. Şeyh Abdulhadi Çarçahi.....                                 | 35        |
| 2.2.1.7. Şeyh İbrahim Neyniki (Bulaniki) .....                       | 35        |
| 2.2.1.8. Şeyh Yusuf Bitlisi.....                                     | 35        |
| 2.2.1.9. Şeyh Molla Ahmet Taşkeseni.....                             | 36        |
| 2.2.1.10. Şeyh Molla Abdullah Horosi (Hizani).....                   | 36        |
| 2.2.1.11. Şeyh Seyyid Tahir-i Abiri .....                            | 36        |
| 2.2.1.12. Şeyh Seyit İbrahim Siird-i.....                            | 36        |
| 2.2.1.13. Şeyh Abdulkahhar Zokaydi (Siird-i).....                    | 36        |
| 2.2.1.14. Şeyh Reşid Norşin-i (Sobaşı) .....                         | 37        |
| 2.2.1.15. Şeyh Abdulhakim-i Cezni .....                              | 37        |

|                                                                                          |           |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| 2.2.1.16. Molla Abdullah Norşin-i (Sobaşı) .....                                         | 38        |
| 2.2.1.17. Şeyh Fethullah Verkanisi.....                                                  | 39        |
| 2.2.1.18. Şeyh Abdulkadir Melekendi (Hezan-i) .....                                      | 39        |
| 2.2.1.19. Şeyh Yusuf Hınıs-i .....                                                       | 39        |
| 2.3. Norşin Dergahı'ndan Yayılan Kollar.....                                             | 39        |
| 2.3.1. Şeyh Fethullah Verkanisi ve Ohin Dergahı.....                                     | 40        |
| 2.3.2. Şeyh İbrahim Çokreş ve Çokreş Dergahı.....                                        | 42        |
| 2.3.3. Şeyh Muhammed Sami Erzincani ve Kırtıloğlu Tekkesi.....                           | 43        |
| 2.3.4. Molla Ahmet Taşkeseni ve Taşkesenli Dergahı.....                                  | 44        |
| 2.3.5. Şeyh Abdulkahhar Siirdi (Zokaydi) ve Zokayd Dergahı .....                         | 45        |
| 2.3.6. Şeyh Abdulkadir-i Hezani ve Hezan Dergahı.....                                    | 46        |
| 2.4. Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî'den Sonra Norşin Tekkesi (Faaliyet Gösteren Halifeler)..... | 48        |
| 2.4.1. Şeyh Fethullah Verkanisi .....                                                    | 48        |
| 2.4.2. Muhammed Diyaüddin (Hazret) .....                                                 | 48        |
| 2.4.2.1. Şeyh Ahmet el Haznevi ve Haznevi Tekkesi .....                                  | 50        |
| 2.4.3. Şeyh Muhammed Masum.....                                                          | 52        |
| 2.4.3.1. Şeyh Maşuk'un Hayatı .....                                                      | 54        |
| 2.4.4. Şeyh Masum Sonrası Norşin Medreseleri .....                                       | 55        |
| 2.4.4.1. Şeyh Masum Medresesi.....                                                       | 55        |
| 2.4.4.2. Şeyh Takyeddin Medresesi.....                                                   | 56        |
| 2.4.4.3. Şeyh Nasır Medresesi .....                                                      | 57        |
| 2.4.4.4. Şeyh Taha Medresesi.....                                                        | 58        |
| 2.4.4.5. Molla Abdalbaki Medresesi .....                                                 | 59        |
| 2.5. Norşin Tekke ve Medresesinin Kurumsal Yapısı .....                                  | 60        |
| 2.5.1. Ekonomik Kaynakları .....                                                         | 61        |
| 2.5.2. Eğitim ve Öğretim.....                                                            | 61        |
| <b>3. HÂLİDÎ NAKŞÎBENDÎYYENİN SİYASAL TOPLUMSAL İLİŞKİLERİ....</b>                       | <b>64</b> |
| 3.1. Hâlidîlik Öncesi Doğu ve Güneydoğunun Sosyopolitik Yapısı .....                     | 64        |
| 3.2. Merkezileşme Sonrası Bölgenin Siyasal Durumu .....                                  | 65        |
| 3.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı .....                                                        | 69        |
| 3.4. 1914 Bitlis İsyanı .....                                                            | 71        |

|                                                                            |           |
|----------------------------------------------------------------------------|-----------|
| 3.5. Tekke ve Medreselerin Bitlis’te Birinci Dünya Savaşındaki Etkisi..... | 72        |
| 3.6. Şeyh Sait İsyanı .....                                                | 74        |
| 3.7. Tek Partili Dönem Sonrası Siyasal Durum.....                          | 80        |
| 3.7.1. 1950-1960 Arası Siyasal Durum.....                                  | 81        |
| 3.7.2. Demokrat Parti Döneminde Tarikat ve Cemaatler .....                 | 82        |
| 3.8. 1950 ve Sonrası Bitlis’te Siyaset ve Şeyhlik .....                    | 85        |
| <b>SONUÇ .....</b>                                                         | <b>91</b> |
| <b>KAYNAKÇA .....</b>                                                      | <b>95</b> |
| <b>ÖZGEÇMİŞ</b>                                                            |           |
| <b>TEZ ORJİNALLİK RAPORU</b>                                               |           |



## SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

| Kısaltmalar | Açıklamalar                            |
|-------------|----------------------------------------|
| <b>ANAP</b> | Anavatan Partisi                       |
| <b>CHP</b>  | Cumhuriyet Halk Partisi                |
| <b>Dr</b>   | Doktor                                 |
| <b>DP</b>   | Demokrat Parti                         |
| <b>Hz</b>   | Hazreti                                |
| <b>MP</b>   | Millet Partisi                         |
| <b>MSP</b>  | Milli Selamet Partisi                  |
| <b>MDP</b>  | Milliyetçi Demokrasi Partisi           |
| <b>Öğr</b>  | Öğretim Üyesi                          |
| <b>S</b>    | Sayfa                                  |
| <b>Sav</b>  | Sallallâhu aleyhi ve sellem            |
| <b>SSCB</b> | Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği |
| <b>Syn</b>  | Sayın                                  |
| <b>TBMM</b> | Türkiye Büyük Millet Meclisi           |
| <b>TDK</b>  | Türk Dil Kurumu                        |
| <b>TDV</b>  | Türkiye Diyanet Vakfı                  |
| <b>Vb</b>   | Ve benzeri                             |
| <b>Vd</b>   | Ve diğerleri                           |
| <b>Yy</b>   | Yüzyıl                                 |

## ÖN SÖZ

Bu tez araştırmasında Norşin Tekke ve Medresesinin kuruluşu ve kuruluşundan sonra bölgede yarattığı dini, ekonomik, siyasi, toplumsal etki ele alınmıştır. Çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir. Tez konusunun belirlenmesi sürecinde ve tezin hazırlık aşamasında değerli fikirleriyle yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yönlendirmeleriyle sağladıkları katkılardan dolayı değerli dostlarım Araştırma Görevlisi ASEF SUBAŞI ve doktora öğrencisi Veysi KILIÇ'a; ayrıca her türlü sıkıntıda yanımda olan ve her zaman beni destekleyen sevgili eşim Duygu ÖZKAN'a ve kıymetli çocuklarım Dicle ve Aras ÖZKAN'a şükranlarımı sunarım.

## GİRİŞ

İslam inancına bağlı olan insanlar, inançlarını genel olarak tarikatlar üzerinden biçimlendirmişlerdir. İnsanların şeyh-mürit ilişkisi çerçevesinde kendilerini güvende hissediyor oluşları, şeyhlerine kayıtsız bir bağlılık duymalarını sağlamıştır. Böylesi bir bağlılık hayatın her alanına sirayet etmiştir. Aile yaşantısından toplumun hassasiyetlerine kadar her şey bu inanç ve bağlılık çerçevesinde şekil almıştır. 11. yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdüren Nakşibendiliğin yaşadığımız coğrafyada da yarattığı etki kaçınılmaz olmuştur.

1800'lü yılların başında Mevlânâ Hâlid olarak bilinen ve Hâlid-i Bağdadi olarak kabul gören İslam âlimi, Hindistan'a giderek Abdullah Dehlevi tarafından Nakşibendiliğe kabul edilmiştir. Aslen Süleymaniye doğumlu olan Mevlânâ Hâlid günümüzde de yaygın olan Nakşibendiliğin Hâlidîye kolunun kurucusu olmuştur.

İslam'ın yaşamsal biçimiyle hayatın her alanında uygulanmasını ve buna dahil olmasını öngören Hâlidî Nakşibendîyye, Doğu ve Güneydoğu'da kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Bu anlamda Doğu ve Güneydoğu'da İslam'ın siyasal yaşam içerisinde yer bulma serüveni de başlamıştır. Kadiriğe nazaran daha yayılmacı bir amaç gözeten Hâlidîlik, icazet alınarak halifelik yoluyla faaliyet göstermiştir. İlk olarak Şemdinli'de Seyyid Taha Nehri ile başlayan silsile, sonrasında Seyyid Sıbgatullah ve öğrencisi olan Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ile devam etmiştir.

Norşin'de ilk tekkesini açan Seyda lakaplı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî kısa sürede bütün bölgede tanınan ve kabul gören İslam âlimi haline gelmiştir. Tekkesinde yetişen birçok insan icazetlerini aldıktan sonra farklı yerlerde halifeliklerini sürdürmüşlerdir. Çalışmanın özünü oluşturan Norşin'de Hâlidîliğin tarihsel gelişimi bağlamında, silsile içerisinde yer alan halifelerin kısa yaşam öykülerine de değinilmiştir. Norşin'de toplumsal olaylara dünden bugüne kayıtsız kalmayan Hâlidî şeyhleri Türkiye siyaseti içerisinde de aktif rol almıştır. Özellikle 1960 sonrası birçok dönem Mecliste vekil bulundurmuşlardır. Bu durum toplumun oy verme yöneliminin yanı sıra politik tutumunda da belirleyici olmuştur. Muhafazakâr sağ partiler içinde yapılan siyaset kendi mürit çevrelerince de kabul görmüş ve desteklenmiştir. Aynı

zamanda yerel siyaset içinde de bulunmuş olmaları ve 5 dönem boyunca Norşin’de bu aileye mensup aynı kişinin belediye başkanlığı yapmış olması dikkat çekicidir.

Geçmişten günümüze dinin siyaset üzerindeki etkisi tartışılmalıdır. Osmanlı döneminde devletin şeriat kurallarından uzaklaşması zafiyetin ötesinde ihanet olarak görülüp devlete karşı isyanlara varan sonuçlar doğurmuştur. Cumhuriyet sonrası ise sürekli bir irtica korkusu ve paniği ile tekkeler, dini gruplar ve toplum üzerinde baskıcı politikalar uygulanmıştır. Tek partili dönem sonrası din merkezli yeni ideolojik ekoller ortaya çıkmış ve 1980 sonrası Türkiye’ye gelindiğinde bu ideolojik ekoller siyasette tekrar etkin olmaya başlamıştır. Liberal muhafazakârlık bağlamında din ve siyasetin girift yapısının yeniden gün yüzüne çıktığı ifade edilebilir.

Hâlidî Nakşîbendîyye’nin Doğu ve Güneydoğu’da özde Norşin’de tarihsel gelişimini ve siyasetle olan ilişkisini ortaya koymak, bunun yanı sıra Norşin Tekke ve Medresesinin gizli kalmış ve çalışılmamış yönlerini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Ayrıca Hâlidîliğin tek parti sonrası Türkiye siyaseti üzerindeki etkisinin de ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Hâlidîlik üzerine çok fazla çalışma yapılmasına rağmen Norşin özelinde konuyla alakalı çok az kaynağa rastlanmıştır. Çalışmada Norşin Tekkesi ile alakalı temel sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Hâlidîliğin Norşin’e nasıl geldiği, tekke açıldıktan sonra içinde bulundukları durum, tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri evreler, yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara karşı davranışları yer almaktadır. Bu bağlamda Hâlidîliğin dini hassasiyetleri dışında toplumsal ve siyasal anlamda yarattığı etkinin ne olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Bu soru çerçevesinde çalışmada bütünlük sağlaması amacıyla birinci bölümde Nakşîbendîliğin tarihçesine kısaca değinilmiş, müntesibi olan önemli isimler üzerinden geçirdiği evreler anlatılmıştır. Hâlidîlik koluna ismini veren Mevlânâ Hâlid’in politik yapısına, Doğu ve Güneydoğu’da yayılma sürecine değinilmiştir. İkinci bölümde Norşin tekkesinin kuruluş dönemine, burada yetişen halifelere, tekkeden ayrılan kollara, günümüze kadar tekkeyi yöneten şeyhlere ve tekkenin mevcut durumuna değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Hâlidîlik öncesi Osmanlı Devleti’nin bölgedeki yönetimine, Hâlidîlik sonrası yeni siyasal yapının yarattığı etkiye, Hâlidîliğin toplumsal ve siyasal otorite olmasındaki nedenlere, yaşanan siyasi olaylarda Hâlidîliğin öncü pozisyonuna ve Norşin tekkesinin bu olaylar karşısındaki tutumuna, ayrıca günümüze kadar gelinen süreçte aktif siyasette edindikleri yere değinilmiştir.

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle birincil ve ikincil kaynakların yanı sıra doküman incelemesi üzerinden hazırlanmış, sözlü tarih metoduyla yarı yapılandırılmış kişisel görüşmelerle desteklendirilmiştir. Bu bağlamda literatür taraması ve saha araştırması yapılmıştır. Yapılan literatür araştırmasında birincil kaynak olarak Seyda-i Tâgî'nin bizzat yazdığı mektuplardan derlenen Mektubat isimli kitaptan; Şeyh Ubeydullah isyanına verdiği desteği ifade eden 65. Mektuptan faydalanılmıştır. Ayrıca alakalı başlıklarda kitaptan tekrar faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Norşin tekkesinin arşivinden kısmi de olsa faydalanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda tekke şeyhi olan Muhammet Diyaüddin'in cepheden gönderdiği mektuptan faydalanılmıştır. İkincil kaynak olarak Hamit Algar, Weismann, Brunnes vb isimlerin yazdığı kitaplara çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca akademik çalışmalar, dergi, internet kaynakları vb yayınlar kullanılmıştır. Son olarak Norşin tekkesinde bulunan divanların şeyhleri ve aile fertleri ile önceden hazırlanmış sorular üzerinden görüşmeler yapılmış; 7 kişi üzerinden yapılan görüşmelerden alınan cevaplar ilgili konu başlıkları altında değerlendirilmiştir. Özellikle siyasal konular üzerinde literatürde sıkça rastlanmayan bilgiler edinilmiştir. Bu anlamda literatüre yeni bilgiler kazandırıldığı düşünülmektedir.

Hâlidîliğin Norşin'deki tarihsel gelişimi ve siyasetle ilişkisi bağlamında yapılan kaynak taraması sonucu yeterli sayıda kaynağın olmadığı gözlemlenmiştir. Konuyla alakalı çalışmaların yetersiz oluşu, Norşin Tekke ve Medresesinin konuya ilişkin yeterli arşivlerinin bulunmayışı çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuştur. Bu anlamda kişisel görüşmeler üzerinden karşılaşılan eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

## 1. NAKŞİBENDİLİĞE TARİHSEL KISA BİR BAKIŞ

### 1.1. Nakşibendiliğin Doğuşu

Tasavvuf temellerine dayandırılarak şekillenen Nakşibendî tarikatının ismi 14. yy.da Buhara’da yaşayan Bahauddin Nakşibend tarafından koyulmuştur. Nakış ve bend kelimelerinin birleşmesi ile anlam kazanan Nakşibendîlik; Yusuf Hemedani, Abdullah Bereki, Abdulhalik Gücdevani gibi büyük İslam âlimlerinin öğretileri üzerinden yeşermiştir. İlâhi bir isim olarak kabul edilen Nakşibendî; Allah’ın sürekli ve sessiz bir biçimde zikredilerek kalbe nakşedildiği inancına hâsıdır. Nakşibendîlik geçmişten bugüne geniş bir etki alanı yaratmış ve dünyada en yaygın tarikatlar arasında yer almıştır. Şeriata olan sıkı bağlılığı ile sadece din ve inanç bağlamında değil; siyasal ve sosyal alanlarda da kendine has yöntemlerle sorunlara müdahil olmuş ve toplum tarafından kabul görmüştür. Nakşibendîyye çatısında yer alan âlimler Hz. Muhammed’in (sav) ve ashabının bütün uygulamalarının emanetçisi olarak kendilerini görmektedirler.

Resmi silsilede Nakşibendîlik Hz. Ebu Bekir üzerinden Hz. Muhammed’e (sav) dayandırılır. Hz. Muhammed’in ilk ve seçkin halifesi olmasının yanı sıra güçlü bir maneviyata sahip olan, peygamberlerden sonra insanların en iyisi olarak kabul gören Ebu Bekir es-sıddık tarikatın ilk halkasında yer almıştır. Birçok Hadis-i Şerifi bu düşünceye örnek gösteren Nakşibendîyye mensupları en çok da “*Rabbimin göğsüme akıttığı hiçbir şey yoktur ki bende Ebu Bekir’in göğsüne akıtmış olmayayım.*” hadisinde birleşirler. İşte bu göğüsten göğse geçiş tasavvuf yolunun özünü ve yöntemini belirleme noktasında yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Ebu Bekir es-sıddıktan sonra silsile Selman-ı Farisi, Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir, Ca’fer-i Sadık ve Bayezid-i Bistami diye devam eder. Tarikat Bayezid-i Bistami’ye kadar “*Ebu Bekir’in yolu*” veyahut “*Sıddık’ın Yolu*” olarak tanınmıştır (Algar, 2019: 17-18).

İlk dönem Nakşibendîlik olarak kabul edilen Sıddikiye, Bayezid ile beraber Tayfuriye’ye dönüşmüştür. Buradaki silsile ise Ebu’l Hasan Harakani, Ebu’l Kasım Cürcani, Ebu Ali Farmedi’den son olarak Hacı Yusuf Hemedani’ye kadar devam etmiştir. Bu noktadan sonra tarikat isim olarak yine farklılık göstermiştir. Hacı Yusuf Hemedani’yle beraber tarikat Hacegan yani “Hacelerin Yolu” adını almıştır.

Nakşibendiliği İslam'ın anavatanından Orta Asya'ya getiren Hemedani'nin iki önemli halefi olmuştur. Bunların ilki Ahmed Yesevi iken diğeri Abdulhalik Gücdevani olmuştur (Algar, 2019: 20-21).

Ahmed Yesevi kendisinden sonra Bektaşiliğin ortaya çıktığı Yesevi tarikatının kurucusu olarak geçmektedir. Yesevilik Orta Asya Türklerine yönelerek geniş bir halka oluşturmıştır. Hacegan düsturunun devam ettiren Abdulhalik Gücdevani'nin bağlılarının çoğunun ise Farisi kültüründen olduğu iddia edilmiştir (Weismann, 2021: 69-70).

Hafî yani sessiz zikri esas alan özellikle Abdulhalik Gücdevani ve sonrasındaki Nakşibendîyye âlimleri; bunun Peygamber Efendimiz' le hicret eden Hz. Ebu Bekir'e sığındıkları mağarada bahşedildiğini vurgulamışlardır. O yüzden onlar için Allah'a ulaşmanın yolu sessiz zikirden geçmektedir. Cehri yani sesli zikri kabul edenler silsileyi Hz. Ali'ye dayandırırılar. Bu nedenle Nakşibendîyye mensupları bu düşünceye sahip olanları Nakşibendiliğin esaslarına uymadıkları gerekçesiyle tarikatın dışında tutmuşlardır. Gücdevani'yle derinleşen hafî zikir düsturunun yanı sıra, Gücdevani Nakşibendîyye'ye sekiz prensip kazandırmıştır. Kendini Gücdevani'nin devamı olarak gören ve Nakşibendîliğe adını veren Bahaüddin Nakşibend üç prensip daha ekleyerek tarikatın manevi zenginliğini arttırmıştır.

Kelimat-ı Kudsiyye olarak bilinen on bir prensibi şöyle açıklayabiliriz:

- 1- *Yad Kerd- zikir*
- 2- *Nihah Daşd- murakebe*
- 3- *Baz geçd- dönüş*
- 4- *Yad daşd- hatırlama*
- 5- *Nazar ber- kadem-adımlarına dikkat etme*
- 6- *Hüş der-dem- nefese sahip olma*
- 7- *Halvet der- encümen- toplulukta yalnızlık*
- 8- *Sefer der- vatan- vatanda yolculuk etme*
- 9- *Ruku-i adedi- adalet bilinci*
- 10- *Ruku-i kalbi- kalbi kontrol*
- 11- *Vuku-i zamani- zaman bilinci* (Weismann, 2021: 81-82).

Tarihsel süreç içerisinde tarikatın merkezinde yer alan şahsiyet Bahaüddin Nakşibend'tir. Bahaüddin Nakşibend'e kadar tarikat farklı farklı isimlerle anılsa da Bahaüddin'den sonra Nakşibendîyye (kalbe Allah'ın ismini nakşeden) olarak günümüze kadar süregelmiştir. Sonraki süreçlerde her ne kadar farklı kollar doğmuş olsa da, bu kollar Nakşibendîyye ismine eklenerek kabul görmüştür. Nakşibendî Hâlidiliği veya Nakşibendî Müceddidiliği gibi (Algar, 2019:27).

Nakşibendîyye günümüze kadar birçok farklı isimle anılmış veya kollara ayrılmıştır. Hz. Ebu Bekir (ra) dönemi; sonraki ardılları tarafından Sıddıkiye olarak anılmıştır. Beyazıd ile beraber Tayfuriyye olarak geçmiştir. Hoca Yusuf Hemedani, Hacegan geleneğini başlatmış, Gücdevani’de sekiz düstur ile bunu süslemiştir. Ahmed Yesevi, Yeseviyye’yi Orta Asya Türklerinin içinde yaymıştır. Bahauddin Nakşibend tarikata ismini yani Nakşibendîyye’yi koymuştur. İmam-ı Rabbani (Ahmet Sırhındi) Müceddidilik kolunu inşa etmiştir. Mevlânâ Hâlid ise, bugün de dünyanın birçok yerinde kabul gören Hâlidîliğin kurucusu olmuştur (Ören, 2022: 3-4).

Geçmişten bugüne Nakşibendîyye’nin bazı büyük âlimleri kısa yaşam öyküleriyle çalışmada işlenmiştir.

#### **1.1.1. Yusuf Hemedani**

Hicri 440, miladi 1048 yılında Hemedan’ın Güzencird Köyü’nde doğmuştur. Bağdat’ta eğitim alan Hemedani fıkıh ve hadis ilimlerinin yanında tasavvuf dersleri de almıştır. Yetiştirdiği birçok talebelerinin içinde en önemlileri Yeseviye’ye ismini veren Ahmed Yesevi ve kendisinin başlattığı Hacegan geleneğini sürdüren Abdulhalik Gücdevani’dir. Çokça eseri bulunmayan Hemedani daha çok irşada yönelmiş talebe yetiştirmiştir. Bugüne kadar bilinen en önemli risalesi, Rütbetül Hayat’tır. Vefatı hicri 535, miladi 1140’tır (Mansurov ve Badrunddin, 2011: 160).

#### **1.1.2. Abdulhalik Gücdevani**

Hacegan silsilesinin kurucusu olan Gücdevani Orta Asya sufiliğinin gelişmesinde büyük rol üstlenmiştir. Buhara’ya 30 km mesafesi olan Gücduvan köyünde doğmuştur. Gücdevani yanında eğitim aldığı İmam Sedrettin’e Hafî zikrini nasıl yapacağını sorunca hocası ona ilmi ledünne ait olan bu meseleyi daha sonra Ehlullah’tan bir zatın gelip kendisine öğreteceğini söylemiştir. Kısa bir süre sonra Gücdevani’nin Hoca Hızır diye andığı Hızır (as) gelerek suya dalmasını ve orda kelime-i şahadeti tekrarlamasını istemiştir. Hızır (as) zikr-i Hafî’nin usulünü Gücdevani’ye telkin etmiş olur. Gücdevani Hemedani’den etkilendiğini ondan feyz aldığını ve ondan icazet alarak halifelik makamına eriştiğini söylemiştir. Gücdevani Kelimat-ı Kutsiye olarak geçen tarikatın sekiz prensibinin yanı sıra Risale-i Sahibiyye

ve Vesaya eserlerini de yazmıştır. Vefatı kimi kaynaklara göre hicri 575 miladi 1179 iken kimi kaynaklara göre de hicri 617 miladi 1220'dir (Algar, 2018: 541-543).

### 1.1.3. Baba Semmasi

Gençliğinde ilim tahsiliyle uğraşan Semmasi, Buhara'nın Ramiten kasabasının Semmasi köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının tavsiyesi üzerine Hacegan şeyhlerinden Mahmud Fahnevi'ye intisap etmiştir. Fahnevi'nin halifesi olan Ali Ramiteni'nin yanında tasavvuf eğitimine devam etmiştir. Ali Ramiteni ile beraber Harizme giden Semmasi burada Seyru- sülukunu tamamlamıştır ve halife olduktan sonra köyüne irşad faaliyetlerini vermek üzere dönmüştür. Vefatı üzerine farklı tarihler öne sürülse de doğruya en yakın olarak kabul edilen tarih hicri 734 miladi 1333'tür. Baba Semmasi'nin kabri kendi köyündedir (Tosun, 2009: 498).

### 1.1.4. Bahauddin Nakşibend

En yaygın ve güçlü tarikatlar arasında yer alan Nakşibendîyye'ye ismini veren ve Türkiye'de de Şah-ı Nakşibend olarak bilinen Bahauddin Nakşibend, Buhara yakınlarında Kasr-ı Hinduvar köyünde 1318'de doğmuştur. Nakış ve bend kelimelerinin bir araya getirilerek ilahi isme dönüştüğüne inanılmaktadır. Allah'ın devamlı ve sessiz bir biçimde zikredilerek kalbe nakşedildiği yorumu yapılmıştır. Bahauddin Nakşibendî'nin üstadlarından biri olan Baba Semmasi tarafından kendisine '*hace belan gerdan*' ( belaları geri çeviren ) ismi verilmiştir. Şah-ı Nakşibend yalnız sessiz zikri esas alarak cehri yani sesli zikri kabul eden hocası Emir Külal ile ters düşmüş ve yanından ayrılmıştır. Bahauddin Nakşibend 1389'da doğduğu yerde vefat etmiştir. Kendisi vefat ettikten sonra namı yayılmış ve şöhreti artmıştır. Manevi değer olarak görülen Bahauddin Nakşibend, Orta Asya'da yaşayan tüm Müslümanlar tarafından kabul görmüş ve insanlar yaşadığı şehri yani Buhara'yı da ilim merkezi olarak sahiplenmişlerdir. Yusuf Hemedani'den Bahauddin Nakşibend'e kadar olan sürede tarikat, Tarikat-ı Hacegan (üstadların yolu) olarak tanınmıştır. Bahauddin Nakşibend'ten sonra ise Tarik-u Nakşibend olarak kabul görmüştür. Öyle ki Nakşibendîyye'nin sonraki müceddidileri Şeyh Ahmet Sırhındi ve Hâlid-i Bağdadi gibi isimler yeni ve bağımsız tarikat kuranlar olarak değil Nakşibendîyye'ye ait kolların kurucusu olarak bilinirler (Algar, 2019: 555-559).

Bruinessen'in; Nakşibendîliğe ait sekiz düsturun yanı sıra Bahauddin Nakşibendî tarafından eklenen üç düsturuna Budist meditasyon talimatlarıyla aynı (Bruinessen, 2018: 331) olduğu düşüncesine karşı Algar böyle bir delilin olmadığını söyleyerek göz ardı edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Algar, 2019: 560).

#### **1.1.5. Alâeddin Muhammed Attar**

Bahauddin Nakşibend'in manevi evladı olan Attar, Harizm' den Buhara'ya göç eden tüccar bir babanın üç oğlundan en küçüğü olarak bilinir. Eğitimini manevi babasının yanında sürdüren Attar, tarikata bağlılığı ve derinliği münasebeti ile hocasının gözdesi haline gelmiştir. Şeyhinin vefatından sonra daha önce halife tayin edilen Muhammed Parsa da dahil bütün müridler kendisine biat etmiştir. Buhara'da on yıl irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra hasta düşmüştür. Müritlerine yakında öleceğini söylemiş ve sünnete, tarikatın esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmalarını vasiyet etmiştir. Bundan 18 gün sonra 1400 yılında vefat etmiştir. Attar Buhara yakınlarında Çapariyan köyünde defnedilmiştir. Bahauddin Nakşibendî'nin sözlerinin ve menkıbelerinin toplandığı Makamat-ı Bahauddin Nakşibend bilinen eseridir (Algar, 1989: 319-320).

#### **1.1.6. Ubeydullah Ahrar**

Ahrar 1404 yılında Özbekistan'ın Taşkent şehrinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Genç yaşta Semerkant'a tahsili için gönderilmiş fakat buradaki zahiri eğitimini yarıda bırakmıştır. Tasavvufa yönelen Ahrar, eğitimini önce Semerkant'ta sonra Herat'ta devam ettirmiş en son Çağniyan'da Mevlânâ Yakup Çerhi'nin daveti ile Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. Ubeydullah Ahrar 1431'de Taşkent'e dönmüştür. Daha önceki uğraşlarını bir kenara bırakarak tarımla uğraşmıştır. Ailesinden kalan mirasla Semerkant ve Taşkent'te çokça arazi almış ve ticaretle uğraşmıştır. Sünnete tarikat esaslarına ve şeriata sıkı sıkıya bağlı olan Ahrar dönemin yöneticilerine de telkinde bulunmuş, siyasi çekişmelerde şeriata bağlılığını ifade eden liderlere yakınlık göstermiş ve yönetime gelmelerinde etkili olmuştur. Hacı Ubeydullah Ahrar 1490'da vefat etmiştir (Weismann, 2021: 93-99).

### **1.1.7. İmam-ı Rabbani**

Asıl adı Ahmed Sırhındi olan İmam-ı Rabbani, Nakşibendî tarikatının Müceddidiye kolunun kurucusu olarak bilinmektedir. 26 Mayıs 1564'te Sırhındi'de doğmuştur. İlahi bilgilere sahip âlim anlamına gelen İmam-ı Rabbani unvanı tarikata mensup kişiler tarafından verilmiştir. Küçük yaşta öğrenimine babasının yanında başlayan Ahmed Sırhındi, Çiştîye ve Kadiriye tarikatlarına intisap etmiştir. Delhi'de Nakşibendî tarikatını Hindistan'a yayan Baki Billâh ile bir araya gelmiştir. Bir süre beraber kaldıktan sonra İmam-ı Rabbani, Hacı Baki Billah'a intisap etmiştir. Buradan Nakşibendîyye'ye ilk adımını atmıştır. 1624'te vefat eden İmam-ı Rabbani'nin eserleri; Mektubat, Redd-i revafit, İsbâtün- nübevve, Mebde ve Me'ad, Adab-ül müridin, Tali ül- Avarif, Risale-i Tehliliyye, Şerh-i Ruba-ıyyat-ı Abd-il baki, Mearif-i Ledünniye, Mükâşefat-ı Gaybiyye, Cezbe ve Süluk risalesi olarak bilinir (Algar, 2019: 601-614).

### **1.1.8. Muhhammed Emin El Kurdi**

Son dönem Nakşibendî tarikatı içerisinde önde gelen isimler arasındadır. Erken yaşta tasavvufla tanışan Emin El Kurdi Erbil'de doğmuştur. Aynı şehirde yaşadıkları Şeyh Ömer tarafından Nakşibendîyye'ye intisabı gerçekleşmiştir. Şeyh Ömer'den aldığı icazetle kendi başına mürid edinme yoluna gitmiştir. Ve şehri terk etmiştir. 1914'te vefat eden Emin El Kurdi ardında birçok eser bırakmıştır. Bunlardan en çok bilineni Tenvirül-Kulup Fi Muamelati'l- Allami'l- Guyüp'dür (Algar, 2019: 638).

### **1.1.9. Seyyid Taha Nehiri**

Nehiri kolunun kurucusu olarak bilinen Seyyid Taha, Şemdinli'nin Humaro nahiyesinde doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kerkük, Bağdat, Süleymaniye ve Erbil'de büyük âlimlerden eğitim almıştır. Nakşibendîyye'ye intisabı Mevlânâ Hâlid'in halifesi olan amcası Seyyid Abdullah üzerinden gelişmiştir. Seyyid Taha amcasının yanında bir süre kaldıktan sonra Mevlânâ Hâlid onu yanına çağırıştır. Eğitimini onun yanında tamamlamış ve mutlak hilafet icazetini almıştır. 1853'te vefat eden Taha Nehiri'nin en önemli halifesi Sıbgatullah Arvâsî'dir. Arvâsî'nin söylemine göre Taha Nehiri'nin yazdığı bir eser yoktur (Çakır, 2016: 19-23).

### 1.1.10. Sıbgatullah Arvâsî

Van'ın Bahçesaray ilçesi Arvas (Doğanyayla) köyünde dünyaya gelen Sıbgatullah Arvâsî'nin doğum yılı bilinmemektedir. İlim tahsiline Arvas Medresesinde başlayan Seyyid Sıbgatullah eğitiminin bir kısmını da Cizre'de bulunan Basret (İnceler) köyünde sürdürmüştür. Farklı zamanlarda farklı yerlerde farklı şeyhlerden eğitim alan Seyyid Sıbgatullah, Taha Nehiri'nin Molla Ömer Horosi üzerinden kendisine yazdığı mektubu almıştır. Mektupta “*Bıya be asiyane-i hod*” yani “*yuvana dön*” yazmıştır. Bunun üzerine Sıbgatullah Arvas Nehiri'ye gitmiş ve Seyyid Taha'ya intisap etmiştir. Eğitimi tamamlayıp icazetini aldıktan sonra irşada Hizan'ın Gayda köyünde yaptırdığı medresede başlamıştır. Burada Gaws-ı Hizani olarak nam salar. Şöhreti yayılır. 1870 yılında vefat eden Gaws'ın halifeleri; oğlu Şeyh Bahaddin, Molla Abdurrahman-i Tâgî, Mevlânâ Hâlidî Oreki, Şeyh Abdurrahman-i Buhti, Sufi Mustafa Kulati, Ali Can Kultiki olarak bilinmektedir (Çakır, 2016: 25-29).

### 1.2. Hâlid-i Bağdadinin Kısaca Yaşamı

Nakşîbendî tarikatının Müceddidiye koluna mensup olan Mevlânâ Hâlid'in asıl adı Ebul-Beha Ziyaaddin Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezuri el-Kurdi'dir. Kendisi Kuzey Irak sınırlarında bulunan Süleymaniye kentinin Şehrezur sancağına bağlı Karadağ kasabasında 1779 tarihinde dünyaya gelmiştir. Baba tarafından soylu bir aileden gelen Mevlânâ Hâlid Kürtçede şeş engüşt (altıparmak) lakabıyla tanınan âlim bir zad olan Pir Mikail üzerinden Hz. Osman'a (ra) dayanır. Anne tarafından da Pir Hıdır Fatımi yoluyla Hz. Ali' ye (ra) dayanmaktadır (Kubat, 2014: 43).

Mevlânâ Hâlid eserlerinde mektuplarında veya diğer kaynaklarında kendisi için “Hâlid en-Nakşîbendî, Hâlid el Osmani, Hâlid eş-Şehrizuri el-Cafi, Hâlid el-Osmani el-Cafi el Kurdi, Hâlid en-Nakşîbendî el- Müceddidi el- Osmani” isimlerini kullanmıştır. Nakşîbendî ve Müceddidi isimlerini çoğunlukla kullanan Mevlânâ Hâlid Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ifade eden “Osmani”, etnisitesini ifade eden “Kurdi”, doğduğu yeri ifade eden Şehrezuri'yi ve mensubu olduğu aşiret olan Cafi'yi kullanmıştır (Doru, 2018: 4).

Mevlânâ Hâlid Karadağ'da Kur'an hafızlığı, şafii fikhî ve mantığa giriş ile öğrenimine başlamıştır. Daha sonra Kürdistan'ın ilim merkezleri olarak bilinen diğer

kentlerine seyahat etmiş mantık ve kelama yoğunlaşmıştır. En önemli hocaları olarak bilinen iki kardeş Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Abdülkerim Berzenci olmuştur. Daha sonra Bağdat'a giden Mevlânâ Hâlid bilgisiyle donanımıyla oradaki ulemayı şaşırtmış ve kendini kabul ettirmiştir. Baban valisinin kendisine teklif ettiği müderrisliği tevazuyla reddetmiştir. 1798-99'da hocası Abdülkerim Berzenci vebadan ölünce Süleymaniye'ye dönmüş Şeyhinin kurduğu medresede görev üstlenmiştir. Yedi sene boyunca sürdürdüğü bu görevde yüksek ilmi ve dini konulara yoğunlaşmış farklı makamlarla olmayı kendine yasaklamıştır (Algar, 2019: 632).

Mevlânâ Hâlid yedi yılın sonunda 1806 yılında Şam üzerinden hacca gitmiştir. Döndükten sonra yanına gelen âlim bir zatın önerisi üzerine Hindistan'a Müceddidiye'nin önemli halifelerinden olan Şah Gulam Ali'nin (Abdullah Dehlevi) dergâhına gitmiştir. Mevlânâ Hâlid Delhi'de yaşayan Abdullah Dehlevi'nin eliyle Nakşibendîye'ye intisap etmiştir. Bir yılın sonunda manevi eğitimi tamamlamış ve kendisine mutlak halifelik (El-Velayetül Kübra) verilmiştir. Aldığı icazetle Müceddidiye'yi Batı Asya'da yaymakla görevlendirilmiştir. Mevlânâ Hâlid Süleymaniye'ye döndükten sonra adını geniş bir kitleye duyurmuştur. Bundan rahatsız olan şehrin önde gelen Kadiri Şeyhlerinden Maaruf El Berzenci'nin husumetiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle 1813 yılında Bağdat'a gitmek zorunda kalmıştır. Burada pek çok âlim ve eşrafı mürid halkasına dahil eden Mevlânâ Hâlid, Kürt aşireti olan Haydarilerin de himayesini kazanmıştır. Dönemin Bağdat valisine ve şehir tebaasına göre Mevlânâ Hâlid'in usulü, vehabilik türündeki inanışa tutarlı bir alternatif getirmiştir. İşte buradaki on yıllık başarılı irşadın sonucu olarak Hâlidî kolu ortaya çıkmıştır (Weismann, 2021: 184).

Bağdadi'nin yöneticilerce ve toplumca kabul görmesinin nedeni sadece ilmi ve derinliği değil dünyayı algılayış biçiminin yanı sıra yaşadığı toplumun sosyal, siyasal, dini, ekonomik ve kültürel dengeleri iyi analiz eden, olaylar ve olayların olası sonuçları hakkında önceden kafa yoran bu doğrultuda da tedbirini alan bir şahsiyet olmasındandır. Analitik düşünen bir âlim ve çağının ötesinde bir mutasavvıf olduğu söylenebilir (Kavak, 2015: 1056).

Bu anlamda yayılmacı bir yol izleyen Mevlânâ Hâlid, eski mürşidi olan Şeyh Abdullah ve Berzenci ailesinin Sergulu kolundan Şeyh Ahmed-i Serdar'ın da olduğu

çokça Kadiri Şeyhinin Nakşibendiliğe intisabını sağlamıştır. Bu iki ailenin halen Nakşibendîyye tarikatında olduğu bilinmektedir. Bunun da ötesinde çokça müridi etkilemenin yanı sıra onları tarikatın şeyhi yapmış, halife olarak atamıştır (Bruinessen, 2018: 333).

Mevlânâ Hâlid'in çabalarının temelinde yatan neden İslam toplumunun ihyası üzerinedir. Bunu gerçekleştirmenin üç yolu olduğunu vurgulamıştır. Bunlar; eğitim, siyaset ve tasavvufur. Mevlânâ Hâlid eğitim öğretim alanında uzun süredir İslam toplumunun geri kaldığını vurgulamıştır. Özellikle örgün ve yaygın eğitimin esas alınması gerektiğini söyleyen Mevlânâ Hâlid, örgünde medreselerin yaygında ise camilerin devreye girerek topluma yetebileceğini düşünmüştür. Camilerde verilen vaazlerle ve toplu sohbetlerle toplumu bilinçlendirmek hedeflenirken, uzun ve zorlu medrese eğitimleriyle topluma liderlik yapacak kanaat önderleri yetiştirilmelidir. Siyasal anlamda; İslam dünyasında birliğin sağlanması, güçlü bir iletişimin kurulması planlanmıştır. Bunun da Osmanlı Devleti'nde halifeye ve padişaha mutlak bağlılık üzerinden sağlanabileceğini düşünmüştür. Bu doğrultuda bütün halifelerine yazdığı mektupta Osmanlı padişahına dua etmelerini ve desteklemelerini istemiştir. Mevlânâ Hâlid, Seyr-ü Sülukun yani tasavvufi eğitimin amacının şeriata ve sünnete tam bağlılığı inşa etmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu eğitimden geçenlerin ise inzivaya çekilmek yerine her zaman toplumun içinde olmaları gerektiğini söylemiştir. Elde ettikleri ilmi zenginliği toplum içinde üstünlük göstergesi olarak değil toplumu eğitime ve onlarla paylaşma temelli kullanmalarını nasihat etmiştir (Kavak, 2017: 5-9).

Nakşibendîlik'in yanı sıra Kadiriye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çiştîyye tarikatlarından da icazet alan Mevlânâ Hâlid'in yaşamı boyunca 116 halife yetiştirip görevlendirdiği rivayet edilmektedir. Hâlidiliğin kısa süre içinde çok geniş coğrafyaya yayılması Mevlânâ Hâlid'in sistematik bir şekilde bunu düşünüp dizayn etmesinden geçmiştir. Mevlânâ Hâlid yaşamının sonlarına doğru Şam'a yerleşmiştir. 1826 yılında Şam'da baş gösteren veba salgını sonucu 1827'de vefat etmiştir. Mevlânâ Hâlid'in üç evliliği olmuştur. Bu üç evlilikten beş çocuk doğmuştur.

Hâlid-i Bağdadi akaid, hadis, fıkıh, tasavvuf ve edebiyat alanlarında mensur ve manzum eserler kaleme almıştır. Bunlardan el-Ikdu'l-cevheri fi'l-fark beyne kesbeyi'l-Maturidi ve'l-Eş'ari, Ta'lakat ala haşiyeti Siyalkutî ala'l-Hiya/Z, Akide-i İman, Şerhu'l-

Akdidi'l-Adudiyye akaid alanında; Şerhu Hadis-i Cibrfl, Haşiyeye ala cem 'i'l-fevaid min camii'l-usul ve mecmâ'z-zevaid hadis alanında; Haşiyeye ala Nihayeti'r-Ramli, Risale fi'l-ibddat, Risale fi ahkami's-salat fıkıh alanında; Caliyetü'l-ekdar ve's-seyfü'l-bettar fi's-salati ala'l-muhtar, Risaletü'r-rabıta, Risale fi adabi'z-zikri li'l-muridin, Risale fi't-tarik, Risale fi adabi'l-mürid ma'a şeyhihi, Mektubdt tasavvuf alanında; Divan, Şer hu Makamatı Harfırl, Ta'likdt ala tetimmeti Siyalkutı li-hdşiyeti Abdi/gafur ala şerhi'l-Cami ala Kııfiyeti'bni'l-Hacib, Şerhu ıtbdkı'z-zeheb edebiyat alanında kaleme aldığı eserleridir (Kavak, 2015: 1053).

### 1.3. Hâlidîliğin Doğuşu

Nakşîbendîyye'nin kollarından olan İmam Rabbani'nin mimarisi olduğu Müceddidiye; Hint Alt kıtasında Doğu Asya ve Hicaz bölgesinde yaygın iken 19. yy.ın ilk çeyreğine kadar Batı Asya'da zayıftı. 1809 yılında Irak'ın Süleymaniye kentine gelen Şah Gulam Ali'nin halifelerinden olan derviş Muhammed'in genç yaşlarda olan Mevlânâ Hâlid'i Hindistan'daki Müceddidiye dergâhına gitmeye ikna etmesi, Müceddidiiliğin sadece Irak'ın kuzeyinde değil tüm Ortadoğu'da yayılmasına vesile olmuştur. Mevlânâ Hâlid Hindistan'da bir yıllık eğitimden sonra şeyhinden aldığı tam yetki icazetiyle memleketi olan Süleymaniye'ye dönmüş ve geniş bir etki alanı yaratmıştır. Karizmatik kişiliğinin yanı sıra inancına olan bağlılığı, derin bilgisi ve hırsı görevini başarıyla yerine getirmesini sağlamıştır. Mevlânâ Hâlid'in bu geniş ölçekli başarısından rahatsız olan Kadiri tarikatına mensup ciddi bir kesim kendisine muhalif olmuş ve karalama politikası izlemiştir. Gittiği yerlerden birçok kez sürülen Mevlânâ Hâlid'in irşad faaliyetleri o kadar güçlü olmuştur ki vefatından bir yıl sonra müritleri ve halifeleri tarafından mensubu oldukları tasavvufi yapılanma Hâlidîyye olarak isim değiştirmiş ve günümüze kadar süregelmiştir.

Sistematik ve yayılmacı bir tarza sahip olan Mevlânâ Hâlid'in ardılları da kendisinin yolundan ilerlemişlerdir. Bu bağlamda Hâlidîlik kısa bir sürede Kuzey Irak'ta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, İran'ın Kuzeybatısında yaşayan Kürtler arasında hızla yayılmıştır. Bunu takiben bölgenin tamamında ilim ve tasavvuf alanında tanınan nüfuzlu aileler de dahil olmak üzere her kesim üzerinde etkili olmuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin Hâlidîyye'yi yaymadaki başarıları kendilerinin aşırılıktan uzak makul ve makbul olmalarının yanı sıra ilim ve

takva alanındaki seçkinliklerine bağlanmıştır. Hâlidîliğe intisap eden şeyhlerin ve ordan icazetlerini alan halifelerin; Nakşîbendîliğin yolunun Hz. Peygamber'den eğitim alan sahabelerin yolu olduğunu vurgulamaları kendilerine toplum tarafından özgüven ve ayrıcalık sağlamıştır (Kavak, 2015: 1060).

Sünnete ve şeriata sıkı sıkıya bağlı olan Hâlidîlik; hem Müceddidiye geleneğinden miras kalan her şeyi sahiplenip yeniden tasdik etmiş hem de maneviyatın ilkesel yönlerine dokunuşlarda bulunup düzenlemeler yapmıştır. Hâlidîler tarikatın dört düstur üzerinden şekillendiğini vurgulamışlardır. Bunlardan birincisi Sohbet'tir. Bu düstur müridin şeyhiyle ve diğer müridlerle olan ilişkisini kontrol etmek ve koyulan kurallara riayet etmek üzerine bırakılmıştır. İkincisi Rabîta'dır. Rabîta müridin zikir esnasında şeyhini göz önüne getirerek Allah'a yakınlaşma tekniğidir. Üçüncüsü şeyhin yönlendirmeleriyle müridin sessiz (hafi) zikir yapmasıdır. Dördüncüsü ise Murakebe'dir. Murakebe benliğin yok olmasını hedef alarak Allah'ta sürekli olma düşüncesi ile ilahi huzurda derin tefekkür etmektir. Nakşîbendî geleneğinde bu dört usulden özellikle Rabîta ve Murakebe Hâlidîlikte öne çıkmıştır (Algar, 2019: 392).

Mevlânâ Hâlid'in Rabîta'yı kendisine yönelik yapmayan halifelerinin yerine farklı halifeler atadığı bilinmektedir. Bu durum kendisinin siyasi yönünün ne denli gelişkin olduğunu da göstermektedir. Tek merkezli bir tarikat yapısı oluşturmaya çalışan Mevlânâ Hâlid'in yaşamın her alanında etkili olma isteği Hindistan'da hocası Abdullah Dehlevi'yle aralarında geçen sohbetten anlaşılmıştır. Kendisinden bir isteği olup olmadığını soran Dehlevi'ye Mevlânâ Hâlid, "*bana maneviyatı verdin dünyayı da isterim*" cevabını vermiştir (Gündüz, 2019: 240). Elbette ki bu isteği, bağlı olduğu inancı her yere yayabilmek için edinmek istediği güçle alakalıdır. Nitekim Mevlânâ Hâlid yaşadığı süre içerisinde yetiştirdiği 116 halifeyi bağlı olduğu ve yaşamını adadığı Nakşîbendîyye'yi yaymak için birçok yere göndermiştir.

Gönderilen bu halifelerin yarattığı etkiyle Hâlidîlik Ortadoğu'da İran, Irak, Türkiye, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'da; Orta Asya'da İdil-Ural bölgesi, Tataristan ile Başkırdestan'da; Kafkasya'da Çeçenistan ve Dağıstan'da; Balkanlar'da Romanya, Kosova, Bulgaristan, Makedonya ve Bosna Hersek bölgelerinde; Uzak Doğu'da ise Endonezya ve Malezya'da yayılmıştır. Bu geniş coğrafyaya yayılan Hâlidîliğin bilinen en önemli tekkeleri arasında; Süleymaniye'de

bulunan Mevlânâ Hâlid Tekkesi ve Biyâre Tekkesi, Bağdat'ta Hâlidîye Tekkesi, Suriye'nin Şam kentinde Muradiye Tekkesi, Mekke'de Cebelu Ebi Kubeys Tekkesi, Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde Yukarı Yerağlı Medresesi, Konya'da Sami Paşa Tekkesi, İstanbul'da Gümüşhanevi Tekkesi, Hakkârî'de Nehiri Tekkesi, Bitlis'te Norşin Tekkesi, Adıyaman'da Menzil Tekkesi, Malezya'da Pondok Uprah, Johore, Lengkat ve Negeri Sembilan Posontrenleri gösterilebilir (Kavak, 2015: 1061).

#### **1.4. Hâlidîliğin Doğu ve Güneydoğu'da Yayılışı**

Hâlidî Nakşibeniye'nin Doğu ve Güneydoğu'da yayılmasından önce bölgede en etkili tarikat Kadiri tarikatı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 2. Mahmut'un Avrupa'nın dayatmasıyla özellikle idari ve askeri yöndeki reformcu uygulamalarına kadar bölge yönetimi mirlikler üzerinden yürütülmüştür (Bruinessen, 2018: 340). 16. yüzyılda 1514 Çaldıran Zaferinden sonra bölge yönetimi idari ve siyasi anlamda üç farklı şekilde sürdürülmüştür. Bunlar ekrad sancakları, hükümet sancakları ve klasik olarak yürütülen sancaklar olarak bilinmektedir. Ekrad hükümetleri üzerinden çoğunlukla özerk bir yapıya sahip olan bölge yönetimi 19. yüzyıla kadar Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının başlamasına kadar devam etmiştir (Ebinc, 2008: 87,88).

Bölgenin bu siyasal yapısı tarikatların hem içe hem dışa yönelik pozisyonlarında şekillendirici olmuştur. Örneğin Kadiriler Mirlerin bünyesinde olmuş ve sadece din işlerinde faaliyet yürütmüşlerdir. Toplumsal sorunların veya idari sorunların çözüm mercii aşiret reisleri ve ağalar olmuştur. Kadirilerin içe kapanık tarzları, seçkin kişiler üzerinden sadece tarikat faaliyetlerini yürütmelerini sağlamıştır. Bu durum kolayca yayılma ve genişlemenin önünü almıştır.

2. Mahmut'tan sonra merkezîyetçi yapının güçlendirilmesi durumu bölgedeki mirliklerin kaldırılmasına yönelik girişimleri geliştirmiştir. Merkezden atanan valiler üzerinden yeni bir idari yapılanmaya giden Osmanlı Devleti hem mirlerin hem bölgedeki aşiretlerin hem de toplumun tepkisiyle karşılaşmıştır (Baz, 2020: 184).

Bölgeye yabancı olan ve bölgenin sosyolojik yapısından bihaber olan merkezi yöneticiler bölgeyi yönetmekte zorlandıkları gibi ortaya çıkan otorite boşluğunun önüne de geçememişlerdir. Özellikle bölgede sıkça yaşanan kan davalarının yarattığı toplumsal sorunlara karşı çözümsüzlükleri bunun bariz örneği olmuştur. Böylesi bir

ortamda bölgeye yeni yeni yayılan Hâlidî Nakşibendîyye bu boşluğu doldurmanın talibi olmuştur. Hâlidîliğin karakteristik yapısı göz önünde bulundurulduğunda (örneğin dışa yönelik yayılmacı, yaşamın her alanında etkili olma isteği ve şekillendirici olma isteği gibi) Hâlidî şeyhleri siyasal ve toplumsal yapıyı lehlerinde görmüş ve pozisyonlarını ona göre almışlardır. Hem idarecilerle kurdukları iyi ilişkiler hem toplumla olan iç içelikleri aynı zamanda ilmi yöndeki derinlikleri bölgede sadece dini konularda başvurulacak kesim değil, her anlamda denge unsuru olmalarını sağlamıştır. Bu noktadan sonra Hâlidî şeyhleri politik önderlik rolünü üstlenmişlerdir (Bruinessen, 2018: 341).

Mevlânâ Hâlid'in öğrencisi ve kendisinden halifeliği alan Taha Nehiri Hakkâri'de Nehiri Tekkesini açarak Doğu ve Güneydoğu'da Hâlidîliğin yayılma sürecini başlatmıştır. Bölgede sadece bir dini değer değil aynı zamanda kanaat önderi olduğunu gösteren emarelerden biri, kaldırılan mirliklerin beyleriyle Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk görevini üstlenmesi olayıdır.

Bu arabuluculuğa diğer bölgelerdeki Hâlidî şeyhlerinin de katkı sağladığı görülmüştür. Beyliklerin kaldırılmasına karşı çıkan Cizre'deki Bedirhan Bey ve Hakkâri'deki Nurullah Bey gibi bazı beylerin isyan girişimleri söz konusu olmuştur. Bedirhan Bey, Basret Şeyhlerinin Nurullah Bey ise Taha Nehiri'nin daveti sonucunda teslim olmuştur. Bu durum Hâlidî Şeyhlerinin hem Osmanlı Devleti nazarında gördükleri itibarı hem de yerel güçler üzerindeki etkiyi göstermektedir (Baz, 2018: 10).

Nehiri tekkesi Şii ve Sünni sınırında olması münasebetiyle her iki taraf için de stratejik bir öneme sahip olmuştur. İtikadi olarak Eş'ariyeyi, fikhi olarak Şafiiiliği benimseyen Nehiri tekkesinin sünnilige olan bağlılığı aynı zamanda İran'a karşı Osmanlı Devleti'nin yanında saf tutmasını ve hatta müritlerinden oluşturdukları askeri güçleriyle savaşlarda sınır bölgelerinde mücadele etmelerini sağlamıştır. Taha Nehiri'nin oğlu Şeyh Ubeydullah'ın 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 yılında Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında çıkan savaşta emrindeki binlerce askerle beraber Ruslara karşı etkili bir biçimde savaşması, mensubu oldukları tarikatın gücünü ve yarattığı etkiyi hem dönemin Osmanlı yöneticilerine hem de bölge halkına kabul ettirmiştir (Baz, 2020: 185-190).

Birçok halife yetiştiren Taha Nehiri'nin en önemli halifelerinden biri Sıbgatullah Arvâsî'dir. Gaws olarak bilinen Arvâsî, Hizan'da tekkesini açarak Hâlidîliğin Bitlis ve çevresinde yayılmasında ön ayak olmuştur. Çalışmanın esasını oluşturan Norşin'deki Nakşîliğin tarihsel gelişimini başlatan Seydaye Tâğî'nin Gaws'ın talebesi olması ve kendisinden icazet alması münasebetiyle Sıbgatullah Arvâsî ayrıca önem arz etmektedir. Norşin'den sonra Ahmed El Haznevi'nin talebeleri üzerinden Menzil'e kadar uzanan Hâlidîlik'in yayılma süreci günümüzde tüm Türkiye üzerinde etkili olmuştur.

### **1.5. Hâlidîlikte Tarikat Esasları**

Nakşîbendîliğin Müceddidiye koluna mensup olan Mevlânâ Hâlid'in Tasavvufi ve ilmi alanlardaki düşünceleri, davranışları ve uygulamaları kendisinden sonra müritleri üzerinden ortaya çıkartılan Hâlidîliğin temellerini oluşturmuştur. Mevlânâ Hâlid geleneksel Nakşîbendî müceddidiliğini muhafaza etmenin yanı sıra tarikat esaslarında da yenilikler oluşturmuş ve uygulamaya geçirmiştir. Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri de adına Zülcanaheyn dedikleri, kelime olarak da çift kanatlı anlamına gelen tekke ve medresenin bir arada faaliyet göstermesidir. Bunun yanı sıra Hâlidî tarikat esasları genel olarak şöyle sıralanabilir:

#### **1.5.1. Kuramsal Esaslar**

##### **1.5.1.1. Şeriat ve Tarikat**

Şeriat, Allahın yeryüzünde koyduğu kurallar, yasalar bütününe verilen ad olarak kabul görmektedir. Kurulduğu günden günümüze kadar Nakşîbendî tarikatı ve bu tarikattan ayrılan kollar, şer'i hükümlerin savunucuları ve uygulayıcıları olarak kendilerini tanıtmaktadırlar. Kuran'a ve sünnete olan bağlılıklarıyla Allah'a ulaşmayı tasavvur eden tarikat üyeleri bu yönde bir yaşam tarzıyla hayatlarını şekillendirmişlerdir.

Şeriatı ağaca, tarikatı da ağacın dallarına benzeten Mevlânâ Hâlid, Hâlidî tasavvuf geleneğinde hem şeriat-tarikat anlayışının hem de medrese-tekke birlikteliğinin nasıl biçimlendiğinin ipuçlarını vermektedir. Kendisinin “*Bizim büyüklerimize göre tarikat, şeriata ulaşmak ve şeriatı yaşayabilmek içindir. Şeratsız tarikat dinsizlik,*

*sapkınlık ve zındıklıktır*” sözlerinin, şeriat ve tarikat hakkında Hâlidîliğin temel yaklaşımlarını belirlediği söylenebilir (Kavak, 2017: 429).

Norşin Tekkesi’nin kurucusu olan Şeyh Abdurrahmani Tâgî’nin vefat etmeden önce ailesine ve yakınlarına vasiyet olarak “*Allahı ve Allah’ın Resulünü sevmeyi, şeriata bağlı kalmayı sakın ihmal etmeyin*” sözleri tarikatın öncelikli hassasiyetinin değişmediğinin göstergesi olarak gösterilmektedir.

#### **1.5.1.2. Nübüvvet-Velayet**

İslami inanç sisteminde kabulüne yönelik tartışmaya mahal verilmeyen nübüvvet; Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan, toplumsal yaşamı dizayn eden, insanlara yol gösteren peygamber anlamına gelmektedir (Yeşilyurt, 1996: 389). Vahiy esasına dayanan nübüvvet, kendisine iradesi dışında gönderilen hususların Allah tarafından geldiğine dair kesin bilgiye vakıf olmaktadır (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007). İlâhi kontrolün ve denetimin altında olan nübüvvet, misyonunun en son halkasını temsil eden Hz. Muhammed (sav) sonrasında kapı açılmamak üzere kapatılmıştır (Yeşilyurt, 1996: 389).

Velayet ise birine yakınlık gösterme, yaklaşma, akrabalık anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta Cürcani velayeti; kulun nefsinden kurtulduktan sonra Allah ile hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Mevlânâ Hâlid ise velayeti Hz. Muhammed’ten sonra onun manevi değerini, mirasını korumak ve devam ettirmek adına dünyevi herhangi bir çıkar veya menfaate bulaştırmaması üzerine değerlendirmektedir (Kavak, 2017: 431-432).

#### **1.5.1.3. Hakikat-i Muhammediye**

Hz. Muhammed’in manevi şahsiyetini belirtmek için kullanılan tasavvuf terimidir (Demirci, 1997). Hakikat-i Muhammediye düşüncesine göre Hazreti Peygamber’in 63 yıllık cismani yaşamının dışında başka bir varlığı daha mevcuttur. Allah’tan başka bir varlık yokken ilk olarak Hakikat-i Muhammediye yaratılmış ve ondan sonra yaratılan herşey onun için yaratılmıştır. Alemin var olma nedeni, gayesi ve maddesi bu hakikattir (Akman, 108: 2011).

Mevlânâ Hâlid’in Hakikat-i Muhammediye üzerinde titizlikle durması sonrasında Hâlidîliğin bu konuyu yoğun bir şekilde işlemesini sağlamıştır. Mevlânâ Hâlid Arabiyat Murakkabesine değinirken Hakikat-i Muhammediye’nin kaynağını

Murakkabe-i Zat ve Mahbûbiyet-i Zatiyye ile iç içe olan Muhibbiyet-i Zatiye olduğundan bahsetmiş ve Hz. Muhammed'i (sav) saadet dairesinin merkezi, bütün varlıkların yaratılma nedeni olarak tavsif etmiştir (Kavak, 2017: 433).

#### **1.5.1.4. Vahdet-i Vucüt ve Vahdet-i Şühud**

Vahdet-i Vucut Arapça'da kelime anlamı olarak varlıkta birlik anlamına gelmektedir. Tasavvufi anlamı ise sadece Allah'ın varlığının olduğu, Allaha başka bir varlık olmadığı, herşeyin onun bir yansıması olduğu, eşyanın yani maddenin aslında olmadığı yönündedir (Beki, 2022: 123).

Vahdet-i Şühud ise kelime anlamı olarak görmenin birliği olarak bilinmektedir. Kişi vecd ve cem durumunda mevcudatın ortadan kalktığını sadece Allah'ın varlığını görür ve müşahade eder. Vahdet-i vücuttan farkı ise kişi vecd halinden çıktıktan sonra eşyayı, maddeyi, görür ve Hak ile halkı birbirinden ayırır (Beki, 2022: 124).

Nakşîbendî tarikatında Hâcegan dönemi âlimleri Vahdet-i vucut fikrini benimsemişlerdir. Müceddidi kolunun kurucusu İmamı Rabbani olarak bilinen Ahmed Sırhındi ise Vahdet-i şühudu benimsemiştir. Vahdet-i vücuttan sonra vahdet-i şühuda erişilebileceğini vurgulayarak, Vahdeti şühudu üstün tuttuğunu göstermiştir. Bir dönem sonra Müceddidi âlimleri Vahdet-i vücuda olan sert tepkilerini yumuşatmışlardır. Bunun yanı sıra talebelerine de bu kavramların mutlak bilinmesine yönelik bir zorunluluğun olmadığını da belirtmişlerdir. Mevlânâ Hâlid'in de bu konudaki tutumu önem arz etmektedir. Sırhındi'nin devamı olarak vahdet-i şühudu benimsemesi beklenirken kendisi vahdet-i vücudu benimsemiştir. Hâlidî geleneğinde her ne kadar bu konu üzerinde derinlemesine durulmasa da ferdi olarak bazı âlimler vahdet-i vücudu dillendirmişlerdir (Kavak, 2017: 437-441).

#### **1.5.1.5. Keşf ve Keramet**

Keşf sözlük anlamı olarak perdenin kalkması, sır perdesinin yükselmesi olarak bilinmektedir. Gizli olan şeylerin kişi tarafından fark edilmesi, bilinmesi, gaybın meşhut olmasıdır (Yılmaz, 1995: 320).

Keramet ise sözlük anlamı olarak şeref, ihsan ve lütuf gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta keramet salih müminlerde ortaya çıkan olağanüstü olaylar olarak tanımlanmaktadır. Gerçek üstü olaylar peygamberlerde mucize, sahih

Müslümanlarda ise keramet olarak isimlendirilmektedir. Mevlânâ Hâlid'in bu konuya tepkisel yaklaştığı bilinmektedir. Kendisi kerameti mürşitliğin bir gereği olarak görmemektedir. Bunun yanı sıra şeyhliğin veya mürşitliğin havada uçarak, suda yürüyerek farklı kerametler göstererek değil; islama hizmet ederek, sünnete uyarak ve insanları bunlara teşvik ederek olabileceğini vurgulamıştır (Kavak, 2017: 445).

### **1.5.2. Ameli Esaslar**

#### **1.5.2.1. Seyr-u Süluk**

Sözlükte “seyr” gezmek, “süluk” gitmek, yürümek anlamalarında kullanılmaktadır. Tasavvufî literatürde ise seyr; cehaletten ilme, çirkin, kötü davranışlardan güzel ahlaka, kendi bedeninden Hakka doğru hareket etmek demektir. Süluk ise tasavvuf yolunda yürüyen kişiyi Hakka ulaşma yolunda hazırlayan ahlaki eğitimidir. Yani Seyr-u Süluk tasavvuf yolunda ilerleyen kişilerin manevi makamlarını tamamlayıncaya dek geçirdiği safahata verilen addır.<sup>1</sup>

Seyr-u Süluk un dört mertebesi vardır. Bunlar:

1. Seyr İlallah
2. Seyr Fillah
3. Seyr Maallah
4. Seyr Anillah tır.

Seyr İlallah ve Seyr Fillah velayet makamına ulaşabilmek için; Seyr Maallah ve Seyr Anillah da nübüvvet makamlarına ulaşmak için gerekli araçlar olarak görülmüştür. İmamı Rabbani üzerinden şekillenen Müceddidilikte kişi Seyr-u süluk yolculuğunda Nakşîbendîyye'nin genel tasavvufî eğitim usulleri üzerinden yol almanın yanı sıra zahiri ilimleri de göz ardı etmemiştir. Salikler günün belirli saatlerinde fıkıh, hadis ve tefsir derslerini almışlardır. Hâlidîlik'te ise Seyr-u Süluk yolculuğu farklılık göstermektedir. Tasavvufî eğitimin yanı sıra ilmi eğitim de zorunluluk arz etmektedir. Zülcanaheyn olarak kabul edilen çift kanatlılık prensibi tüm Hâlidî tekkelerinde temel kural olarak benimsenmiştir (Kavak, 2017: 448).

---

<sup>1</sup>[https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/51376\\_adresinden](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/51376_adresinden) 04.12.2023 tarihinde alındı.

#### **1.5.2.2. Kelimat-ı Kudsiye**

Abdulhalık Gücdevani'nin Nakşibendîyye'ye kazandırdığı sekiz düsturun yanı sıra Bahaddin Nakşibendîyyenin eklediği üç prensiple adına Kelimat-ı Kudsiye denilen on bir prensip önceki bölümde belirtilmiştir.

#### **1.5.2.3. Zikir**

Sözlükte bir şeyi hatırlamak, anmak anlamında kullanılan zikir; tasavvufta Allah'a yakınlaşmak veya ulaşmak maksadıyla dille veya kalben ya da her ikisi ile de yapılan Allah'ı anma eylemlerine verilen addır (Öngören, 2013).

Zikir, cehri ve hafi olarak sınıflandırılmıştır. Nakşibendî tarikatına mensup âlimler, zikri kalbi yani hafi (sessiz) olan zikri esas almışlardır. Mevlânâ Hâlid'e göre de ibadetlerin en faziletlisi kalpte yapılan gizli zikirdir. Bu bağlamda Hâlidî geleneğinde de yine hafi zikir esas alınmıştır.

Hâlidîler zikri; Lafza-i Celal ile Nefy ve İsbat olarak uygulamışlardır. Lafza-i Celal Allah'ın adını kalpte zikretmektir. Nefy ve isbat ise; La İlahe İllallah zikridir (Kavak, 2017: 456-458).

Molla Abdurrahman-i Tâgî'ye göre zikir ve vird uygulamaları Nakşibendîyye'nin kabul gördüğü hafi zikir üzerinden yapılmalıdır. Ona göre tarikat mensupları cehri zikir yapmazlar. Kim ki vird maksadıyla kendisine verilen zikri La İlahe İllallah veya Allah (cc) Kelime-i Tayyibelerini dört kez sesli olarak söylerse tarikattan düşer (İldırar, 1992: 62). Bu tutum Norşin tekkesinin, Nakşibendî'nin zikir esaslarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu da göstermektedir.

Bunun yanı sıra Nakşibendîlik'te Hatmi Hâcegan diye adlandırılan toplu zikir uygulaması da mevcuttur. Sonlandırma anlamındaki hatm kelimesinin bu zikir için kullanılma nedeni şeyhlerin sohbet meclisini adı geçen zikirle bitirmesi ve zikrin başında ve sonunda okunan Fatiha suresinin Kuran-ı Kerim'in özeti sayılmasından bu zikirle Kuran-ı Kerim'in hatmedilme sevabı umulmuştur (Çakır, 2016: 490).

#### **1.5.2.4. Evrad**

Vird kelimesinin çoğulu olarak bilinen evrad sözlükte çeşmeye ulaşmak, gelmek, akan su ve dere, suya gelen topluluk anlamlarında kullanılmaktadır (Kara, 1995).

Tasavvufta tarikata mensup âlimlerce ayet ve hadislerden alınan parçaların birleştirilmesiyle oluşturulan özel dualar için kullanılan isimdir. Evrad, Mevlânâ Hâlid'in de mecmualaştırılan ve tekkelerde çoğu zaman topluca okutulan dua biçimini kullandığı bilinmektedir (Kavak, 2017: 465).

#### **1.5.2.5. Sohbet**

Sözlük anlamı iki ya da daha fazla kişi arasında dostça, arkadaşça yapılan konuşma olarak geçmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2022).

Tasavvufi anlamda ise sohbet, kişinin bağlı olduğu şeyhiyle veya farklı âlimlerle olup onlardan manevi olarak yararlanmak, feyz almak anlamında kullanılmaktadır.

Kuşeyri sohbetin üç yönünden bahsetmektedir. Bunun ilki kişinin kendinden üstün biriyle olan sohbetidir ki bu durum müridin mürşidiyle olan münasebetidir. Bu münasebet müridin tasavvufi eğitime yönelik olan birlikteliktir. İkincisi kişinin kendinden altta olanlarla yaptığı sohbettir. Bundan kasıt kişinin karşısındakine gösterdiği şefkat ve merhamet karşılığında göreceği saygı ve itaattir. Üçüncüde ise kendi seviyesindekiyle olan sohbettir. Alçak gönüllülüğü ve kibirden uzaklaşmayı esas edinmiştir (Erkaya, 2017: 251-252).

#### **1.5.2.6. Halvet**

Sözlükte; ıssız yerde yalnız kalma, ıssız ve kapalı yer, hamamlarda çok sıcak küçük yer (TDK, 2022) anlamlarında kullanılan Halvet tasavvufta; günahlardan korunma veya daha iyi bir kul olma niyetiyle yalnızlaşmak, kimsenin olmadığı yerde vakit geçirmek, orda ibadet etmek anlamında kullanılmaktadır (Erkaya, 2016: 1507).

Sufilerin nefislerini terbiye etmek için adına çilehane de dedikleri küçük odalarda inzivaya çekilerek yalnız geçirdikleri 40 gün halvetin pratik uygulamasıdır. Halvet kişinin Allah'a ulaşmak için girdiği haldir. Kırk gün boyunca kişi kendiyle Allah arasındaki engelleri kaldırmaya çalışır (Ağçoba, 2021: 234). Nakşibendîyye'de halvet uygulaması çokça görülmemektedir. Kısmi olarak bazı tekkelerde uygulanmasına rağmen İmamı Rabbani'nin halveti benimsemediği bilinmektedir. Ayrıca Mevlânâ Hâlid'in de halveti uygulamasına rağmen mektuplarında ve sözlerinde halveti kabul etmediği bilinmektedir. Kimi talebelerinin de halvete girdiği rivayet edilmektedir (Çakır, 2016: 249).

#### **1.5.2.7. Tevessül –İstimdat**

Sözlükte tevessül; istenilen şeyi elde etmek için birini veya bir şeyi aracı yapma anlamındadır (TDK, 2022). Tasavvufi olarak tevessül bir Müslümanın işlediği sevaplar üzerinde Hazreti Peygamber’i veya evliyaları aracı yaparak Allah’a ulaşma davranışdır. İstimdat ise sözlükte yardıma çağırma, yardım isteme ve evliyelerine sığınıp istediği dileğin gerçekleşmesi için onlardan yardımlarını dilemek durumudur. (Yavuz, 2001)

Hâlidilik’te tevessül ve istimdatın yerinin olduğu örneği bizzat Mevlânâ Hâlid’in buna inanıp yapmasıdır. Hâlidî’nin Buğyetül Vacid’te Hz. Peygamber’e yazdığı mektupta kendisinden tevessül ve istimdatta bulunmaktadır (Kavak, 2017: 475).

#### **1.5.2.8. Teveccüh**

Yöneliş anlamına gelen teveccüh, Hakka yönelmek ve kalbi alaka için kullanılmaktadır. Hem müridin mürşidine yönelik kalbi bağlanma durumu söz konusuysa hem de mürşidin müridi karşısına alıp ona nazar ederek hiç konuşmadan baş başa olmaları manasında kullanılmaktadır. Burda mürşit olan bütün manevi güçlerini müridin kalbi üzerinde yoğunlaştırarak ona feyz verir (Yılmaz, 1996: 32).

#### **1.5.2.9. Murakabe**

Sözlükte muhafaza etmek, korumak anlamlarına gelen Murakabe; tasavvufta kişinin kendini kötü şeylerden uzak tutması ve Allah’ın her an kendisini gözetiyor olduğu düşüncesinde olmasıdır. Murakabenin iki yönü mevcuttur. Biri kulun Allah’a yönelmesiyle diğeri kulun kendi kalbine yönelmesi durumu veya halidir (Orhan, 2021: 397).

Murakabe yapacak olan kişi önce abdest alıp yalnızlaşabileceği bir yere gitmelidir. Kişi sadece Allah’ı düşünmeli, ondan geriye her şeyi aklından silmelidir. Hâlidî tarikat ahlakında; teveccüh ve murakabe, nefy ve isbat zikrinden daha üstün tutulmuştur. Onlara göre teveccüh ve murakabe cezbe haline daha yakındır. Devamlılığında velilik mertebesine ulaşacağı da ayrıca vurgulanmıştır (Kavak, 2017: 478).

#### 1.5.2.10. Rabıta

Sözlükte bağlanmak ve sabit kılmak anlamına gelen Rabıta, tasavvufta kişinin gönlünden dünya ve dünyaya ait olan her şeyi çıkartarak kalbini Allah’a bağlamasıdır. Fakat kişi asıl rabıtaya ulaşıncaya dek zikir esnasında mürşidini hayal ederek onunla beraber nihayete erişmeye çalışmaktadır (Okudan, 2003: 202-203). Hâlidîliğin en önemli esaslarından olan rabıta, Mevlânâ Hâlid üzerinden önceki dönemlerden farklılık göstermiştir. Şeyhinin suretini hayal ederek amaca ulaşmak hedeflenirken; Mevlânâ Hâlid sadece kendisi üzerinden rabıta yapılmasını önemle vurgulamış ve yaşadığı dönem içerisinde de bunun takipçisi olmuştur. Mevlânâ Hâlid’e göre mürid sadece kendi suretini hayal ederek rabıta yapabilir. İstanbul’da görevlendirdiği halifesi olan Abdulvehhab es-süsi’yi tarikattan uzaklaştırması ve Kafkasya’daki halifesi İsmail Şirvani’yi sert bir dille uyarmasının; kendisine yönelik rabıta yaptırmamalarından kaynaklandığı bilinmektedir (Kavak, 2017: 481).

Mevlânâ Hâlid rabıtayı şu şekilde tanımlamaktadır “*Rabıta müridin kâmil ve farafillah makamında bulunan şeyhinin ruhaniyetinden medet istemesidir. Şeyhin suretini düşünmek edep ve terbiyeyi muhafaza ettirir. Müridin şeyhinin yanında hazır olduğunu düşünmesi feyz alabilmesini sağlar. Huzuru ve nuru tamamlanır. Bu rabıta sebebiyle mürit, kötü ve çirkin işlerden uzaklaşır*” (Çakır, 2016: 244).

Molla Abdurrahman-ı Tâgî’nin rabıtayı tanımlaması ise “*Mürşid suretinden yayılan nuru, müridin her tarafına yayıluncaya kadar mürşidin suretine bakmaktır. Sonra mürit, mürşidinin şerefi için kalbinin hizasında bir boşluk farz edip mürşidin suretini buraya yerleştirmeli. Bilahare tüm duyu organlarını buraya teksif edip bakmalıdır. Tüm dikkatini yöneltmelidir. Öyle ki müridin bütün azaları (göz, kulak vb.) mürşidin azaları haline kavuşur. Göz kulağı hep onun gözü kulağı gibi olur. İşte o zaman manevi olarak müridin vücudu, mürşidin vücuduna benzer. Bu bir haldir. Nisbet artar. İki kalp bir müşahedeyi temin için yapılır*” şeklindedir (İldırar, 1192: 52).

Abdurrahman-ı Tâgî rabıtayı şekli ve hayali olarak ikiye ayırır. Şekli rabıta; şeyhin suretini hayal etmektir. Hayali rabıta, her yerde mürşidini yanındaymış gibi hissetmek, onun üstün özelliklerini daima üzerinde hissetmek, doğruyu, yanlış, faydalı, zararlı olan her şeyi günahlardan ve hatalardan uzak kalmayı sadece şeyhinden bilmektir, şeklindedir (İldırar, 1992: 55).

## 2. NORŞİN'DE NAKŞİBENDİLİĞİN YAYILIŞI VE NORŞİN ŞEYHLERİ

Nakşibendiliğin Doğu ve Güneydoğu'ya gelişinden önce bölgeye hâkim tarikat Kadirilik'ti. Siyasi bir etkinliğe sahip olmayan Kadirilik daha çok mirlerin aşiret reislerinin ve ağaların güdümünde kalarak dini faaliyetlerini yürütmüştür. Ekonomik olarak dönemin siyasi otoritelerine bağlı olan Kadiri şeyhlerinin medreseleri de mir ve beylerin elindeydi.

İkinci Mahmut dönemiyle beraber Osmanlı Devleti katı merkezîyetçi bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. Sultan 2. Mahmut'a göre kaynağı kendisine dayanmayan her türlü güç, otorite ve iktidar yok edilmelidir. Başkentte olduğu gibi taşrada da yegâne otorite kendisi olmalıdır (Lewis, 2018: 109). Bu dönemde özerk yönetime sahip Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki beylikler de birer birer kaldırılmıştır. Reşit Paşa tarafından 1849' da son Bitlis Beyi Şerif Bey'in beyliğine son verilmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi Bitlis Beyliği de ortadan kaldırılmıştır. Bu durum beyliklerin tarikatlar üzerindeki hegemonyasının da kalkmasına vesile olmuştur. Özellikle Kadiriliği elinde tutan Berzenciler, Talabaniler, Sadat-ı Nehiri gibi aileler daha bağımsız hareket etme şansı bulabilmişlerdir. Nitekim bu sıralarda Doğu ve Güneydoğu' ya Mevlânâ Hâlidî Bağdadi tarafından Nakşibendilik hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Mevlânâ Hâlid'in halifeleri bölgeye dağılmıştır. Birçok Kadiri Şeyhi Bağdadi'ye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Özellikle Berzenci ailesi ve Nehiri ailesinin Nakşibendiliğe geçmesi tarikatı ciddi bir şekilde güçlendirmiştir. Kısa süre sonra Kadiri şeyhlerinin ve tarikat mensuplarının çoğu Nakşibendiliğe giriş yapmıştır. Nehiri ailesine mensup Taha Nehiri, Mevlânâ Hâlid'in en önemli halifesi olmuştur. Arvâsî seyitlerinden Seyit Sıbgatullah Arvâsî, Taha Nehiri'nin müridi olmuştur ve kendisinden icazet alarak halifelik makamına erişmiştir. Arvâsî'ye önceleri muhalif olan fakat sonra kendisine intisap eden Kadiri Şeyhi Abdurrahman-ı Tâğî Nakşibendiliğe geçtikten sonra Norşin'e yerleşmiş ve Norşin'in ilim irfan merkezi haline gelmesindeki serüvenini başlatmıştır (Yüksel, 1993: 143-147).

## 2.1. Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî'nin Yaşamı ve Eserleri

Halk arasında ailesinin bulunduğu ev sofi evi (*Mala sofıyan*) olarak bilinen Tâgî'nin şeceresi hakkında geniş bir bilgi elde edilememiştir. Babasının adı Molla Mahmut'tur. Önceleri Kadiri tarikatına mensup olan Molla Mahmut kemalat sahibi, ilmiyle nam salmış gözü yaşlı biri olarak bilinirdi. Şeyh Hâlidî Cezeri tarafından kurulan Basret Dergâhı şeyhlerinden Şeyh Salih-i Sıpkî üzerinden Nakşîbendîliğe intisap etmiştir. Molla Mahmut'un tek kız kardeşinin olduğu ve erkek kardeşinin olmadığı bilinmektedir. Kadiri tarikatından olan kız kardeşi kerametiyle nam salmıştır (İldırar, 1992: 9). Molla Mahmut aslen Siirt'in Şirvan kazasının Beroj nahiyesinin Mavit (pirinçli) köyünden olup Hesaman Kabilesi'ne mensuptur (Baz, 2014:78). Abdurrahman-ı Tâgî'nin annesinin adı Meyasin'dir. Saliha bir kadın olarak bilinir. Meyasin Hanım, Molla Muhammed'in kızıdır. Molla Muhammed seyyit olup büyük bir âlim olarak bilinir ve Hüseyini koldan gelir (İldırar, 1992: 9).

Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî'nin babası Molla Mahmut farklı birçok yerde ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Hizan'ın İspayirt nahiyesine giderek buraya bağlı Tağ köyünde tahsiline devam etmiştir. O dönemde nahiye sorumlusu Abdi Bey ve toplumca makul, makbul olarak kabul gören Miranete Hanım; Molla Mahmud'un davranışlarını beğenir ve onu himayelerine alırlar. Miranete Hanım, Molla Mahmud'un medrese eğitimini tamamlaması üzerine ona kendi imkânlarıyla bir medrese inşa eder ve arazilerinden medreseye vakfeder (Çakır, 2017: 28). Molla Mahmud'un Abdurrahman-ı Tâgî dışında Meniş olarak bilinen Halime isminde bir kızı vardır. Tillo'lu Şeyh Hamza'nın müridesi olarak bilinir (Baz, 2014: 79).

Bu asil ve temiz aileden gelen Abdurrahman-ı Tâgî 1247/1831 yılında doğmuştur. İlk eğitimine babasının yanında Kuran-ı Kerim'i öğrenmekle başlayan Abdurrahman-i Tâgî çevre köylerde medreselere giderek eğitimine devam etmiştir. Ders aldığı âlimler arasında; Molla Abdulsamet-i İroni, Molla Muhammed Ziyaeddin-i Arvâsî, Molla Abdurrahman-i Tili Melekendi ve Mevlânâ Abdurrahman-i Nemiri Hizani yer almaktadır. Medrese tahsilini bitiren Abdurrahman-ı Tâgî babasına tahsil edilen İspayirt'teki Tağ medresesinde eğitim vermeye başlamıştır (Çakır, 2017: 29).

Dünya malına ve rütbelerine tamah etmeyen Tâgî; gönlü tok, mütevazı ve kanaat sahibi olmuştur. Kendisine çokça gelen nahiye müdürlüğü, müderrislik ve

kadılık tekliflerini reddetmiştir. Tâgî, tek bir amaca yönelmiştir o da tasavvufta yükselecek yolu kendisine gösterecek rehbera ulaşmak olmuştur. Önceleri Hacı Emin Şirvani üzerinden Rûfailik tarikatına girmiştir. Ardından günlük zikir ve nafile ibadetlere yönelmiştir. Bir müddet sonra hocası Hacı Emin Şirvani Şeyh Abdurrahman Talabani tarafından red edilmiştir. Bu durum karşısında Tâgî, gidip Şeyh Hamza Telvî'ye intisap etmiştir. Uzun bir zaman geçmeden Tâgî Şeyh Abdulbari Çarçağıye talebe olmuştur. Çarçağı Kadiriye tarikatı mensuplarındandır. Tâgî buradaki yoğun eğitimi üzerine manevî hâllere ulaştığını vurgulamıştır (Yavuz vd., 2004: 82-83.) Tâgî, Şeyh Abdulbari Çarçağı'nin yanında sülukunu tamamlamıştır. Çarçağı'nin şeyhi Nurettin Birifkani tarafından Çarçağıye haber gelir ve Tâgî'ye halifelik verilmesini buyurur. Böylece Abdurrahman-ı Tâgî, Kadiri halifesi olarak irşad ile ilgilenir (Çakır, 2016: 110).

Gaws-ı Azam Arvâsî olarak bilinen Sıbgatullah Arvâsî, Kulat Köyünde irşat faaliyetleri yürütürken kendisinin müridi olan ve yanına sık sık gelen Süleyman Erbusî'ye Abdurrahman-ı Tâgî alaylı bir edayla Gaws'ı ima ederek “*Kulattaki sofiler nasıldılar, ne yapıyorlar*” diye sormuştur. Buna karşılık Süleyman Erbusî'nin “*vallahi Kındık deresini geçseydin öyle demezdin*” cevabı üzerine Tâgî çok etkilenmiştir (Abdulgani Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023). Aynı akşamın seherinde Gaws'ın müridinin evine varır ve kendisiyle Kulat'a gelmesini ister. Bunun üzerine beraber Kulata varınca Tâgî'nin ilk tepkisi; Allah'ın gözlerini cennet bahçelerinden birinde açtığını, başkasının bir yılda üzerinde sağlayamayacağı etkiyi Gaws hazretlerinin kendisinde bir günde sağladığını, o esnada dillerin ifade edemeyeceği, kulakların duyamayacağı tuhaf haller görüp duyduğunu bundan önce elde ettiği durumların gafletten ve boşuna ömür tüketmekten başka bir şey olmadığını vurgulamıştır (Tâhî, 2015:12). Bunun üzerine Tâgî, Sıbgatullah Arvâsî'nin tasarrufuna girmiştir. Kulatta üç gün kalır ve şahsına lavza-i celal zikri vird biçiminde verilir. Köyüne dönükten sonra hilafet aldığı Kadiri Şeyhi olan Şeyh Abdulbari Çarçağının yanına gitmiş ve durumu anlatmıştır. Çarçağı; Abdulkadir-i Geylani ve kendi şeyhi Nurettin-i Birifkaniyi inkâr etmemesi koşuluyla Tâgî'ye gitme iznini verir (Baz, 2014: 83).

Abdurrahman-ı Tâgî daha sonra bütün işlerini bir tarafa bırakarak Gaws Hazretleri'nin yanına gitmiştir ve yanına kalmak istemiştir. Kendisinden Gaws

tarafından ‘‘lafza-i celale’’ zikrine devam etmesi istenmiştir. Tâgî’nin bir gün Gaws Hazretleri’ne; *‘‘her şeyde lafza-i celal zikrini duyuyorum hatta önümden geçen köpekten bile duyuyorum’’* demesi üzerine Gaws kendisine İspahart nahiyesinde kadılık yapmasını emretmiştir. Orada bir ya da iki yıl kadar kadılık yapmıştır. Gaws hazretlerinin bu görevi vermesindeki amaç, Tâgî’nin dünya azizliğini gördükten sonra zillate yani yokluğa düştüğündeki durumunu görmesi ve ayrılık acısını çekerken özlem ve arzularını arttırması üzerine olduğu düşünülmektedir (İldırar, 1992: 14-15).

Kadılık görevinden ayrıldıktan sonra dünyevi işlerinden tamamen uzaklaşıp Gaws-ı Azam’ın hizmetine ve sohbetine geri dönmüştür. Dokuz sene boyunca şeyhinin hizmetinde kalıp eğitime devam eden Abdurrahmanı Tâgî’ye evliyalıktaki en yüksek mertebe verilmiştir. Gaws Hazretleri tarafından Tâgî’ye icazet verilmiş halifelikle şereflendirilmiştir. Bundan sonra İslam’ın emir ve yasaklarını anlatmak ve öğretmekle vazifelendirilmiştir (Yavuz vd., 2004: 85). Abdurrahman-ı Tâgî irşada çıkmadan önce kendisini denemek istemiştir. Kendisine ait arazilerini satmış ve Allah’ a tevekkül etmiştir. Kendisi bu durumu şöyle açıklamıştır: *‘‘İnsanlardan dünyayı bırakmalarını, terk etmelerini isterken nefsimin dünya malı karşısındaki halini öğrenmek istedim. Gaws’ın yardımıyla Allah’a tevekkülümün tam olduğunu gördüm’’* (Tâhi, 1992: 12). İrşad için vazifelendirilen Tâgî, şeyhinden ayrıldıktan sonra talebesi Şeyh Fethullah Verkanisi’nin dedesi olan Şeyh Muhammed Verkanisi’ nin türbesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında kendisine ‘‘Seyda’’ unvanıyla anılması işaret edilmiştir. Bu ziyaretten sonra Seyda adıyla ve unvanıyla anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur (Yavuz vd., 2004: 85). Seyda-i Tâgî daha sonra hacca gitmiştir. Medine’de İmam-ı Rabbani’nin torunlarından olan Şeyh Muhammed Mazhar ile bir araya gelmiştir. Hacdan döndükten sonra irşad vazifesinin gerekleri üzerine yoğunlaşmış ve bunları yerine getirmiştir (Tâhi, 1992: 13).

Seyda-i Tâgî talebeleriyle irşad faaliyetleri için birçok köy ve kasaba dolaşmıştır. Siirt, Bitlis, Muş gibi iller ve buralara bağlı yerler bunların başında gelmektedir. Yaklaşık iki yıl bu irşad faaliyetleriyle geçmiştir. Şeyhi Gaws-ı Hizanı Hazretleri’nin vefatından sonra kısa süreliğine Gayda’daki dergâhının şeyhliğini üstlenmiştir. Bir süre orada kaldıktan sonra dergâhı şeyhinin oğlu olan Celalettini Arvâsî’ye bırakarak ayrılmıştır. Seydayı Tâgî, Tağ köyüne tekrar başta olmak üzere farklı yerlere geçmiş irşad faaliyetini devam ettirmiştir. En son Norşin’e giderek

hayatını geçireceği ve birçok büyük âlim ve zatın yetişeceği Norşin Dergâhını ve Medresesini kurmuştur. Kesin tarih bilinmemekle birlikte 1875 olduğu düşünülmektedir (Baz, 2014: 284).

### 2.1.1. Norşin Dergâhının Kuruluşu

Seyda-i Tâgî; Bitlis, Siirt, Muş, Hınıs bölgelerinde bir süre dolandıktan sonra bu bölgelerin orta kesiminde olan Norşin'e yerleşmeye karar vermiştir. Tâgî daha önce olduğu gibi Kadirilerin ve aşiret reislerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. O dönemde artık tanınan bir şahsiyet olması münasebetiyle tepkiler Tâgî'nin gücü karşısında etkisiz kalmıştır. Bir takım sorunları da evlilik bağlarıyla çözmüştür. Seydayı Tâgî, Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Tırcong köyünde bulunan ağalarla sorunlar yaşamış, orda bulunan bir ağa kızıyla evlenmesi üzerine sorun kendiliğinden çözülmüştür. Aynı zamanda Köse Mollayı (Molla Abdullah-ı Subaşıyı) damat edinmiş ve bir süre sonra Köse Molla kendisinin halifesi olmuştur. Köse Molla, Subaşı ailesine mensup bir âlimdir (Yüksel, 1993: 149).

Seyda-ı Tâgî, Norşin'de medrese ve dergah kurduktan sonra ilk iş olarak ilmini ve ahlakını beğendiği Bulanık'ın Abırı Köyünde resmi müderrislik yapan Fethullah Verkanisi'yi yanına çağırmıştır. Verkanisi de bu çağrıya cevap vermiş ve icabet etmiştir. Bundan sonra Fethullah Verkanisi hem Seyda'nın çocukları da dâhil olmak üzere talebelere ders vermiş hem de tasavvuf eğitimine devam etmiştir (Baz, 2014: 88).

Seyda, Norşin'e yerleştikten sonra kısa sürede kendisinin namı çevre il, ilçe ve köylere yayılmış, şöhreti artmıştır. Birçok saygın ve seçkin mollalar kendisine dâhil olup medresesinde hocalık yapmışlardır. Nakşibediliğin en önemli merkezlerinden biri haline gelen Norşin Dergâhı her yöreden ve ırktan insanların akın ettiği yer haline gelmiştir. Bu ilim ve irfan merkezinde öğrenim gören Said-i Nursi daha sonraları oradaki insanlar için şunları söylemiştir “Eğer istersen hayalinle Norşin karyesindeki Seyda'nın (Abdurrahman-ı Tâgî) meclisine git bak orada fukara kıyafetlerinde melikler, padişahlar ve insan elbiselerinde melaikeleri, bir sohbeti kutsiyede göreceksin. Sonra Paris'e git ve en büyük localarına gir göreceksin ki akrepler insan libası giymişler ve ifritler adam suretini almışlar...” (Nursi, 1995: 263).

Seyda-ı Tâgî'nin Norşin'deki etkisi ve yetkisi sadece dini anlamda olmamıştır. Özellikle toplumsal sorunlara karşı çözümleyici davranışları, bilgisi ve birikimi, içinde bulunduğu toplumun aynı zamanda siyasi otoritesi olmasını da sağlamıştır.

Norşin'de ve çevre muhitlerde aşiretler arası kavgalar, kan davaları Seyda'nın dahil olması üzerine son bulmuştur. Seyda-ı Tâgî aşiretler üstü konumuyla etrafında kendisine mürit olan bütün aşiret ve köylerce otorite kabul edilmiştir. Siirt Kurtalan'daki (Zokayt) Zoki Aşireti, Muş' ta Piyong, Pızong, Küştiyan, Kosor, Ağecür, Marnik, Melekurk, Liz, Vartinis, Neynik, Mışağşın, Pırkaşın, Melekent gibi köylerdeki aşiretler Seyda-ı Tâgî'ye topluca mürit olmuşlardır. Bu şekilde bölgede siyasi otorite olduğu söylenilebilir. Norşin bölgedeki âlimlerin aşiretlerin toplumsal ve siyasal sorunların çözüm merkezi haline gelmiştir. Dini anlamda da bölgede ciddi bir canlanma oluşmuştur. Şeriat kuralları yavaş yavaş hüküm sürmeye başlamış, insanlar da buna bağlı bir yaşam sürdürmeye başlamıştır (Yüksel, 1993: 150).

On yılını Norşin'de olmak üzere toplam on sekiz yıl irşat faaliyetlerinde bulunan Abdurrahman-ı Tâgî, 19 halife yetiştirmiş ve bunları bölgenin çeşitli yerlerine irşat faaliyetleri için göndermiştir.

Seyda-ı Tâgî'nin halifeleriyle kurduğu iletişimi ve farklı mevzuları anlattığı mektupları halifesi Şeyh Abdulkahar Zokaydı tarafından toplanıp derlenmiştir. Mektubat-ı Seyda-ı Tâgî olarak geçen kitapta 77 adet mektup toplanmıştır. Ayrıca Gavs-ı Hizani'nin ve kendisinin vefatına dair işaretleri ve tasavvufi fikirleri içeren bir diğer eser olan 'İşaretler' kitabı da yine Seyda-ı Tâgî'nin halifesi olan Molla İbrahim Çokreşi tarafından derlenmiştir (Çakır, 2017: 17).

### **2.1.2. Vefatı**

Tarikat ve hakikat yolundan ayrılmayan Abdurrahman-ı Tâgî ölümünden önce ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Bu ağır hastalığa rağmen Tâgî bütün nafile ibadetlerini bile ayakta kılmaya özen göstermiştir. Akşam namazından sonra rabıta ve zikri eksik bırakmamıştır. Son gecesinde Peygamber Efendimiz'in rüyasına geldiğini ve açıkça kendisini gösterdiğini söyleyen Tâgî artık yolculuğa çıkma vaktinin geldiğini vurgulayarak vefatını işaret etmiştir. Seyda-ı Tâgî ailesini ve yakınlarını etrafına toplayarak; Allah'ı ve Allah'ın resulünü sevmeyi, şeriata bağlı kalmayı ve Fethullah Verkanisi'ye itaat etmeyi sakın ihmal etmeyin diyerek kendisinden sonra divanın

başına geçecek olan halifesini de belirtmiştir (İldırar, 1992: 19-21). 1886 yılında Aralık ayının yirmisinde perşembe günü seher vaktine doğru Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî 55 yaşında vefat etmiştir. Ailesi ve sevenleri tarafından cenazesi kaldırılmış ve Norşin’de merqette defnedilmiştir (Yavuz vd., 2004: 92).

Belirtilmelidir ki kaynaklarda Seyda-ı Tâgî’nin doğum yeri ve tarihi farklılık göstermektedir. Müfit Yüksel’e göre Seyda 1827’de Hizan’ın İspayirt nahiyesinde Tağ köyünde doğmuştur (Yüksel, 1993: 148). M. Şefik Korkusuz’a göre Seyda, Tağ köyünde ama 1831-1832 senesinde doğmuştur (Korkusuz, 2010: 277). Mektubat, İşaretler, İbrahim Baz’ a göre ise Seyda 1831 yılında Siirt’in Şirvan ilçesine bağlı Mavit (Pirinçli) köyünde doğmuştur (Tâhi,1992:9; İldırar, 1992: 10; Baz, 2014:79).

### **2.1.3. Seyda-i Tâgî’nin Eşleri**

Abdurrahman-ı Tâgî’nin değişik dönemlerde yaşamış toplam 6 eşi olmuştur bu eşlerden biri hariç beş eşten 6 kız 6 erkek çocuğu olmuştur.

1. Fatma Hanım Tillo’lu Mücahidin şeyhlerinden gelmektedir.
2. Ğeberhan Hanım (Nena Paşo) lakabıyla bilinir mezarı Norşin’dedir.
3. Seyide Amine Hanım, Şeyh İsmail Arbuvi’nin kızıdır kabri Tağa Govan denilen kabristandadır.
4. Fatmatül Hanım aslen Bitlislidir. Kabri Norşin’dedir.
5. Zeynep Hanım mezarı Muş’un Bulanık ilçesinin Tırçong köyündedir.
6. Perihan Hanım kabri Kozluk’un Cezni köyündedir.

### **2.1.4. Seyda-i Tâgî’nin Çocukları**

Seyda-i Tâgî’nin altısı erkek altısı kız olmak üzere toplam on iki çocuğu olmuştur. Aşağıda hangi çocuğun hangi anneden olduğu yazılmıştır.

#### *1. Fatma Hanımın çocukları:*

- a) Muhammed Diyauddin (Hazret)
- b) Abdurrahim
- c) Kelmeli lakablı Tayyibe
- d) Muhammed Raşit
- e) Hatice

2. *Nena Paşo (Ğeberhan) çocukları*
  - a) *Aynulhayat*
  - b) *Zeynep*
3. *Seyide Amine çocukları*
  - a) *Muhammet Eşref*
4. *Fatımatul Bitlisi 'nin çocuğu olmamıştır.*
5. *Zeynep Hanım 'ın çocukları*
  - a) *Muhammet Sait*
  - b) *Habibe*
  - c) *Züleyha*
  - 6) *Perihan Hanım 'ın çocukları*
  - a) *Derviş Muhammed (Korkusuz, 2010: 110-111)*

## 2.2. Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'den İcazet Alan Halifeler

Hâlidî Nakşîbendîyye'nin Seyyid Taha Nehiri'den sonra bölgeye en etkin biçimde yayılmasına vesile olan kişi Şeyh Abdurrahmanı Tâğî'dir. Tâğî, yetiştirdiği 19 halife ile Norşin'i ilim irfan merkezi haline getirmiştir. Tâğî halifelerini farklı bölgelere göndererek tarikatın daha hızlı yayılmasını ve güç kazanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda daha sonra değinileceği üzere bir kısım halifenin farklı kollara ayrılarak irşat faaliyetlerini sürdürdüğü görülmüştür.

Seyda-i Tâğî'nin 19 halifesini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Şeyh Molla İbrahim-i Çokreşi (Çokreş kolu)*
2. *Şeyh Mustafa Bitlisi*
3. *Şeyh Muhammed Sami Erzincani (Kırtuloğlu tekkesi)*
4. *Şeyh Süleymani Bitlisi*
5. *Şeyh Halil Çokreşi*
6. *Çeyh Abdulhadi Çarçağı*
7. *Şeyh İbrahim Bulanık (Neynik)*
8. *Şeyh Yusuf Bitlisi*
9. *Şeyh Molla Ahmet Taşkeseni (Taşkeseni Dergahı)*
10. *Şeyh Molla Abdullah Hizani (Horosi)*
11. *Şeyh Seyyid Tahir-i Aberi*
12. *Şeyh Seyyid İbrahim Siirdi*
13. *Şeyh Abdulkahhar Siirdi Zokaydı (Zokayd dergahı)*
14. *Şeyh Reşid Norşini*

15. *Şeyh Abdulhakim Siirdi*
16. *Şeyh Abdullah Norşini*
17. *Şeyh Fethullah Verkanisi (Ohin Dergahı)*
18. *Şeyh Abdulkadir Melekendi (Hezan Dergahı)*
19. *Şeyh Yusuf Hınısı* (Mektubat, 2015: 13-14)

## **2.2.1. Seyda-i Tâğî'nin Halifelerinin Hayatları**

### **2.2.1.1. Şeyh Molla İbrahimi Çokreşi**

Çokreş dergâhının kurucusu olan Molla İbrahim-i Çokreşi sonraki bölümde detaylıca anlatılacaktır.

### **2.2.1.2. Şeyh Mustafa Bitlisi (v.1914)**

Seyda-i Tâğî'nin kâtipliğini yapması münasebeti ile “Molla Mustafa-i Kâtip” diye bilinmektedir. Aslen Zeroki ailesinden olduğu bilinmektedir. Bitlis'in Abdulselam mahallesinde dünyaya gelmiştir. Kendileri medrese eğitimlerini tamamladıktan sonra Seyyid Taha' nında halifesi olan Küfrevi şeyhlerinden Muhammed Küfreviye bağlılıklarını bildirmiştir (Baz, 2014: 9). Muhammed Kufrevi bir gün, Şeyh Mustafayı Norşin'e, Seyda-i Tâğî'nin ziyaretine gönderir. O tarihten sonra Şeyh Mustafa Seyda-i Tâğî'ye intisap eder ve sülukunu tamamlar. Tâğî'nin hem kâtibi hemde halifelerinden biri olur. Seyda-i Tâğî'nin görevlendirmesiyle Muş' un Bulanık ilçesine bağlı Yokuşbaşı (*Semerşeyh*) köyünde 7 yıl müderrislik yapar. Şeyh Diyaudinin yönlendirmesi sonucu Erzurumda Çoçko köyüne yerleşir. Bir süre Hınısın Halifeko köyündede hizmetlerini devam ettiren Şeyh Mustafa 1914 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Karaçoban/Akkavak (*Çaçko*) köyüne defnedilmiştir (Çakır, 2017: 35).

Molla Mustafa hayatı boyunca iki defa evlenmiştir. Bu evliliklerinden 7 çocuk dünyaya gelmiştir. Bunların ikisi erkek beşi kızdır.

*Zevceleri:*

1. *Ferhuni*
2. *İsmi bilinmemekle beraber Bajari lakabıyla anılan Bitlisli Hanım*

*Çocukları:*

1. *Molla Muhammed Şirin*
2. *Molla Said*
3. *Hediye*
4. *Huri*

5. Zehra

6. Rabia

7. Fatıma'dır.

*Eserlerinin olup olmadığı bilinmemekle beraber Şeyh Mustafa kendinden sonra hiç halife bırakmamıştır (Korkusuz, 2010 :170).*

#### **2.2.1.3. Şeyh Muhammed Sami Erzincani**

Kırtıloğlu Tekkesinin kurucusu olan Şeyh Muhammed Sami sonraki bölümde detaylıca işlenecektir.

#### **2.2.1.4. Şeyh Süleyman Bitlisi (v.1877)**

Molla Resul-i Sipki, Molla Abdurrahman Tili el Melekendi, Molla Halil-i Siirdi, Molla Abdurrahman Efendi gibi yaşadığı dönemin en büyük alimlerinden ders alan Hacı Süleyman'ı Bitlisi medrese tahsilini tamamladıktan sonra Sıbgatullah Arvâsiye intisab etmiştir. Gaws ı Hizaninin vefatından sonra Abdurrahman Tâğiye bağlanır ve ondan hilafet alır. Birçok yerde irşad faaliyetleri sürdüren Süleyman Bitlisi yakalandığı ağır hastalık sonucu 1879 yılında vefat etmiştir. Erzurumun Hınıs ilçesine bağlı Zırnak Köyünde defnedilmiştir. (Korkusuz, 2010:153-156; Çakır, 2016: 114).

#### **2.2.1.5. Şeyh Halili Çokreşi**

Şeyh İbrahimi Çokreşinin kardeşi olan Şeyh Halil Molla Abdurrahman ı Melekendi' nin oğludur. Önce Sıbgatullah Arvâsi'ye intisab eden Şeyh Halil şeyhi vefat ettikten sonra Abdurrahman Tâği'ye bağlanmıştır. Burada sülukunu tamamladıktan sonra halifelik icazetini almıştır. Şeyh Halil Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Kızılca adındaki köye yerleşmiştir. Dergahını ve medresesini orada kuran Şeyh Halil 1897 yılında vefat etmiştir. Naaşı Kızılca'da defnedilmiştir (Baz, 2014: 91).

Şeyhine karşı derin bağlılık güden Şeyh Halil, Seyyid Sıbgatullah Arvâsi için farklı hallere sahip olduğunu vurgulamıştır. Hastalıklara ve ağrılara karşı iğleştirci kerametlerinin olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Gaws-ı Hizani'nin zikir ve vird adabına bağlı olarak Şeyh Halil'i cehri zikir konusunda uyarmıştır, bunun Nakşibendîyye'de yasak olduğunu söylemiş olması Şahı Nakşibendî'den o güne kadar süre gelen zikir anlayışının değişmediğinin aleni göstergesidir (Korkusuz, 2010: 127).

Şeyh Halil'in bilinen iki halifesi bulunmaktadır. Birincisi oğlu Şeyh Abdulkerimdir. Babasından sonra babasının yerine geçip irşada devam etmiştir. İkincisi ise Şeyh Esad'tır. Şeyh Esad kendisinin kardeşidir. Şeyh Esad abisi olan İbrahim Çokreşi'nin kurduğu dergâhın başına geçmiş orda görev yapmıştır (Korkusuz, 2010:128).

#### **2.2.1.6. Şeyh Abdulhadi Çarçahi**

Kendisi Hizan'a bağlı Kalkanlı (Çarçağ- Çırçak) köyündendir. Muş'un Malazgirt ilçesine bağlı Hasan Paşa köyünde medfundur.

#### **2.2.1.7. Şeyh İbrahim Neyniki (Bulanık)**

Muş'un ilçesi olan Bulanık'a bağlı Neynik (Özgörür) köyündendir. Seyda-ı Tâgî, 93 Harbinde Şeyh İbrahim'den Şeyh Tahir'den asker toplamalarını istemiştir. Medine'de vefat ettiği ve orada defedildiği bilinmektedir (Çakır, 2017: 35).

#### **2.2.1.8. Şeyh Yusuf Bitlisi**

Medrese tahsiline, Kadiri şeyhi aynı zamanda babası olan Hacı İshak Efendi ile başlayan Şeyh Yusuf Saruhani Bitlisi, 1830 yılında doğmuştur. Farklı medreselerde de eğitim alan Şeyh Yusuf babasına intisap etmiştir. (Çakır, 2017: 33) Nesli Saruhanlılardan gelen Şeyh Yusuf babasının vefatından sonra Norşin'e gelerek Abdurrahmanı Tâgî'ye intisap etmiştir. Böylece Kadirilikten Nakşîbendîliğe geçmiştir. Sülukunu Tâgî'nin yanında tamamladıktan sonra 1869 senesinde 39 yaşında iken halife olmuştur. Bu tarihten sonra Bitlis'te irşad faaliyetlerine başlamış ve halife Hacı Yusuf olarak tanınmıştır (Baz, 2014: 91). Hacı Yusuf Saruhani tek evlilik yapmıştır. Bitlis'in Olek köyünden Hacı İbrahim efendinin kızı Sultan Hanım ile evlendiği bilinmektedir. Bu evlilikten iki oğlu olmuştur biri Molla Bahaddin diğeri ise Molla Muhammed Misafir'dir. Her iki oğlu da Norşin'de ilim tahsil etmiştir. Hacı Yusuf Efendi'nin günümüze kadar gelen bir eserinin bulunmadığı bilinmektedir. Rus işgali esnasında özel kütüphanesinin yakılıp dağıtıldığı söylenmektedir. Hacı Yusuf Efendi'den halifelik alan Mamo lakablı Diyarbakırlı Sofî Abdulcelil olmuştur sadece. 1873 yılında 43 yaşında vefat eden Hacı Yusuf Efendi, Bitlis'te defnedilmiştir (Korkusuz, 2010: 161-162).

#### **2.2.1.9. Şeyh Molla Ahmet Taşkeseni**

Taşkesenli Dergâhı'nın kurucusu olan Molla Ahmet sonraki bölümde detaylıca işlenecektir.

#### **2.2.1.10. Şeyh Molla Abdullah Horosi (Hizani)**

Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Horozdere (*Horosi*) köyündendir. Muş'un Bulanığa bağlı Tırçonk köyünde defnedilmiştir.

#### **2.2.1.11. Şeyh Seyyid Tahir-i Abiri**

Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Abiri köyündendir kendisi. Abiri Seyitleri olarak bilinen aile medrese ve Kadiri geleneği üzerinden irşad faaliyetleri yürütmüşlerdir. Köyündeki medrese eğitimini tamamlayan Seyit Tahir Abiri, Bulanık Kaymakamı olarak görevlendirilmiştir (Baz, 2014: 92). Mola Abdurrahman-i Tâgî'in Bulanık ziyaretinde Seyit Tahir kendisine intisap eder. Görevinden istifa eden Şeyh Tahir, Norşin'e gider oradaki eğitimine başlar. Norşin'de on yıllık bir eğitimin ardından halifelik makamına erişir ve Seyda-i Tâgî tarafından köyü olan Abiri'de irşad faaliyetlerini sürdürmek için görevlendirilir (Çakır, 2017: 114-115).

Yirmidokuzuncu babadan Hz. Ali'ye ulaşan Seyit Tahir'in ailesi Kadiri tarikatının mensupları iken, Seyit Tahir'in Abdurrahman-i Tâgî'ye intisap etmesiyle aile Nakşîbendîliğe geçiş yapmıştır. Doğum ve vefat tarihi tam olarak bilinmeyen Şeyh Tahir Abiri vefatından sonra Abiri'de defnedilmiştir. Şeyh Tahir hayatı boyunca üç evlilik yapmıştır. Feryaz eşinden Fazıl adında bir oğlu olmuştur. Hubre eşinden İbrahim ve Ahmet adında iki oğlu olmuştur. Rahime eşinden ise Abdulkadir ve Necmeddin adında iki oğlu olmuştur. Şeyh Tahir'in yetiştirdiği bir halife olduğu bilinmektedir. Molla Abdulkerim adındaki halifesi Bulanık'ın Tonu isimli köyündendir (Korkusuz, 2010: 173)

#### **2.2.1.12. Şeyh Seyit İbrahim Siird-i**

Siirt'te medfundur.

#### **2.2.1.13. Şeyh Abdulkahhar Zokaydi (Siird-i)**

Zokayd Dergâhının kurucusu olan Şeyh Abdulkahhar Zokaydi sonraki bölümde geniş bir biçimde incelenecektir.

#### **2.2.1.14. Şeyh Reşid Norşin-i (Sobaşi)**

Norşin'in Bizatün (Kavunlu) köyünden olup Sobaşi aşiretine mensuptur. Gaws-i Hizan-i'nin yanında Seyr-u Sülukuna başlamıştır. Şeyhi vefat etmeden, kendisini ve Molla Abdullah'ı Şeyh Abdurrahman'i Tâgî'ye teslim etmiştir. Tâgî'nin yanında eğitimini tamamladıktan sonra hilafet almıştır (Baz, 2014: 92).

Seyda-i Tâgî'nin yanında kaç yıl amel ettiği hilafeti kaç yaşlarında aldığı belli değildir. Molla Reşid'in hayatı boyunca tek evlilik yaptığı bu evlilikten kız erkek çocuklarının olduğu fakat erkek çocuklarından neslinin devam etmediği kız çocuklarından neslinin devam ettiği bilinmektedir. Halife bırakmayan Molla Reşid'in eserlerinin olup olmadığı bilinmemektedir. Kabri Norşin'dedir (Korkusuz, 2010: 122).

#### **2.2.1.15. Şeyh Abdulhakim-i Cezni**

Aslen Seyit olan Abdulhakim-i Cezni; Seyit İbrahim'in oğlu, Muhammed Hazin El Fersahi'nin de kardeşidir. Şeyh Abdulkahhari Zokaydi'nin talebesiyken hocasıyla beraber Şeyh Abdurrahman-i Tâgî'ye intisap etmişlerdir. Tarikat icazetini alıp halife oluncaya kadar Seyda-i Tâgî'nin yanında kalmışlardır (Çakır, 2017: 35).

Hilafet aldıktan sonra Baykan'a bağlı Halıken, yine Baykan'a bağlı Bilvanis ve Kozluk'a bağlı Melefan köylerinde kalmıştır. Son olarak Cezni isimli köye yerleşmiştir. Cezni Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı bir köydür. Bugünkü adıyla Yazpınar olarak bilinir (Baz, 2014: 92).

Nesli Cezni'den yayılan ve Cezni'de hala nesli bulunan Seyyid Abdulhakim'in doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Seyyid Abdulhakim tek evlilik yapmıştır. Hanımının adı Muhabbet olup Seyda-i Tâgî'nin dayısının kızıdır. Ayrıca Tâgî'nin oğlu olan Hazret namıyla bilinen Şeyh Diyaüddin'in de bacanağıdır. Seyyid Abdulhakim'in dört erkek bir kızı olmak üzere beş evladı olmuştur. Evlatlarından ikisi çocukken vefat etmiştir. Çocukken vefat edenlerin ismi Mazhar ve Abdulhalim'dir. Diğer çocuklarının ismi ise, Muhammed Şirin, Muhammed Emin ve Rukiye'dir. Seyyid Abdulhakim 1899 tarihinde Hazret'le beraber hac farızasının dönüşünde Lübnan'da konakladıkları esnada kafilenden ayrılmış ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Kendisi halife bırakmamıştır. Eserleri noktasında da genç bir yaşta kaybolduğu için ailesinden geriye kalanlar eserlerini muhafaza edememiştir (Korkusuz, 2010: 158-159).

### **2.2.1.16. Molla Abdullah Norşin-i (Sobaşı)**

Bu aile şimdilerde Subaşı olarak bilinen ama aslen Neder isimli kabileye mensuptur. Kürtçede Sobaşı olarak telaffuz edilen aile genelde bulundukları yerde idareci veya yönetici pozisyonunda olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde Subaşı sancak beyine veya asayişî sağlayana verilen isimdi. Unvan olarak verilen isim bir süre sonra aşiret ismine dönüşmüştür. Toplumca Mala Sobaşıyan (Subaşıların evi, kabilesi) olarak kabul görmüş bu şekilde tanınmıştır.

Aslen Bağdat'tan geldikleri söylenilen aile; önce Viranşehir'e sonra Silvan'ın Hırıkan köyüne oradan Ahlat'a ve en son Norşin'e yerleştikleri bilinmektedir. Molla Abdullah bu ailenin ferdi olarak dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Til'de ve Abırî'de Şeyh Fethullah-i Verkanisi'nin yanında almıştır (Korkusuz, 2010: 164). İlmi icazetini tamamladıktan sonra ilk Por olarak bilinen köyde yaşayan "Bapir-i Kal" diye anılan Şeyh Hüseyin'e intisap etmiştir. Molla Abdullah, Şeyh Hüseyin'in vefatından sonra Sıbgatullah Arvâsî'ye bağlanmıştır. Arvâsî vefatına yakın Molla Reşid'i, Molla Abdullah'la beraber Şeyh Abdurrahman Tâğî'ye emanet etmiştir (Baz, 2014: 92). Seyda-i Tâğî'nin yanında uzun bir amelden sonra Şeyh Abdullah 33 yaşında Hilafet almıştır. Hayatı boyunca iki defa evlenen Molla Abdullah'ın ilk eşinin adı Amine'dir. Seyda-i Tâğî'nin oğlu Hazret'in eşinin kardeşidir Amine aynı zamanda. Amine'den biri erkek üçü kız dört çocuğu olduğu bilinmektedir. Bu çocuklardan Muhammed Arif ve Saadet adındaki iki çocuğun isimleri bilinmektedir. Molla Abdullah'ın ikinci eşi Seyda-i Tâğî'nin kızı olan Hatice'dir. İlk eşi Amine vefat ettiğinde Seyda-i Tâğî bizzat kızını Molla Abdullah'la nikahlamıştır. Hatice'den tek erkek çocuğu olmuştur. Muhammed Baki adındaki bu çocuk Molla Abdullah'ın neslinin devamını sağlamıştır (Korkusuz, 2010: 164-165). Sonraki bölümlerde değinilecek olan Muhammed Baki kendi döneminde nam salmış veliler arasında gösterilmiştir.

Molla Abdullah 1890'da 35 yaşında vefat etmiş, Norşin'de defnedilmiştir (Çakır, 2017: 114-209). Arkasında halife bırakmayan Molla Abdullah'ın eserleri olup olmadığı bilinmemektedir (Korkusuz, 2010: 166).

#### **2.2.1.17. Şeyh Fethullah Verkanisi**

Ohin Dergâhı'nın kurucusu olan Şeyh Fethullah sonraki bölümde detaylıca işlenecektir.

#### **2.2.1.18. Şeyh Abdulkadir Melekendi (Hezan-i)**

Hezan Dergâhı'nın kurucusu olan Şeyh Abdulkadir Hezani sonraki bölümde detaylıca işlenecektir.

#### **2.2.1.19. Şeyh Yusuf Hınıs-i**

Hacı Yusuf-i Koşki Hınıs-i olarak bilinen Halife Erzurum'un Yakutiye ilçesine bağlı olan Köşk köyündendir. Pasinler'e bağlı Çulu veya Çulli köyünde medfundur (Çakır, 2017: 36).

### **2.3. Norşin Dergâhı'ndan Yayılan Kollar**

Seyda-i Tâgî'nin Norşin'e geldikten sonra açılan Norşin Tekkesi kısa zamanda sosyal, siyasal, ilmi hatta askeri anlamda önemli bir merkez olmuştur. Cumhuriyet sonrası Tekke ve Zavayelerin Kapatılması Kanunu'na kadar da bu etkinlik ciddi bir biçimde devam etmiştir. Bölgede önemli bir otoriteye dönüşen Seyda-i Tâgî şahsında Norşin Tekkesi; yetiştirdiği ve yetiştirdikten sonra farklı birçok yere gönderdiği öğrencileri, müderrisleri ve halifeleri sayesinde kendi sınırlarını aşan geniş bir coğrafyaya yayılan etki alanı yaratmıştır.

Seyda-i Tâgî'nin 19 kişiye verdiği halifelik sonucu bazı halifeler farklı kollar oluşturmışlardır. Norşin Tekkesi'nden kopan kollar olarak kabul gören tekkeler; Çokreş Dergâhı (Erzurum- Karaçoban), Kırtıloğlu Dergâhı (Erzincan), Taşkesenli Dergâhı (Erzurum), Zokaydi Tekkesi (Siirt-Kurtalan), Ohin Tekkesi (Bitlis-Mutki), Hezan Dergâhı (Diyarbakır-Lice) olarak kabul gören ve hala faaliyet yürüten dergâhlardır. Seyda-i Tâgî'nin oğlu Hazret namıyla bilinen Muhammed Diyauddin'nin halifesi olan Şeyh Ahmet El Haznevi Suriye'de Hazne Dergâhı'nı kurmuştur. Şeyh Ahmed-i Haznevi'nin halifesi Şeyh Abdulhakimi Hüseyin-i –Bilvanis-i tarafından önce Kasrik Tekkesi ardından Menzil Tekkesi kurulmuştur. Şeyh Maşuk'un halifesi olan Şeyh Burhan Mücahid-i tarafından da Tillo Tekkesi kurulmuştur (Baz, 2014: 90).

### 2.3.1. Şeyh Fethullah Verkanisi ve Ohin Dergâhı

Şeyh Fethullah Verkanisi 1846 senesinde Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Verkanisi köyünde doğmuştur. Medrese eğitimini Şeyh Abdurahman-ı Melekendi'nin yanında yapmıştır. Felsefe ve matematik derslerini Molla Resul-i Sıpkı'den alan Verkanisi son derslerini de Muşlu Hacı Tayyip Efendi'den almıştır. Medrese icazetini alan Verkanisi Muş Bulanık'a bağlı Koğek köyünde bir süre ders verdikten sonra yine Muş'un Bulanık ilçesine bağlı olan Abırı köyünde bulunan Şeyh Abdulmelik Medresesinde müderris olarak görevlendirilmiştir (Baz, 2018: 19).

Şeyh Fethullah Verkanisi, müderrislik yaptığı dönemlerde okuduklarının ve okuttuklarının kendisini tatmin etmediğini sürekli vurgulamıştır. Bunun üzerine farklı bir arayışa girme kararı alan Şeyh Fethullah, kendi ağzından durumunu şöyle ifade etmiştir. *“Medrese eğitimimi tamamladıktan sonra şunu anladım ki, zahiri ilimlerle hakikate varmak mümkün değil. Aksine tasavvuf köprüsünden geçmek ve kemal ehlinde bir kamilin peşinden gitmek gerek.”* Bunun üzerine Şeyh Fethullah, Norşin'e Seyda-i Tâğî'nin yanına giderek kendisine intisap etmiştir. Şeyhinin isteği üzerine Abırı'deki müderrislik görevinden istifa ederek Norşin'e yerleşmiştir. Burda bir yandan müderrislik yaparken diğer yandan tasavvufi eğitime başlamıştır (Baz, 2017: 343). Seyr-u sülukunu tamamladıktan sonra Seyda-i Tâğî tarafından kendisine halifelik icazeti verilmiştir. Şeyhi vefat ettikten sonra şeyhinin çocuklarının medrese eğitimlerini ve iâşesini üzerine alarak Norşin'de dört yıl daha yaşamını sürdürmüştür ve Norşin Dergâhı'nın başında bulunmuştur. Seyda-i Tâğî'nin Muhammed Diyauddin'e (Hazret) kendisi tarafından hilafet verildikten sonra Ahmet Taşkesenli gelerek kendisine artık tekkeyi Tâğî'nin oğluna teslim etmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Verkanisi 1890 yılında Norşin Tekkesi'ni Halifesi Muhammed Diyauddin'e teslim ederek Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı olan Ohin (Yukarı Koyunlu) köyüne yerleşmiştir. Bu köyde dört yıl kaldıktan sonra Bitlis Merkeze taşınmıştır. (Asım Ohini, s.20) Bitlis'te Mermutlar mahallesinde kendisi için bir medrese yapılmıştır. Burada ders veren Verkanisi 13 yıl irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. 27 Eylül 1899 senesinde 53 yaşında vefat etmiştir. Kendisinin vasiyeti üzerine naaşı Bitlis'teki evinin arkasına defnedilmiştir (Çakır, 2017: 38).

93 Harbinde Ruslara karşı Şeyhi Abdurrahmani Tâğî ile beraber savaşan Verkanisi hayatı boyunca iki evlilik yapmıştır. İlki kendi akrabalarından olan Züleyha

Hanım iken ikincisi şeyhinin kızı olan Tayyibe hanımdır. İlk eşi Züleyha hanımdan altı; ikinci eşi Tayyibe hanımdan ise üç çocuğu olmuştur. Birinci hanımdan olan çocukları; Şeyh Aladdin, Şeyh Cüneyt, Fatima, Belkise, Ümmü Külsüm, Hamide olarak geçmektedir. İkinci hanımından olan çocukları; Şeyh Maruf, Şeyh Kudbettin, Şeyh Bahaddin'dir (Korkusuz, 2010: 206).

Yaşamını ilme ve irşada adan Şeyh Fethullah Verkanisi'nin eserleri; El Küfr ve'l Kebarr, Avamil, Menasiku'l Hac, Adab, Mektubat, Vefat'ı Şeyh Abdurrahmani Tâgî, Risale-i Akaid olarak geçmektedir (Baz, 2018: 21).

Şeyh Fethullah ardında altı halife bırakmıştır. Bunlar; Muhammed Diyauddin (Hazret), Seyyid Hasan-i Arvâsî, Molla Ahmed-i Karakoyi, Seyyid Abdulgaffari Arvâsî, Molla Hasan, Molla Ömer Horosi'dir (Verkanisi, 2020: 23-24).

Şeyh Fethullah Verkanisi Ohin Tekkesini açtıktan sonra yaşadığı sıkıntılardan dolayı memleketi ve ailesinin yaşadığı yer olan Verkanisi'ye gitmek istemiştir. Halifesi Muhammed Diyauddin (Hazret)'in ısrarları üzerine Bitlis Merkez'de kalmayı kabul etmiştir. Buradaki dört yıllık irşaddan sonra vefat eden Şeyh Fethullah'ın yerine oğlu Şeyh Muhammed Aladdin Ohini geçmiştir.

İrşad faaliyetlerini babasının tekkesinde sürdüren Şeyh Alaaddin hilafet icazetini Muhammed Diyauddin'den almıştır. Dönemin ağır şartları içerisinde yaşanan zorluklardan dolayı medrese faaliyetleri Bitlis Merkez'den yeniden Ohin'e taşınmıştır. Mağaralarda ve çorak yerlerde talebe yetiştiren Şeyh Alaaddin iki kez sürgün edilmiştir. Şeyh Alaaddin Ohini farklı alanlarda birçok eser yayınlamıştır. Bunlardan bazıları; Risale'fil Vaz, Celaül-Ayni Fi'l Fıkıh, Risale'fil İstiare, Tezhibu'ut Tezbih Fi'l- Mantık, Risale Fi'l- Münazara, Hidayetü's Sıbyan Fi't Tecvid, Risale Fi'l Mustalahul Hadistir. Ardından halife bırakmayan Şeyh Alaaddin 1949 yılında vefat etmiştir. Kendisinden sonra medrese ve tekke faaliyetlerini kardeşi ve oğulları devam ettirmiştir (Verkanisi, 2020: 24).

Şeyh Alaaddin'den sonra kardeşi Şeyh Cüneyt Ohini, büyük oğlu Şeyh Mazhar Ohini, ortanca oğlu Şeyh Hâlid Ohini ve en küçük oğlu olan Şeyh Asım Ohini dergahın yükünü üstlenmişlerdir. Günümüzde ise, medrese faaliyetlerini Şeyh Asım Ohini'nin halifeleri; Şeyh Mesut Türel ve Şeyh Fethullah Ayte yürütürken 2023 senesinde Mesut

Türel'in vefatı üzerine tekkenin sorumluluğu Şeyh Fethullah AYTE'ye kalmıştır (Molla Abdulkerim ile kişisel iletişim, 23 Ağustos 2023).

### 2.3.2. Şeyh İbrahim Çokreş ve Çokreş Dergâhı

1858 yılında doğan Şeyh İbrahim Çokreş bölgede alimliği ile nam salan Molla Abdurrahman-ı Melekendi'nin oğludur. Medrese eğitimine babasının yanında başlayan Şeyh İbrahim bölgedeki diğer medreselerden de faydalanarak eğitime devam etmiştir. Şeyh İbrahim 17-18 yaşlarında eğitimini sürdürürken Sıbgatullah Arvâsî Şeyh İbrahim'in bulunduğu köye gelmiştir. Arvâsî'den çok etkilenen Şeyh İbrahim kardeşi Şeyh Halil ile birlikte Gaws-ı Hizan-i'ye intisap etmişlerdir (Çakır,2017,s.36). Şeyh İbrahim Çokreş medrese eğitimini Bulanık'ın Melekent köyünde tamamladıktan sonra tasavvuf eğitimi için Gawsu Hizan-i'nin yanına gitmiştir ve orda seyru sülukuna başlamıştır. Eğitimi devam ederken Şeyhinin vefatı üzerine Şeyh İbrahim, Şeyh Abdurrahman-i Tâgî'ye teslim olup sülukunu devam ettirmiştir (Korkusuz, 2010: 126).

Şeyh İbrahim daha 29 yaşındayken kendisine halifelik verilmiştir. İrşad faaliyetleri için kendisi Erzurum'a bağlı olan Çokreş köyüne gönderilmiş ve görevlendirilmiştir. 1881 senesinde daha 33 yaşındayken vefat eden Şeyh İbrahim Çokreş, Şeyhi Seyda-i Tâgî'nin İşaretler ve Sohbetler adlı eserini derlemiştir (Baz, 2017: 96). Şeyh İbrahim'in dört erkek kardeşi vardır bunlar; Halil, Eset, Muhammed Emin ve İsa olarak geçmektedir. Tek evlilik yapan Çokreş'in eşinin adı Züleyha Hanım olup bu evlilikten bir erkek iki kız olmak üzere üç çocuğu olmuştur. Çocukların isimleri: Abdurrahman, Esmâ ve Hatice olarak sıralanabilir. Ardından halife bırakmayan Şeyh İbrahim vefatından sonra Çokreş köyüne defnedilmiştir (Korkusuz, 2010: 126).

Norşin Dergâhı'nın bir kolu olarak geçen Çokreş Dergâhı Erzurum'un Karaçoban ilçesine bağlı olan Çokreş (Erenler) köyünde bulunmaktadır. Dergâh'ın kurucusu olan Şeyh İbrahim'in erken vefatından sonra dergâhın başına kendisinin kardeşi ve Şeyh Halil'in aynı zamanda halifesi olan Şeyh Eset geçmiştir. (v.1902) Şeyh Eset'ten sonra dergâhın başına Şeyh İbrahim'in oğlu ve aynı zamanda Şeyh Muhammed Diyaüddin'in (Hazret) halifesi olan Şeyh Abdurrahman Çokreş geçmiştir. (v.1929) Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber Dergâh irşad

faaliyetlerini bir süre durdurmak zorunda kalmıştır. Şeyh Abdurrahmanı Çokreşi'nin amcasının oğlu olan aynı zamanda halifesi olan Molla Yahya ile beraber dergâh yeniden faaliyet yürütmeye başlamıştır. (v.1964) Molla Yahya kendisinden sonra oğlu Şeyh Abdurrahim'i (v.2016) dergâhın başına getirmiştir. Şeyh Abdurrahim vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. (Çakır, 2017: 37).

### 2.3.3. Şeyh Muhammed Sami Erzincani ve Kırtıloğlu Tekkesi

Piri Sami olarak da bilinen Sami Erzincani kendi döneminin en önemli alimlerinden olmuştur. Erzincan'ın ünlü ailelerinden olan Kırtıloğulları ailesine mensuptur. Babasının adı İbrahim dir. Şeyh Sami Efendi 1848 yılında Erzincan'ın Selüke (Yeşilçay) köyünde doğmuştur. 1912 yılında Erzincan'da vefat etmiştir. Mezarı eski Erzincan denilen yerde Terzi Baba Mezarlığı'na giden yol üzerindeki tekkesinin bulunduğu Akmezarlık'tadır (Yavuz. vd., 2004: 245).

Şeyh Sami Efendi; Hacı Sadık Efendi ve Kiremitçi Zade Salih Efendi'nin yanında tahsilini yapmıştır. Kiremitçi Salih Efendi o dönemin il müftüsü olarak geçmektedir. Bu tahsilden sonra Şeyh Sami İstanbul'da Fatih Medresesinde eğitime devam etmiştir (Baz, 2014: 95). Burdaki mezuniyetinden sonra memleketine geri dönmüş ve Erzincan'a bağlı Üzümlü Köyü'nde imamlık yapmıştır. Akabinde Erzincan Camii Kebiri'nde vaizliğe başlamıştır. Burdan da Erzurumun Hınıs ilçesine gitmiş orada rüştiye mektebinde öğretmenlik yapmıştır. (Çakır, 2016: 125).

Burada dört yıllık görevi esnasında posta müdürlerinden İsmail Efendi diye biriyle tanışmıştır. İsmail Efendi Şeyh Samiye Norşin'de tekkesi olan Şeyh Abdurrahmani Tâgî'nin alimliğini ve büyüklüğünü anlatmıştır. Şeyh Sami Efendi İsmail Efendi ile bir süre Seyda-i Tâgî'nin sohbetlerine katılmışlardır. Tâgî'nin alimliğine şahit olan Şeyh Sami kendisine intisap ederek talebesi olmuştur.(Doğu Anadolu Evliyaları,2004:146). Memurluk görevinden istifa ederek Norşin'e yerleşen Şeyh Sami Efendi Seyda-i Tâgî'ye tam bir bağlılıkla hizmet etmeye başlamıştır. Bir sene gibi kısa sürede eğitimini tamamladıktan sonra kendisine Tâgî tarafından halifelik icazeti verilmiştir. Erzincan'a kendi memleketine irşad faaliyetleri için gönderilmiştir (Korkusuz, 2010: 144-147).

1883-84 yılları arasında memleketine dönen Şeyh Muhammed Sami Efendi; cami, fırın, çeşme ve en önemlisi kendi dergâhı olan Kırtıloğlu Tekkesini inşa etmiştir.

Şeyh Sami hayatının sonuna kadar Kırtıloğlu Tekkesi'nde irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Sahip olduğu mülkleri ve gelirleri tekkenin giderlerine vakfetmiştir (Çakır, 2017: 45).

Sami Efendi'nin hayatı boyunca iki evliliği olmuştur. İlk eşinin adı ve ondan olan çocuklarının olup olmadığı üzerine bir bilgiye ulaşılmamıştır. Fakat ikinci evliliğinde eşinin adı Mine Hanım'dır ve Mine Hanım'dan 7 çocuğu olmuştur. Çocuklarının isimleri: Nusrettin, Fahrettin, Seyfullah, Selahattin, Eşref, Halise, Muhlise'dir. Sami Efendi'nin bıraktığı halifeler bilindiği kadarıyla şöyle sıralanabilir: Şeyh Beşir Efendi, Hoca Ali Efendi, Şeyh Abdurrahman Acar, Şeyh Hacı Hasan Efendi, Şeyh Hacı Mehmed Efendi (Korkusuz, 2010: 152).

#### **2.3.4. Molla Ahmet Taşkeseni ve Taşkesenli Dergâhı**

1258 yılında Hülagü'nün Bağdat'ı işgali sonrası kuzeye giden ilim irfan ehli ailelerden birine mensuptur. Molla Ahmet ailesi Bağdat'tan çıktıktan sonra önce Şam'a gitmişlerdir. Bir süre sonra Bingöl Karlıova ilçesine bağlı olan Hacılar köyüne yerleşmişlerdir (Baz, 2014: 97). Molla Muhammed'in oğlu olan Şeyh Ahmet 1848 yılında bu köyde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimini Molla Ahmed-i Kuki, Şeyh Abdurrahmani Melekendi ve Molla Hâlidî Orekidenden almıştır. Tasavvufi eğitimi için Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye intisab eden Şeyh Ahmet müşşidinin vefatı üzerine Şeyh Abdurrahmanî Tâgî'ye bağlanmıştır (Çakır, 2017: 43). Seyda-i Tâgî'den halifelik icazeti alan Şeyh Ahmet 1893 yılında Erzurum'a gitmek üzere görevlendirilir. Bunun üzerine irşad faaliyetlerini yürütmek için, Şeyh Ahmet Erzurum'daki Üçkümbetler mevkindeki evine yerleşmiştir. Bir süre sonra namı yayılmaya başlayan Şeyh Ahmed, daha önce Köse Mollagiller olarak tanınan ailesini artık Taşkesenligiller olarak tanıtmaya başlamıştır. Taşkesenli olarak tanınmasının nedeni ise, Şeyh Ahmed'in yaz aylarında Erzurum'a 45 km mesafedeki Taşkesen köyünde geçirmesindendir. Hayatının sonuna kadar irşad için mücadele eden Şeyh Ahmed, Taşkesenli dönemin Osmanlı padişahı 2. Abdülhamit tarafından tanındığı hatta hükümdarın Şeyh Ahmed'e bir Kur'anı Kerim'i hediye olarak gönderdiği bilinmektedir (Korkusuz, 2010: 140-141). Şeyh Ahmet Taşkesenli kendisinden sonra 5 halife bırakmıştır. Bunlar: amcasının oğlu olan Taşkesenli İbrahim Efendi, kendi oğlu olan Ziyaeddin Efendi, Erzuruma bağlı Serçeme Köyünden olan tabur imamı Muhammed Nuri Efendi,

Kağızmanlı Molla Hasan Efendi, Liceli Molla Ömer Efendi'dir (Çakır, 2016: 124). Şeyh Ahmet Taşkesenli, 25 Mart 1909 tarihinde 63 yaşında Erzurum Sultan Melik mahallesindeki evinde hakkaniyete ermiştir. Naaşı Taşkesenli camisinin avlusunda yapılan mezarda defnedilmiştir. Şeyh Ahmed'in bilinen tek evliliği vardır. Amcasının kızı olan hanımının adı Sariye'dir. Bu evlilikten; Ziyaeddin, Muhammed Sırrı ve Zemzeme adında iki erkek bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir (Korkusuz, 2010: 141).

### **2.3.5. Şeyh Abdulkahhar Siirdi (Zokaydi) ve Zokayd Dergâhı**

Molla Mahmud' un oğlu olan Şeyh Abdulkahhar yörece meşhur olan Molla Halil-i Siirdi'nin de torunudur. Şeyh Musa ez Zuli üzerinden Hz. Ömer'e ulaşan aileye bölge halkı; Ömer'in nesli olduklarından Ömeri demişlerdir. Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Tanze köyünde on muharrem 1260 yılında doğan Şeyh Abdulkahhar ailesinin tek çocuğudur. Küçük yaşta babasını kaybettiği için Gundşeyh isimli köyde kalan dayıları kendisini büyötmüştür (Korkusuz, 2010: 129). Şeyh Abdulkahhar ilim tahsiline amcası Molla Mustafa'nın yanında başlamıştır. Ardından amcazadesi Molla Ömer'in yanında devam eden Şeyh Abdulkahhar Tillo civarında Fıfsaf köyünden olan şeyhi Hazin olarak bilinen Şeyh Muhammed Hazin Fersahi'nin yanına geçip seyrü sülukuna başlamıştır. Bir süre burda kaldıktan sonra namı çok duyulan Abdurrahman-ı Tâğî'yi ziyarete Norşin'e gitmiştir. Tâğî'den çok etkilenen Şeyh Abdulkahhar kendisine intisab etmiştir. Buradaki Süluku tamamlandıktan sonra kendisine hilafet verilmiştir (Baz, 2014: 98). Şeyh Abdulkahhar, Seydai Tâğî'nin yönlendirmesiyle Siirt'in Halanze (Bağtepe) köyüne yerleşmiştir. İlk şeyhi olan Şeyh Muhammed Hazini'nin de aynı mıntıkada olması münasebetiyle kendisinden irşada başlamak için nezaketen izin istemiştir. Botan bölgesinde de irşada başlayan Zokaydi birçok köyü kendine bağlamıştır, mürid toplayabilmiştir. Zokaydi Botan bölgesinde bir süre kaldıktan sonra Kurtalan'a yakınlığıyla bilinen Gurdilan mıntikasına geçmiştir. Şeyh Abdurrahmani Tâğî'nin talimatı üzerine en son Garzan'a bağlı Zokayd köyüne yerleşmiştir. 1880 li yıllara tekabül eden bu dönemde Şeyh Abdulkahhar Zokayd da dergâh ve medrese inşa etmiştir (Çakır, 2019: 6). Şeyh Abdulkahhar'ın tek evliliği olmuştur. Bu evlilikten 4 çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuklarının isimleri; Mahmut, Muhammed Şefik, Afife ve Hatice olarak sıralanabilir. Çok iyi bir hattat olan Şeyh Abdulkahhar birçok eseri kaybolmaktan kurtarıp istinsah etmiştir. Dedesi molla Halili

Siirti'nin çokça eserini, Ahmedi Hani'nin Nubahar adlı eserini, Şeyhi Seyda-i Tâgî'nin bütün mektuplarını toplayıp istinsah etmiştir. Ardından halife bırakmayan Şeyh Abdulkahhar 1906 yılında vefat etmiştir ve Zokayd da defnedilmiştir (Korkusuz, 2010: 137-138).

Şeyh Abdulkahhar vefat ettikten sonra Zokayd Dergâhı'nın faaliyetlerini oğlu Şeyh Mahmudi Zokaydi sürdürmüştür. Şeyh Mahmut, 1877 senesinde Siirte bağlı Halanze (Bağtepe) köyünde doğmuştur. Babasının yanında eğitim aldıktan sonra kendisinden ilmi icazet almıştır. Halifelik icazeti almadan babası vefat etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Mahmut Norşin'e Şeyh Muhammed Diyaudinin (Hazret) yanına gitmiş ve ona tabi olmuştur. Kısa sürede halifelik icazeti alan Şeyh Mahmut daha çok tedris ve telif ile uğraşmıştır. Ardından halife bırakmayan Şeyh Mahmut 1945' te vefat etmiştir (Memduhoğlu, 2019).

Şeyh Mahmud'un günümüze kadar gelen eserleri şöyle sıralanabilir (Korkusuz, 2010: 284):

- *Ed Dâu ve'd Deva*
- *Molla Halili Siirtinin Ma'fuvat adlı eserinin Şerhi*
- *Kitab-u Hukuk-i ve's Sohbeti*
- *Edeb'ü'd Dünya ve Din*
- *Üç Senelik Sürgün Hatıratı*
- *Reddiye*
- *Beyrut Hatıratı*
- *Aruz Risalesi*
- *İmam-ı malikin Elfiye'sini Nesre çevirmiştir*
- *Tecvit risalesi*

Şeyh Mahmut'tan sonra Zokayd Tekkesi'ni oğulları Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd, ve Molla Fudayl sahiplenmiş irşad ve tedris faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Çakır, 2017: 41). Günümüzde de aktif olan Zokayd medresesi ikiye ayrılmıştır. Şeyh Numan Sevgili ve Şeyh Sıbgatullah Sevgili üzerinden devam etmektedir (Baz, 2014: 98).

### 2.3.6. Şeyh Abdulkadir-i Hezani ve Hezan Dergahı

Öncelleri Botan tarafında yaşayan bu aile, sonradan gelip Hizan yöresindeki Buryan köyüne yerleşmişlerdir. Burdan da Şeyh Abdullah üzerinden Muş'un Bulanık ilçesine bağlı olan Semerkent köyüne yerleşmişlerdir (Korkusuz, 2010: 123). Şeyh Abdullah Mevlânâ Hâlid'in halifesi ve bölgede tanınan saygın bir zattır. Aynı zamanda Şeyh Abdulkadir'in babasıdır. Şeyh Abdulkadir medrese eğitimine babasının yanında

başlamıştır. Tassavuf eğitimine ise Sıbgatullah Arvâsî'nin yanında başlamış fakat şeyhinin vefatı üzerine Abdurrahmani Tâgî'ye bağlanmıştır. Şeyh Abdulkadir, Seyda-i Tâgî'nin yanında sülukunu tamamlayan ve halifelik icazetini alan ilk kişidir. Bir süre Resula köyünde imamlık yaptıktan sonra şeyhinin görevlendirmesiyle Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı olan Hezan (Savat) köyüne gitmiştir. Bu köyde irşada başlayan Şeyh Abdulkadir büyük alimlerin tarikata intisabını sağlamıştır ve bunların bazılarına da halifelik icazeti vermiştir (Çakır, 2017: 42).

Geçimini arazi ve nakliyat işleriyle sağlayan Şeyh Abdulkadir hayatı boyunca 5 evlilik yapmıştır. Eşlerinin isimleri; Halime Hanım, Züleyha Hanım, Fatima Hanım, Zeynep Hanım, Latife Hanım, olarak bilinmektedir. Bu evliliklerinden; Muhammed Emin, Şeyh Selim, Muhammed Şirin, Aladdin, Safiye, Esmâ, Asiye, Rahmete adında 8 çocuk dünyaya gelmiştir. Şeyh Abdulkadir'in kesinliği bilinen 5 halifesi vardır. Bunlar; Şeyh Seyit, Seydaye Lice, Molla Mustafai Sisi, Molla Abdullahi Hazrovi, Melaye Hasi'dir. Kesinliği ispat edilmeyen iki halifenin daha olduğu söylenilmektedir. Bunlar ise Molla Hüseyin Resula ve Molla Muhammedi Bağşan'dır. Doğumu bilinmeyen Şeyh Abdulkadir'in vefatı 1908 olarak geçmektedir. Hezan'da defnedilmiştir (Korkusuz, 2010: 123-124).

Şeyh Abdulkadir Hezan tekkesini kurduktan sonra hem irşat hemde tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Maarif salnamelerinde yer alan bilgiye göre; Hezan tekkesinin ve medresesinin müderrisi Hacı Muhammed Efendi'dir. 15 tane talebesi olduğu bilinmektedir. Yine Lice'ye bağlı olan Sis, Tiyaş ve Kara Hüseyin köylerinde Şey Abdulkadiri Hezani adına medreseler bulunmaktadır. O dönem adı geçen medreselerin müderrisleri Mustafa Sait ve Said Efendi olarak bilinmektedir. Şeyh Abdulkadir'den sonra Hezan Dergâhı'nı oğlu ve aynı zamanda Şeyh Muhammed Diyaüddin'in (Hazret) halifesi olan Şeyh Selim devam ettirmiştir (Çakır, 2017: 355).

Şeyh Abdurrahmanı Tâgî döneminde Norşin Tekkesi'nden ayrılan kollar olarak kabul gören dergâhlara, sonraki dönemlerde Suriye'de kurulan Hazne ve Hazne tekkesinden ayrılan Menzil dergâhları da eklenmiştir. Bu kollar ilgili başlıklar altında işlenecektir.

## **2.4. Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî'den Sonra Norşin Tekkesi (Faaliyet Gösteren Halifeler)**

### **2.4.1. Şeyh Fethullah Verkanisi**

Bir ömrü ilme ve irşada adanmış Seyda-i Tâgî vefatından önce ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Vefatını öngören Seyda, ailesini ve yakınlarını etrafına çağırarak şu konuşmayı yapmıştır. *“Allahı ve onun Resulu Efendimizi (s.a) sevmeyi şeriata bağlanmayı ve Şeyh Fethullah Verkanisi'ne itaat etmeyi sakın ihmal etmeyin”* (İşaretler, 1992: 19-21). Böylece kendisinden sonraki halefini de açıklamıştır. Seyda-i Tâgî, Verkanisi ilk geldiğinde de hem çocuklarının eğitimini hem de medrese eğitimini kendisine emanet etmişti. Daha ilk dönemden Seyda'nın, Verkanisi'ne olan güvenin göstergesi olmuştur bu durum.

Seyda-i Tâgî halefini belirttikten sonra oğlu Muhammed Diyaüddin'i yanına çağırarak şunları söylemiştir: *“Oğlum Şeyh Fethullah senin hakkında benden daha hayırlıdır. Çünkü ben seni başkalarından ayırmam. Ama o seni öbürlerinden üstün tutar.”*

Seyda-i Tâgî vefat ettikten sonra vasiyeti üzerine Norşin Tekkesi'nin sorumluluğu Fethullah Verkanisi'ne bırakılmıştır. Verkanisi burda 4 yıl boyunca hizmet etmiştir. Önceki başlıkta belirtildiği gibi Seyda-i Tâgî'nin oğlu olan M. Diyaüddin kendisinden hilafet aldıktan sonra Erzurum Taşkeseni Tekkesi'nin kurucusu ve Tâgî'nin halifesi olan Ahmet Taşkeseni Norşin'e gelmiştir. Fethullah Verkanisi'ne artık tekkeyi Seyda'nın oğluna teslim etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Şeyh Fethullah, Şeyh Ahmet'e hak vererek tekkeyi M. Diyaüddin'e teslim etmiş ve Mutki'nin Ohin köyüne çekilmiştir.

### **2.4.2. Muhammed Diyaüddin (Hazret)**

Şeyh Abdurrahmanı Tâgî'nin oğlu olan M. Diyaüddin babasının el yazması bir notta şeyh Diyaüddin'in Hizan'a bağlı İspahirt nahiyesinin Üsb köyünde 14 Ocak 1856 Pazartesi günü doğduğunu yazmıştır (Korkusuz, 2010: 225).

Seyda-i Tâgî'nin en büyük çocuğu olan M. Diyaüddin eğitime ilk babasının yanında başlamıştır. Farklı medreselerde eğitim aldıktan sonra kendisine Hazret lakabını veren şeyh Fethullah Verkanisi'nin talebesi olmuştur. (Küçükaya, 2021: 457).

Hazret lakabıyla nam salan Şeyh Diyaüddin tasavvuf yolundaki seyr u sülukunu da Verkanisi'nin yanında tamamlamıştır. 1889 da irşadla görevlendirilen Hazret şeyhinin sağlığında 10 yıl, şeyhinin vefatından sonra 24 yıl yani toplan 34 yıl talebelerine zahiri ve batini eğitim vererek bir ömür geçirmiştir (İldırar, 1992: 191-192).

Babası gibi maneviyatı güçlü olan ve ilmi derinliği olan Hazret tüm bölgeye nam salarak Nakşibendiliğin etki alanını genişletmiştir. Babasının döneminde Mala Seyda (Seyda ailesi) olarak biliniyorlarken Şeyh M. Diyaüddin döneminde Mala Hazret (Hazretin ailesi) olarak da anılmaya başlamışlardır. Norşin tekkesi artık tüm bölgeye nam salan molla ve şeyhlerin yetiştiği yer haline gelmiştir. (Said-i Nursi, Şeyh Şefik Arvâsî, Şeyh Ahmet el Haznevi, Şeyh Aladdin vb gibi). Diyarbakır, Siirt, Mardin, Batman, Cizre gibi birçok yerdeki halk ve aşiret reisleri, Hazret'in şeyhliğini tanımışlardır. Aynı zamanda Hamidiye Alayları'ndan bazı paşalar da kendisinin müridi olmuşlardır. Garzanlı Fettah Paşa ve aşiret reislerinden namı olan Şeyh Sait isyanından sonra idam edilen Cemile Çeto bunlar arasındadır (Yüksel, 1993: 152).

Zamansal olarak zorlu bir dönemde yaşayan Hazret 1. Dünya Savaşı'nda müritleriyle beraber Ruslara ve Ermenilere karşı savaşmışlardır. Bu savaşta kardeşleri Muhammed Eşref, Muhammed Said ile beraber birçok müridi şehid olmuştur (Yavuz. vd., 2004: 245). Bu savaşta kolunu kaybeden Hazret, vatan ve din yolunda yaptığı hizmetlerden dolayı dönemin tüm alimlerinin ve devlet büyüklerinin saygısını ve takdirini kazanmıştır (Akot, 2019: 118).

Savaştan sonra Sultan 5. Reşat, Hazret'in savaşındaki hizmetlerinden dolayı kendisine (muharebe gümüş liyakat madalyası) vermiş aynı zamanda protez bir kol göndermiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal 13 Ağustos 1919 yılında kendisine bir mektup göndermiştir. Mektupta savaşındaki kahramanlıklarına vurgu yaparak kendisine hürmetlerini iletmiştir (Küçükkaya, 2021: 458-459).

Yaşamını Allah yolunda ilme ve irşada adayan Hazret; 1923 senesinde cuma günü Norşin'de vefat etmiştir. Kendisinin vasiyeti üzerine babasının yanına defnedilmiştir. Hazret'in hayatı boyunca tek evliliği olmuştur. İsmi Medine Hanım olan eşinden Fethullah ve Aişe adında iki çocuğu olmuştur. Hazret'in oğlu Molla Fethullah babasından 9 gün önce vefat etmiştir. Molla Fethullah'ın 3 oğlu olmuştur.

Bunlardan büyük olanı Cemaleddin dedesi Hazret'in vefatından 13 gün sonra vefat etmiştir. Hazret'in soyundan geriye Takiyeddin ve Nasır adında iki torun kalmıştır. Şeyh Takiyeddin'in Şeyh Hafid adındaki oğlu ile Şeyh Nasır'ın Şeyh Lutfi adındaki oğlu üzerinden Hazret'in soyu irşad faaliyetlerine devam etmiştir (İldırar, 1992: 192-193).

Kimi kaynaklara göre Hazret'in ardından 13 halife bıraktığı vurgulanmaktadır. M. Şefik Korkusuz'a göre ise hazret 16 kişiye hilafet icazeti vermiştir.

Bunlar:

1. *Muhammed Emin El Kursinci (Melaye Mezin)*
2. *Molla Abdulkerim El Sipahirti*
3. *Molla Mustafa ez Zoki*
4. *Şeyh Şahabeddin et Tili*
5. *Şeyh İbrahim-i Abiri*
6. *Şeyh Şahabeddinnin oğlu olan Molla Ubeydullah et Tili*
7. *Molla Abbas es Suşari*
8. *Molla Yusuf et Tekmani*
9. *Molla Hâlid el Poğavi*
10. *Molla Halil et Tili*
11. *Şeyh Selim i Hizani (Seydai Tâğînin halifesi olan Şeyh Abdulkerimi Hezaninin oğludur.)*
12. *Şeyh Aladdin Ohini (Fethullah Verkanisinin oğludur)*
13. *Şeyh Mahmudi Karakoyi*
14. *Şeyh Ahmed el Haznevi (Suriyedeki Haznevi Tekkesinin kurucusudur)*
15. *Şeyh Abdurrahman el Çokreşi*
16. *Şeyh Mahmudi Zokaydi (Korkusuz, 2010: 249).*

Hazret'in halifeleri arasında olan Şeyh Ahmet'in Haznevi Dergâhını kurması ve bu kolun Norşin'den oluşması münasebeti ile konuya ilişkin ayrı bir parantez açılması gerekli görülmüştür.

#### **2.4.2.1. Şeyh Ahmet el Haznevi ve Haznevi Tekkesi**

Şah-ı Hazne lakabıyla tanınan Şeyh Ahmed el Haznevi 1887 tarihinde Türkiye'ye 30 km mesafede olan Suriye'nin Kamışlı ilçesine bağlı olan Hazne köyünde doğmuştur. Annesinin adı Amine Hanım, babasının adı ise Molla Murattır. Şeyh Ahmet'in soyunun anne tarafından Seyyid Abdulkadir Geylani'ye, baba tarafındanda Hz. Peygamber'e dayandığı belirtilmektedir (Akyüz, 2019:108). İlk derslerini babasının yanında alan Şeyh Ahmet önce Kuran ı Kerim'i okumayı öğrenmiştir. Sonrasında Gayetü'l İhtisar, Mevlid, Feraizü'l İcaz, el Muharrer gibi gibi kitapları okumanın yanı sıra tevsir derslerindeki almıştır. İlk eğitimini bunlarla tamamlayan Şeyh Ahmet; Nusaybin, Midyat, Silvan ve Diyarbakır'da bulunan medreselerde eğitimine devam etmiştir (Turan, 2019: 4).

İlmi icazetini alan Şeyh Ahmet tasavvufi eğitimine Seydai Tâgî'nin halifesi olan Abdulkadir-i Hezani'nin yanında başlamıştır. Bir taraftan tasavvufi eğitimini sürdürürken diğer taraftan ilmi icazetini de aldığı için kendi köyüne giderek imamlık yapmaya başlamıştır. Çevresine talebe toplamaya başlayan Haznevi onların hem eğitim öğretimlerine özel alaka göstermiş, hem de maddi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Şeyh Ahmet tasavvufi icazetini alamadan şeyhinin vefatı üzerine Melaye Mezın (Büyük İmam) lakaplı Şeyh Muhammed Emin Kursinci'nin de tavsiyesi ile Norşin'de bulunan Seydai Tâgî'nin oğlu Hazret lakaplı Şeyh M. Diyauddin'e intisab etmiştir (Candan, 2018: 22). Seyru sülukuna başlayan Şeyh Ahmet şeyhine karşı derin bir bağlılığa kapılmıştır. Buradaki 5 yıllık eğitiminin ardından Hazret kendisini halifelik icazetiyle mükâfatlandırmıştır (Korkusuz, 2010: 322). İrşat faaliyetleri için köyüne giden Şeyh Ahmet Hazne Tekkesini kurmuştur. Bu tekkeye kısa süre içinde büyük bir ilgi duyulmuştur. Şöhreti sınırları aşmıştır. Bazı Avrupa ülkelerinden, Irak'tan, Filistin'den, Türkiye'den gelen talebeleri bir arada ortaklaştırarak yetiştirmiştir (Kavak, 2017: 400). Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelen süreçte Fransa'nın Suriye'yi işgali esnasında bu tekke bütün olumsuzluklara ve baskılara rağmen özveriyle irşad faaliyetlerine devam etmiştir (Candan, 2018: 20). Bu durumun Hazne Tekkesi'nin toplum üzerinde oluşturduğu bağlılığın yanı sıra tekke bir otoriteye ve saygınlığa dönüşmüştür. Bu gücün farkına varan Fransızlar Şeyh Ahmedî Tilmaruf'un güneyine sürgün etmişlerdir. Toplumsal tepkiye dönüşecek bu durumu daha fazla göze alamayan Fransızlar, Haznevi'nin dönmesine izin vermek zorunda kalmışlardır. Tekkenin etkili olduğu Tilmaruf mıntıkasında Şeyh Ahmet ilk, orta ve yükseköğrenim için medrese açmıştır. Bunun yanı sıra fırın ve yaşlılar için darülaceze yaptırmıştır. Yine aynı yerde 100'e yakın yetim çocuğun bütün ihtiyaçlarının karşılandığı bir yetimhane açmıştır. (Kavak, 2019: 400-401).

Şeyh Ahmet el Haznevi'nin icazet verdiği 13 halife bulunmaktadır.

Bunlar:

1. *Şeyh Ahmet el Hüseyinî b. Abdurrahman*
2. *Şeyh İbrahim Gresuver*
3. *Şeyh Muhammed Molla Reşit*
4. *Şeyh Cüneyt el Motki*
5. *Seyyid Musa el Becirmani*
6. *Şeyh Salih Kermi*
7. *Şeyh Hüseyin el Kıniki*
8. *Şeyh Muhammed Abdullatif el Aynkafi*

9. *Şeyh Abdurrezak el Halili*
10. *Seyyid Abdulhakim el Hüseyini*
11. *Şeyh Muhammed Masum el Haznevi*
12. *Şeyh Muhammed Maşuk en Norşini*
13. *Şeyh Sıddik en Subaşı* (Korkusuz, 2010: 337).

Şeyh Ahmet el Haznevi'nin vefatından sonra tekkenin başına sırasıyla M. Masum Haznevi, Alaeddin Haznevi, İzzeddin Haznevi, Muhammed Haznevi ve son olarak da Muhammed Muta Haznevi geçmiştir (Akyüz, 2019: 123). Bu tekkeden ayrılan müridler birçok yerde ayrı dergâhlar açmıştır. Bunların önde gelen isimlerinden olan Seyyid Abdulhakim Hüseyini, Şeyh Ahmed'in halifesidir. Hüseyini icazetini aldıktan sonra Adıyaman'ın Menzil Köyüne gitmiş ve orda bağımsız bir tekke açmıştır. Günümüzde de Türkiye'nin en etkin dergâhlarından olan Menzil Tekkesi'nin kurucusu kendisidir (Turan, 2019: 15).

#### 2.4.3. Şeyh Muhammed Masum

1884 yılında Norşin'de dünyaya gelen Şeyh Masum'un babası Molla Abdurrahim'dir. İlim irfan sahibi olan Molla Abdurrahim Seyda-i Tâğî'nin oğludur, Hazret'in kardeşidir. Şeyh Masum'un annesi ise, Subaşı ailesinden Bedir Ağa'nın kızı Hewzete Hanım'dır.

Şeyh Masum daha iki yaşında iken babasını kaybetmiştir ve kendisini amcası Şeyh Muhammed Said büyütmüştür. Kendisi birçok alimin yetiştiği Norşin gibi bir yerde büyüdüğü için çevresinde sürekli ona ders verecek değerli hocalar bulmuştur. Bunların başında gelen isim o dönem Norşin Tekkesi'nin başında olan amcası Hazret lakablı Şeyh M. Diyaudddin'dir. Şeyh Masum amcası yaşadığı sürece kendisini sürekli ona yakın tutmuştur (Ruknittin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos 2023).

1914 Yılında Birinci Dünya Savaşı baş gösterdiğinde Şeyh Masum bu savaşa amcalarıyla beraber katılmıştır. Savaşta sunduğu katkılardan dolayı kendisine Milis Yüzbaşı rütbesi verilmiştir. Sonrasında ise Sultan Reşad tarafından Gümüş Muharebe Liyakat madalyası gönderilmiştir. Şeyh Muhammed Diyaudddin vefat ettikten sonra yaşça diğer akrabalarından büyük olması münasebetiyle Norşin Dergâhı'nın başına Şeyh Masum geçmiştir. Tam bu sıralarda Şeyh Said isyanı patlak vermiştir. Yakın zamanda ailesinden verdiği kayıpların yaşattığı şokla Şeyh Masum, Şeyh Said ayaklanmasına kayıtsız kalmıştır. Ard arda Hazret'in oğlu Molla Fethullah'ın, Hazret'in ve Hazret'in torununun vefatları üzerine Şeyh Masum ailesini toparlamakla

meşgul olmuştur (Yüksel, 1993: 257). Ayaklanma devam ederken isyancıların kendilerine destek mesajlarına karşı Şeyh Masum, Şeyh Selahattin (Kamuran İnan'ın babası), Ohin Tekkesi'nin başında olan Şeyh Alaaddin ve bazı aşiret reisleri Bitlis deresinde bir araya gelerek isyana katılıp katılmama üzerine toplantı yapmışlardır. Şeyh Alaaddin Ohini'nin fetva vermemesi üzerine isyana katılmama kararı alınmıştır. Bu karar dönemin Bitlis Valisi Kazım Dirik Paşa'ya iletilmiştir. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Şeyh Masum İzmir'e sürgüne gönderilmiştir. Buradaki sürgün hayatından sonra tekrar Norşin'e dönmüştür. Tekke faaliyetlerine devam eden Şeyh Masum, 1930'da Zilan Deresi olayının yaşanması nedeniyle Şeyh Alaaddin ve amcasının oğlu Sultan Veled ile birlikte Gaziantep'te cezaevine gönderilmiştir. Cezaevinde bir süre tutulduktan sonra bırakılmış ve iki yıl daha Gaziantep'te tutulmuştur<sup>2</sup>. Yasağı bittikten sonra yeniden Norşin'e dönen Şeyh Masum ömrünün sonuna kadar Norşin Tekkesi'ne hizmet etmiştir. Şeyh Masum 17 Haziran 1971 yılında vefat etmiştir. Dedesi Seyda-i Tâğî ve amcası Hazret'in mezarlarının bulunduğu yere defnedilmiştir.

Şeyh Masum hayatı boyunca üç kez evlenmiştir. İlk evliliğini genç yaşta daha 14 yaşındayken gerçekleştirmiştir. İlk eşi olan Fatma Hanım'dan Ahmed, Necmeddin, Maşuk, Hicrete, Kesere adında çocukları oluyor. İkinci eşinin adı Hekime Hanım'dır. Kendisinden çocuğu olmamıştır. Üçüncü eşi Raife Hanım, Garzan Beyi Fettah Paşa'nın torunudur. Kendisinden olan çocukları; Nureddin, Muhyeddin, Seyfetullah, Hüseyin, Hadike, Sarete, Menfiye ve Hanife olarak sıralanabilir (Rukneddin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos 2023).

Şeyh Masum'un çocuklarından Şeyh Maşuk Ahmed El Haznevi'den Halifelik icazeti alarak Diyarbakır'da irşad faaliyetleri yürütmüştür ve ardından birçok halife yetiştirmiştir. Şeyh Nureddin babasının vefatından sonra medresenin başına geçmiş vefatına kadar medrese faaliyetlerini yürütmüştür. Şeyh Muhyeddin daha sonra değinileceği üzere çok partili hayata geçtikten sonra parlamentoda milletvekili olarak siyasi hayata geçmiştir. Yine ayrıntılı anlatılacağı üzere Şeyh Hüseyin Mutlu, Norşin siyasetine adını kazıyan siyasetçilerden olmuştur. Zira beş dönem boyunca Belediye Başkanlığı yapmıştır (Rukneddin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos, 2023).

---

<sup>2</sup> <https://www.biyografya.com/biyografi/2394> adresinden 03.12.2023 tarihinde alındı.

#### 2.4.3.1. Şeyh Maşuk'un Hayatı

Şeyh Masum'un oğlu olan Şeyh Maşuk'un Diyarbakır'a gidene kadar babasının medresesinde hizmet vermesi münasebetiyle ve bölgede çok önemli bir şahsiyet olmasından kaynaklı kendisinin yaşamına da değinilmiştir.

1906 yılında dünyaya gelen Şeyh Maşuk, Şeyh Masum'un oğlu Şeyh Abdurrahmani Tâğî'nin torunudur. Genç yaşta medrese eğitime başlayan Şeyh Maşuk ilmi icazetini Melaye Kose lakaplı Molla Abdullah'ın oğlu olan Molla Abdalbaki (Seyda-i Melle Baki)'den almıştır. Tasavvufi eğitime ise o dönem tekkede postnişin olan Melaye Mezin lakaplı Molla Muhammed Emin Kursinci'nin yanında başlamıştır. Molla Muhammed Emin'in vefatı üzerine Şeyh Maşuk, Şeyh Ahmed El Haznevi'nin yanına gitmiş ve kendisine intisap etmiştir. Burada altı yıllık eğitiminden sonra halifelik icazetini almıştır.(Korkusuz, 2010: 351) Norşin'e dönen Şeyh Maşuk bir süre Norşin Tekkesinde kaldıktan sonra Diyarbakır'da Silvan'a bağlı Haydereke köyüne yerleşmiş ve orada irşada başlamıştır. Şeyh Maşuk hayatı boyunca tek evlilik yapmıştır. Bu evlilikten üç erkek beş kız olmak üzere sekiz çocuğu olmuştur. 1975 yılında Hicaz'a gitmiş ve orda vefat etmiştir (Abdulgani Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos, 2023).

#### Şeyh Maşuk'un Halifeleri:

- 1- *Molla Hasani Karçıkan*
- 2- *Molla Salihi Boti*
- 3- *Molla Muhyeddin Haveli*
- 4- *Molla Hüseyini Mirahura*
- 5- *Molla İbrahimi Unsusi*
- 6- *Molla Burhani Tillovi*
- 7- *Şeyh Fudaili Zokaydi*
- 8- *Seyit Ömeri Zınahfi*
- 9- *Molla Muhammed Erzincani*
- 10- *Molla Fethullahi Peçari*
- 11- *Molla Muhammedi Taşkesen*
- 12- *Molla Hâlidî Muhacir*
- 13- *Molla Ali Zokaydi*
- 14- *Molla Hasani Karanişi*
- 15- *Molla Muhammed Zahit*

16- *Molla Muhammed Saidi Tahiki* (Seyit Ahmed Sayın ile kişisel iletişim, 20 Ağustos 2023).

#### 2.4.4. Şeyh Masum Sonrası Norşin Medreseleri

Şeyh Masum'un yaşadığı dönemde ve vefat ettikten sonra Norşin Tekkesi'nde ilmi ve tasavvufi hizmetlerde bulunan bazı önemli şahsiyetler şöyle sıralanabilir;

- 1- Şeyh Nasır
- 2- Şeyh Takyeddin
- 3- Şeyh Maşuk
- 4- Seyda-i Molla Baki
- 5- Muhammed Emin Kursinci (Melaye Mezin)
- 6- Molla Sadreddin Yüksel
- 7- Şeyh Muhammed Hafid
- 8- Şeyh Taha
- 9- Şeyh Halit
- 10- Şeyh Fedli
- 11- Şeyh Muhammed Said
- 12- Şeyh Nureddin
- 13- Şeyh Mehmet Emin Seydagil
- 14- Şeyh Abdulkerim Çevik

Norşin Medresesi, 1960'lı yıllara kadar eğitim öğretimine tek merkezli devam ederken artan ilgi ve talebe yoğunluğundan Şeyh Masum'un da teşviğiyle adına Divan dedikleri kollara ayrılmıştır.

Şeyh Masum, medresenin yükünün çok ağır olduğunu ve artık kapasitesini kaldıramayacağını belirterek Şeyh Takyeddin'e bir Divan inşa etmesini söylemiştir. Böylece Norşin'de ikinci medrese açılmış olur. Yine Şeyh Masum 1969'da Şeyh Taha'dan kendi divanını açmasını söylemiştir. Bunun yanı sıra Şeyh Nasır Medresesi açılmış ve Şeyh Masum'un vefatından sonra Molla Baki'nin çocukları babalarının adına bir Divan açmışlardır (Yüksel, 1993: 191-192)

##### 2.4.4.1. Şeyh Masum Medresesi

Seyda-i Tâğî'nin torunu olan Şeyh Masum tarafından kurulan Medrese, Şeyh Masum'un oğlu Şeyh Nureddin Mutlu tarafından vefat edinceye kadar yönetilmiştir (V.2020). Günümüzde Şeyh Nureddin Mutlu'nun oğlu Şeyh Abdulgani tarafından

yönetilen medrese, Şeyh Masum Kuran Kursu adıyla resmi olarak faaliyet yürütmektedir.

Aslında Şeyh Masum'un Şeyh Nureddin'den büyük ve Halifelik icazeti olan oğlu Şeyh Maşuk'un Tekke'nin başına geçmesi gerekirken kendisi tamamıyla tasavvufa yönelmiş ve Diyarbakır'da Silvan'a bağlı Haydereke köyüne irşad faaliyetlerini sürdürmek için gitmiştir.

Bir süre medresenin müderrisliğini yapan Molla Sadreddin Yüksel ayrıldıktan sonra medrese on yıla yakın bir zaman eğitimine ara vermiştir. Seyda-i Molla Mahmut'un medrese müderrisliği için getirilmesinden sonra yeniden aktifleşen medrese 40-45 talebeyle eğitime başlamıştır. Şu anda beş katlı olan medresenin 140 talebesi mevcuttur. Medresede ders veren hoca sayısı 10'dur. Daha önce hafızlık eğitimi verilmeyen medresede şu anda kırka yakın hafızlık öğrencisi bulunmaktadır ve her sene mezun verilmektedir (Seyit Ahmed Sayın ile kişisel iletişim, 20 Ağustos 2023).

#### **2.4.4.2. Şeyh Takyeddin Medresesi**

Şeyh Muhammed Diyauddin'nin (Hazret) torunu olan Şeyh Takiyeddin 1905 yılında Norşin'de doğmuştur. Erken yaşta medrese eğitime başlayan Şeyh Takiyeddin ilmi icazetini Norşin Medresesi müderrislerinden olan Molla Abdulkaki'den (Seyda-i mele baki) almıştır.

Tasavvufi eğitimini Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifelerinden olan Zokaydlı Şeyh Mahmutun yanında sürdürmüş ve kendisinden icazet almıştır. (Yavuz. vd., 2004: 121). Tanınmış birçok talebe yetiştiren Şeyh Takiyeddin ardından 4 halife bırakmıştır. 1960 yılında vefat eden Şeyh Takiyeddin Norşin'de aile kabristanında (Merqed) defnedilmiştir. Şeyh Hafid ve Şeyh Şakir Şeyh Takiyeddin'in bilinen takva sahibi oğullarındandır.

Şeyh Masum'un teşviğiyle Şeyh Takyeddin tarafından açılan medrese uzun bir süre eğitime öğretime ara vermek zorunda kalmıştır. 2001'de Şeyh Abdulkirim Çevik tarafından yeniden aktifleşmiştir. Şeyh Abdulkirim Çevik halifelik makamında olan ünü bölge sınırları dışına çıkan bir zattı. İlmi icazetini Tillo'dan Molla Burhan'dan aldıktan sonra Gebze'ye gitmiş kendi imkânlarıyla orda bir medrese açmıştır. Beş buçuk sene bu medresede eğitim verdikten sonra amcası Şeyh Hafit'in

vefatı üzerine Norşin'e gelmiş aile divanının başına geçmiştir. Birçok talebe yetiştiren Şeyh Abdulkerim halifelik icazetini Şeyh Asım Ohini'den almıştır. Kendisinin icazet verdiği dört halife bulunmaktadır. Şeyh Abdulkerim 2020 yılında divanında silahlı saldırıya uğramış ve acımasızca katledilmiştir.

Medresede şu anda beş müderris altmışbeş yatılı talebe bulunmaktadır. Kendilerinin misafirhaneleri diyanetin şart koşması üzerine hafızlık kursuna ayrılmıştır. Medrese resmîyetinde Hafit Efendi Kuran Kursu olarak geçmektedir. Fakat medrese binasında Şeyh Abdulkerim'in vefatından sonra kardeşleri tarafından "Şehit Molla Abdulkerim Çevik Medresesi" tabelası asılmıştır (Rafet Çevik ile kişisel iletişim, 10 Ağustos 2023).

*Şeyh Takyeddin'in Yetiştirdiği Halifeler:*

- 1- *Şeyh Asım Ohini*
- 2- *Molla Abdulbari*
- 3- *Molla Tayfuri Diyarbekir-i*
- 4- *Molla Muhammed-i Çılxori*

(a) *Şeyh Abdulkerim Çevik'in Yetiştirdiği Halifeler:*

*Şeyh Abdulkerim yaşça kendinden büyük dört halife yetiştirmiştir.*

- 1- *Molla Hesên-i Gewaşi*
- 2- *Şeyh Mahmut*
- 3- *Molla Muhammed Emin*
- 4- *Molla Muhammed* (Rafet Çevik ile kişisel iletişim, 10 Ağustos

2023)

#### **2.4.4.3. Şeyh Nasır Medresesi**

1909 yılında Norşin'de dünyaya gelen Şeyh Nasır, Şeyh Takiyeddin'in kardeşidir. Medrese eğitimine abisi gibi Norşin medresesinde başlamış ve ilmi icazetini oda Molla Abdalbaki'den almıştır. Tasavvufî eğitimini ve icazetini ise Molla Abdulkakim Hüseyini'den almıştır. 1968 yılında Bitlis'in Demirci köyünde vefat eden ve Norşin'de defnedilen Şeyh Nasır'ın ilim ve tasavvuf ehli olarak bilinen Şeyh Lutfi ve Şeyh Fazıl adındaki çocukları babalarının bıraktığı mirası devam ettirmişlerdir (Yavuz. vd., 2004: 120).

Şeyh Nasır 1950'li yılların başlarında Bitlis'e bağlı olan Demirci köyünde medresesini inşa etmiştir. Vefatına kadar irşatla uğraşan Şeyh Nasır yaşadığı süre içinde geniş kitlelere ulaşmıştır. Şeyh Nasır vefat ettikten sonra çocukları

Demirci'deki medreseyi Norşin'e taşımışlardır. Halen aktif olan medrese talebe eğitimine devam etmektedir.

#### **2.4.4.4. Şeyh Taha Medresesi**

Muş'un Bulanık ilçesine bağlı olan Adgon köyündeki kilise Seyda-i Tâgî tarafından camiye dönüştürülmüştür. Şeyh Taha bu çevrilen caminin bir kısmını medrese yapmıştır. Sonraki süreçlerde Norşin'de diğer divanların bulunduğu yerde divanını açmıştır (Teyfur, 2021: 5).

Adgon'daki medrese şu anda aktif olup yaklaşık 35 civarında yatılı talebesini bünyesinde barındırmaktadır. Medresenin başında Şeyh Taha'nın torunu olan Molla Abdurrahman bulunmaktadır. Medrese 200 talebeyi bünyesinde barındırabilecek düzeyde genişletilmiştir ve modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Norşin'deki Şeyh Taha divanında yatılı öğrenci bulunmamaktadır. Gününbirlik gelen talebelere ders verilmektedir. Buradaki divanın misyonu daha çok barış meclisi olarak kabul görmesidir. İnsanların kendi aralarında yaşadıkları sorunları giderdikleri yer olarak bilinmektedir. Husumetlerin giderildiği barışların yaşandığı divandır Şeyh Taha medresesi (Abdulkerim Özdemir ile kişisel iletişim, 23 Ağustos 2023).

1910 yılında doğan Şeyh Taha Seyda-i Tâgî'nin torunu, Birinci Dünya Savaşı'nda Bulanık tarafında şehit düşen Şeyh Muhammed Said'in oğludur. Medrese eğitimine ilk amcası Hazret'in yanında başlayan Şeyh Taha sonrasında Molla Muhammed Emin'in yanında devam etmiştir ve ilmi icazetini almıştır. Tasavvufi eğitimin ise tekkenin müderrislerinde olan Seyda-i Mele Baki'den almıştır. Kendisine halifelik icazetini veren de yine Seyda-i Mele Baki'dir. Hayatı boyunca dört evlilik yapan Şeyh Taha'nın bu evliliklerden dört oğlu vardır. Ardından 16 halife bırakan Şeyh Taha 1980 yılında vefat etmiştir.

Halifeleri:

- 1- *Seyit Ahmed Melefan*
- 2- *Şeyh Abdulkadir Kutka*
- 3- *Şeyh Selahaddin Abiri*
- 4- *Mele Remezan Abiri*
- 5- *Şeyh Bahaddin Bani*
- 6- *Mele Hasan Ayneğuçe*
- 7- *Şeyh Şahabedin Çokreşi*

- 8- *Şeyh Bahaddin Kalmış*
- 9- *Mele Abdulkerim Kapaklı*
- 10- *Mele Abdurrahim Kapaklı*
- 11- *Mele Abdullah Kışo*
- 12- *Şeyh Abdulkahir Erzurum*
- 13- *Mele Kudbettin Bağlum*
- 14- *Şeyh Nizamettin Kinikar*
- 15- *Mele Bekir Erzurum*
- 16- *Hoca Sıddık Taşkesen olarak bilinmektedir (Abdulkerim Özdemir ile kişisel iletişim, 23 Ağustos 2023).*

#### **2.4.4.5. Molla Abdulbaki Medresesi**

Bu medrese Molla Baki'nin vefatından sonra çocukları tarafından kurulmuştur. Molla Baki Seyda-i Tâğî'nin halifesi olan Molla Abdullah Sobaşı'nın oğludur. Aynı zamanda Molla Baki Seyda-i Tâğî'nin anne tarafından torunudur.

Molla Baki küçük yaşta anne ve babasını kaybettikten sonra daha genç yaşlarında medrese eğitime başlamış ve Şeyh Muhammed Diyaüddin'den icazetini almıştır. Tasavvufi ameline de Hazret'in yanında devam etmiş fakat sonradan Melaye Mezin (Büyük İmam) lakaplı Muhammed Emin Kursinci üzerinden Halifelik icazetini almıştır. Hayatının sonuna kadar Şeyh Masum'un yanında Seyda-i Tâğî'nin medresesinde müderrislik yapan Molla Baki birçok talebe yetiştirmiştir. Kendisi bölgede tanınan ve şöhreti sınırları aşan bir alim olmuştur. 1972-1973 yıllarında vefat etmiştir. Norşin medresesi kendi içinde aile ferdleri üzerinden kollara ayrılmış bulunuyordu. Divan adı altında ayrılan kollar bağımsız eğitim vermeye ve yatılı öğrenci almaya başlamıştı. Molla Baki'nin çocukları da babaları vefat ettikten sonra kendi divanlarını açmış ve talebe yetiştirmeye başlamışlardır. Çocukları arasından tasavvufi hilafet alan üç oğlu bulunmaktadır. Bunlar; Şeyh Hikmetullah, Şeyh Mazhar ve Şeyh Rahmetullah'tır. Şeyh Rahmetullan Norşin'in ilk belediye başkanı olarak bilinmektedir. Belediye başkanlığını halifelik icazetini almadan önce yapmıştır. Molla Baki'nin tedrisat içinde olan çocuklarının erken yaşta vefatları üzerine, kalanlarda ise kalıcı rahatsızlıkların oluşması münasebetiyle medreseleri 1990'da yatılı talebe yetiştirmeyi durdurmak zorunda kalmıştır. Günümüze kadar durağan olan Molla Baki medresesi bugünlerde yapılan ve inşaatı devam eden divanın bitiminden sonra yeniden aktifleşmeye hazırlanıyor (Abdulrakib Bingöl ile kişisel iletişim, 7 Ağustos 2023).

İlim irfan sahibi olan ailenin Norşin Tekkesi'ne olan katkıları çok kapsamlı olmuştur. Öyleki Seyda-i Tâgî'nin Norşin'de tekke açmasına vesile olan isimlerden biri de Halife-i Kose lakaplı Molla Baki'nin babası Şeyh Abdullah olmuştur.

Seyda-i Tâgî halifelik icazetini aldıktan sonra irşad faaliyetlerini devam ettirmek için birçok yer gezmiştir. Bitlis, Siirt, Baykan, Mutki gibi. Fakat her gittiği yerde zorluklarla karşılaşmıştır. Uğradığı yerlerdeki yerel otoriteleri ve etkin şeyhleri karşısında görünce her defasında yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu esnada Norşinli olan Molla Reşid-i Sobaşi ve Şeyh Abdullah'ın o dönemde akrabaları olan ve Norşin'de nahiye sorumlusu olan Ahmed Ağa'yı ikna etmeleri üzerine Seyda-i Tâgî Norşin'e yerleşmiş ve tekkesini açmıştır (Abdulrakib Bingöl, kişisel iletişim, 7 Ağustos 2023).

## **2.5. Norşin Tekke ve Medresesinin Kurumsal Yapısı**

Norşin'de tekke ve medrese; adına divan dedikleri yerde faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlıda büyükler meclisi, Kürtçe'de misafirhane olarak kullanılan divan; medreselerin iş ve işleyişinin sürdürüldüğü yerdir. Divan, yatılı misafirler de dahil konuk ağırlamanın yanı sıra ibadetlerin yapıldığı, toplumsal sorunların konuşulduğu, toplantıların yapıldığı mekan olarak kabul görmektedir (Yüksel, 1993: 189). Norşin şeyhlerinden Ruknittin Mutlu'nun açıklamalarına göre; medrese ve tekkeler kurumsal yapı itibariyle homojen olmayan bir yapıya sahip oldukları gibi sistem ve işleyişte de değişkenlik gösterebilir. Hiyerarşik anlamda en tepede tarikat şeyhi olmakla beraber medresenin tedrisat işlerinin başında seyda, molla veya müderrisler olarak nitelendirilen kişi veya kişiler bulunmaktadır. Bu görevi üstlenen kişi genelde şeyhe bağlıdır. Medrese de tekkeye bağlıdır. Bazen de tekke şeyhi tedrisat (medrese) görevinde de bulunur. Norşin dergâhı da tarihsel süreç içerisinde değişim yaşayarak tasavvufi bir form olan tekke yerine, biraz daha sosyal bir form olan "divan kültürü" olarak karşımıza çıkmıştır. Bu hem tarikat işlerinin yürütüldüğü hem de sosyal sorunların görüşülüp, istişare edildiği bir yapıya evrilmiştir.(Ruknittin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos 2023) Tarikat şeyhinden sonra gelen seydalar eğitim ve öğretimin yanı sıra medresenin idari işleriyle de ilgilenirler. Seyda'dan sonra müderrisler gelmektedir. Müderris medresede ders veren hocalara atfedilen isimdir. Müderris olabilmenin şartı ilmi icazetin alınmasından geçmektedir. İlmi icazeti

alabilmek de Kıtêbe Sıre (Sıralı kitaplar) denilen medrese müfredatına ait tüm kitapların okunmasından geçmektedir. Kürtçede feqi olarak isimlendirilenler ise medrese talebeleridir. Medreseye günübirlık ders alıp evlerine dönen öğrenciler de mevcuttur. Ama asıl feqiler medresenin yatılı öğrencileridir. Kendi içlerinde seviyelerine göre bir alt-üst ilişkisi kurmaktadırlar. Yüksek seviyeli talebeler medresenin gündelik işleriyle ilgilenmezken alt seviyedeki öğrenciler yemek temizlik gibi işlerle de uğraşmak zorundadır.

### **2.5.1. Ekonomik Kaynakları**

Norşin medresesinin mali kaynakları geleneksel yapıya dayanmaktadır. Tekkeye bağı vakıf arazilerinden gelen gelirlerin yanı sıra insanların zekat adı altında yaptığı yardımlar, cemaate bağı varlıklı şahısların yaptığı bağışlar, tekkenin finansal yönünü karşılamaktadır. Medresede eğitim gören talebelerin aileleri de maddi yardımlarda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra talep edildiğı zaman kendi müritleri de bu finansal kaynağı dahil olmaktadırlar. Tekkesini açtıktan sonra bir şeyhin öncelikli yönelimi mürit toplamaktır. Ekonomik durumu fark etmeksizin oluşan bu mürit topluluğı bağı oldukları şeyhe maddi yardımlarını eksik etmezler. Bu yardımlar yüzlerce dönümlük araziler, köylülerin hayvanları, çiftçilerin hasadı gibi çok yönlü ve kapsamlı bağışlara dönüşebilmektedir. Norşin'e yerleştigi zaman her hangi bir mal varlığının olmadığı bilinen Şeyh Abdurrahmani Tâğı'nin, günümüze kadar gelinen süreçte ailesinin ekonomik anlamda ileri bir seviyede olduğı; bunun da binlerce dönümlük arazi gelirinden kaynaklandığı bilinmektedir.

### **2.5.2. Eğitim ve Öğretim**

Norşin Medresesi divanlara ayrılmadan önce de ayrıldıktan sonra da Kürtçe, Türkçe, Arapça, Farsça dilleri üzerinden eğitim öğretimini sürdürmüştür. Medrese müfredatı Kıtêbe Sıre (Sıralı Kitaplar) diye adlandırılan kitaplar üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlmi icazet alabilmenin yolu bu kitapları okumanın yanı sıra onlara hakim olmaktan geçmektedir.

Eğitim Kuran-ı Kerim'i okumakla başlamaktadır. Dil bilgisi, şer-i ilimler, felsefe ve mantık, münazara gibi alanlardan oluşan müfredat kitapları şöyle sıralanmaktadır.

## **Dil Bilgisi:**

- 1- Mevlid (Naat, Melayî Bate)
- 2- Nubihar (Arapça Kürtçe Lugat, Ahmed-i Hani)
- 3- Emsile (Sarf- yazarı bilinmiyor)
- 4- Bina (Arap Lugatının Vezinleri)
- 5- İzzî (Kelimelerin Kökeni, İzzeddin Abdülvahhab b. İbrahim ez-Zincânî)
- 6- Avamil (Abdulkadir Curcani, Edatlar, İmam Birgivi'nin eseri olan Âvamilî Birgivi de okunmakta)
- 7- Sadullah-i Sağır (Curcanî Âvamil'inin terkihi, Sa'dullâh el-Burdeî)
- 8- Zuruf (Zarflar, Molla Yunus) 206
- 9- Terkib (Dil Bilgisi, Molla Yunus)
- 10- Âcurrûmiyye (Nahiv, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebu Abdillâh İbn-i Âcurrûm es-Sinhâcî)
- 11- Şerhu'l Muğni (Nahiv, Bedruddîn Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-Meylânî)
- 12- Hallü'l Meakid (Cümleler ve kelimelerin anlamı, Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsu'd-din Ebu's-Senâ İbn-i Ebi'l-Berekât er-Rûmî ez-Zîlî et-Tökâdî)
- 13- Tedricu'l Edanî (Sadînî-Saduddin Taftazanî'ye ait İzzî'nin Şerhi)
- 14- Katrû'n-Neda (Nahiv, İbn-i Hişam)
- 15- Behcetü'l Merdiye (Nahiv, Suyutî Sarf)
- 16- Molla Camî (Nahiv, Abdurrahman Bin Nizameddin Ahmed Nureddini Camî)
- 17- Usam İstiare (Belağat, İsamüddin İbn Arabşah)
- 18- Sütür (Saduniye giriş için okutulan beyan, Molla Abdulhakim ed-Dirşevî)
- 19- Risaletü'l-Ved'a (Kelime İlmi, İbn-i Bacce)
- 20- Muhtasarü'l- Meânî (Belağat, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Taftazânî)
- 21- Abdulğafur (Molla Camî'nin Şerhi, Radiyyu'd-dîn Abdulğafur b. Salah el-Lârî el-Ensârî)

## **Şer-i İlimler:**

- 1- Nehcu'l Enam (Ahlak-İtikad, Molla Halil es-Siirtî)
- 2- Hedyetü'l Habib (Şafî Fıkıhı, İbni Kasım)
- 3- Cevherü't-Tevhid (Akaid, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısıri el-Lekânî'nin Cevherü't-Tevhid adlı eserinin şerhidir.)
- 4- Veciz (Usulü'l Fıkıh, Abdülkerim Zeydan)
- 5- Cem'u'l-Cevâmî (Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, ek olarak Şafî fikhını konu edinen Minhac Nebevi de okutulmaktadır.)
- 6- İanatu't-Talibin (Fıkıh, İmam Beycurî)
- 7- Fıkhu'l-Menhecî (Fıkıh, Mustafa el-Hın)
- 8- Riyazü's-Salihin (Hadis)

9-Tarihu 'l- Hulefa (Tarih, İmam Suyutî)

10-Safvetü 't-Tefasir (Tefsir, İmam Suyutî)

11-Tefsirü 'l- Celaleyn (Tefsir, Celâleddin el-Mahallî, Celâleddin es-Suyûtî)

#### **Felsefe ve Mantık**

1-Muğni 't-Tullab (Mantık, Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Mânîsâvî)

2-Kavl-ı Ahmed (Mantık, Şihâbuddîn Ebi 'l Abbas Ahmed b. Muhammed b.

Ömer b. Hıdır ed-Dimeşkî el-Hanefî el-Umerî)

3-Şerhu 'ş-Şemsiyye (Mantık, Necmeddin Ömer Kazvinî)

#### **Münazara:**

1-Velediyye (Münazara, Saçaklızâde) (Ermiş, 2019: 52-54)

Resmiyette Kuran kursu olarak diyanete bağlı olan medreselerden icazet almak için yukarıda sıralanmış müfredata hakim olmak gerekmektedir. Eskiden icazet alan mezunlar müderris olabiliyor, farklı yerlerde imamlık yapabiliyor veya alakalı görevlerde iş alanı bulabiliyorlardı. Günümüzde medrese mezuniyetinin resmiyette bir hükmünün olmayışı; talebeleri medrese okurken aynı zamanda açık öğretimden ilkokul, ortaokul ve liseyi okumaya yönlendirmektedir. Mezunlar böylece diyanetin açtığı çeşitli sınav ve mülakatlara katılmaya hak kazanmaktadırlar.

Diyanetin medreseler üzerinde kurduğu hakimiyet bir dezenformasyona dönüşmüştür. Eski medrese geleneğine göre bir çok anlamda farklılıklar oluşmuştur. Mesela ilk medrese kültüründe dersler Kürtçe verildiği için, Kürtçeyi ayakta tutan medreselerdir düşüncesi hakimdi. Fakat son zamanlarda medreselerde Kürtçe dersler giderek azalmaya başlamıştır. Örneğin Zuruf adındaki kitap Türkçe'ye çevrilmediği için bu kitap okumalardan kaldırılmıştır. Sonradan kitabın Arapçası çıkarılmış ve okutulmaya başlanılmıştır. Yine Nubahar Kürtçe bir kitaptır ve her dönem medreselerde okutulmuştur. Fakat şimdilerde artık okutulmayan kitaplar arasında bulunmaktadır. Diyanetin medreselerdeki uygulamaları sonucu gelişen bir durum olarak bilinmektedir (Seyit Ahmed Sayın ile kişisel iletişim, 20 Ağustos 2023).

### 3. HÂLİDÎ NAKŞÎBENDÎYYENİN SİYASAL VE TOPLUMSAL İLİŞKİLERİ

#### 3.1. Hâlidîlik Öncesi Doğu ve Güneydoğunun Sosyopolitik Yapısı

Osmanlı Dönemi ve öncesinde coğrafi olarak Kürdistan diye adlandırılan yer 2. Mahmut'a kadar mirlikler üzerinden konfederatif bir yapıya sahipti. Bölge etnisite bakımından Kürtlerin çoğunlukta olduğu bir yer olarak kabul görmekteydi. Kürtler ise karakteristik olarak aşiretsel bir yapıya sahipti. Toplumsal ve siyasal yönelimleri aşiretler üzerinden şekillenmekteydi.

Abbasilerden Selçuklulara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar aşiretsel yapıya dayanan yerel otoriteler özerk ve yarı bağımsız siyasi birimler olarak bölgeyi yönetmişlerdir. Niceliksel olarak çok fazla aşiretin var olması sürekli bir çekişmenin ve çatışmanın nedeni olmuştur. Her aşiret yönetimde etkin olmayı veya otorite olarak kabul görmeyi arzulamıştır. Bu nedenle Kürt tarihi geçmişten günümüze yerel güçlerin çekişmeleri ve çatışmaları ile süregelmiştir. Bu durum Kürtlerin birlik oluşturmamasına ve toplu bir güç haline gelememesine neden olmuştur (Yüksel, 1993: 42).

Sınıfsal tabakalaşmaya bakıldığında en tepede gücü ve yönetimi elinde bulunduran Mir ve ailesi yer almaktadır. Kendisine bağlanmayı kabul eden aşiret ağaları, danışmanlar ve önemli görevlerde olanlar bir altında yer almaktadır. Farklı bir seçkinler grubunda yer alanlar arasında mire hizmet eden zanaatkarlar, alimler ve din adamları yer almaktadır. Diğer alt tabakayı oluşturanlar ise sıradan aşiret üyeleri, köylüler, köle askerler ve benzeri kesimlerdir (Bruinessen, 1992: 259-260).

*Bilinen en önemli Kürt emirlikleri ve beylikleri şunlardır:*

- 1- Hakkari Mirleri
- 2- Hasankeyf Melikleri
- 3- Eğil Beyleri
- 4- Çemişkezen Beyleri
- 5- Dinbeli Beyleri
- 6- Hizan Beyleri
- 7- Ankaş Beyleri
- 8- Hazu Beyleri
- 9- Sason Beyleri
- 10- Amid Beyleri
- 11- Goran Beyleri
- 12- Bradost Beyleri

- 13- *Baban Beyleri*
- 14- *Bitlis Beyleri*
- 15- *Zırki Beyleri*
- 16- *Botan Beyleri*
- 17- *Mükri Beyleri* (Yüksel,1993: 76-77).

Coğrafya olarak Osmanlı ve Safevi gibi iki büyük devletin arasında kalmış olmaları Kürtleri taraf olma anlamında bir zorunluluğa itmiştir. Sünni inanca sahip olma münasebeti ile de Kürtler Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Zaferinden sonra Kürtlerin Safevilere karşı verdiği mücadeleye karşı Osmanlı birçok sunni Kürt aşiret reislerine yurtluk, beylik, ocaklık statüsü vererek devlete olan bağlılıklarının devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır (Ebinç, 2008: 63). Bundan sonra 19. yüzyıla kadar bölge Osmanlıya bağlı ama kendi yönetimini içinden sağlayan bir yapıya sahip olarak devamlılık sağlamıştır. Hakkari, Van, Bitlis, Botan gibi bölgeler farklı mirlikler üzerinden yönetilmiş ve giderek güç kazanarak Osmanlıya isyan etme noktasına kadar gelmiştir.

Bu isyanların temelinde 19. Yüzyılda 2. Mahmut'un merkezileşme adı altında idari ve askeri anlamda getirdiği değişiklikler yer almaktadır. 2. Mahmut merkezi otoriteyi sağlamak ve güçlendirmek adına bölgeye merkezden valiler atayarak bölgedeki siyasal yapıyı kökten değiştirecek hamleler yapmıştır (Ebinç, 2008: 63-64). Bu da yönetimi elinde tutan mirliklerin kaldırılması anlamına gelmekteydi.

### **3.2. Merkezileşme Sonrası Bölgenin Siyasal Durumu**

Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğuda yönetsel olarak Ekrad Sancakları ve hükümet idareleri oluşturarak bunları; adına mir veya emir dedikleri bölgenin nüfuz sahibi Kürt Beylerinin denetimine bırakmıştır. Yarı bağımsız ve özerk olan bu idareler geniş ayrıcalıklara sahip olmuştur. Toprak gelirlerinin tümü sancaklara ait olduğu gibi devletin askeri ve mülki görevlilerinin bu yönetimlerin iç işlerine müdahalesi söz konusu olmamıştır. Bu emirliklerin Osmanlı Devletine karşı tek sorumluluğu sefer zamanında orduya asker göndermek üzerine olmuştur. 19. Yüzyıl başlarında 2. Mahmut'la başlayıp 1839 Tanzimat Fermanıyla devam eden süreçte ülkenin her tarafında olduğu gibi Kürt emirliklerinin yönetimlerinde bulunan toprakların merkezi yapıya bağlanması için sıkı politikalar hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devleti 1830'larda bölgeye gönderdiği ordular üzerinden Kürt Beyliklerini tasfiye sürecini

hızla başlatmıştır. Kürt coğrafyasının en güçlü beylerinden olan Bedirhan Bey'in 1847 senesinde Cizre'de mağlup olmasıyla devletin bölgede merkezileşme politikası büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır (Öğün, 2010: 385-386). Bu bağlamda Botan Mirliği, Bitlis, Hakkari ve Van Beylikleri lağvedilmiştir.

Bu bölgelerdeki yönetimlerin başında olan beyler sürgüne gönderilmişlerdir ve merkezden gönderilen valiler üzerinden yeni yönetim oluşturulmaya çalışılmıştır. Ne var ki bölgeye yabancı olan valiler ve atanan kadılar Kürtlerin siyasi ve sosyal yapılarına entegre olamadıklarından ciddi bir otorite boşluğuyla karşı karşıya kalmışlardır. Zira Kürtlerin karakteristik yapıları kendi içlerindeki en ufak sorunları bile adam öldürmeye kadar götürmeye müsait olmuştur. Kürtler aralarındaki çatışmaları, kan davalarını, arazi davalarını çözüme kavuşturmak için resmi kurumlara başvurmak yerine alışageldikleri yerel otoriteler üzerinden halletmeye devam etmek istemişlerdir. Bu durumun muhatabı olarak bölgeye hızla yayılan ve sünni-şafii örgütlenmesi olan ayrıca Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler içinde olan Hâlidî şeyhleri devreye girmiştir.

19. yüzyılın başlarında Irak'ın Süleymaniye kentinde önceden Şehrezor sancağı olarak bilinen bölgede Nakşibendîyye Tarikatının yeni bir tekkesi açılmıştır. Hindistan'dan aldığı icazetle memleketine dönen Mevlânâ Hâlid sonradan dünyanın birçok yerinde etkili olacak tekke ve medrese anlayışının tohumlarını burada atmıştır. Yetiştirdiği birçok halifeyi dünyanın dört bir tarafına gönderen Mevlânâ Hâlid'in yayılmacı bir politika izlediği ve sadece bir tekke şeyhi olmadığı kanısı oluşmuştur. Bağlı olduğu düşünceyi (sünnete ve şeriata olan bağlılık) ulaşabildiği her yerde etkin kılmak için hayatı boyunca çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda Doğu ve Güneydoğuya daha önce Kadiri takatına mensup olan Nehiri tekkesinin kurucusu Seyid Abdullah üzerinden Nakşibendîliği yaymıştır. Seyit Abdullah, Mevlânâ Hâlid'den irşat için izin istemiş; yanında götürdüğü yeğeni Taha Nehiri'nin de Mevlânâ Hâlid'den eğitim görüp icazet almasını sağlamıştır. Artık bir Nakşibendî tekkesi ve medresesi olan Nehiri Dergahı yetiştirdiği ve icazet verdiği alimler üzerinden tüm bölgede etkin olmuştur. Osmanlının merkezileşme politikasından sonra bölgede oluşan otorite boşluğu ve bununla beraber başlayan siyasi ve toplumsal hadiseler Hâlidî Nakşibendîyye şeyhlerini doğal birer siyasi ve toplumsal lider haline getirmiştir. Bunun başını çeken ise Nehiri Tekkesi ve amcası Seyit Abdullah'ın yerine geçen Taha

Nehiri olmuştur. Bu durumlar sonrası Hâlidî şeyhleri siyasi olaylarla daha çok alakadar olmak ve toplumsal sorunlarda da inisiyatif almak zorunda kalmışlardır (Kavak, 2020: 1188-1190).

Kürt coğrafyasının sınır boylarında kurulan Hâlidî tekkeleri zamansal ve mekansal anlamda içinde bulundukları durum itibarı ile mücadele içinde varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Coğrafik olarak İran'la komuşu olmaları ve İran'ın Şii yayılmacı politikalar içinde olması, kendilerinin de Sunni-Şafii örgütlenmesi olması münasebeti ile doğal bir çekişme hatta dönemsel savaş halinde olmuşlardır. Zamansal olarak Batı emperyalizmine ve doğudan gelen Rusya tehdidine karşı, aynı zamanda bu devletlerin inşa ettikleri eğitim, hastane gibi kurumlarla yerleştirmeye çalıştıkları sömürge sistemine karşı Hâlidî tekkeleri bir direniş duvarı örmeye çalışmıştır. Nehiri tekkesi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1828-1829 senelerinde çıkan savaşta Taha Nehiri'nin öncülüğünde Osmanlı Devletinin yanında yer almıştır. Taha Nehiri'nin bölgedeki etkinliği kendisine bağlı aşiretleri, müritleri bir araya getirip savaşa dahil etme boyutundaydı ve niceliksel olarak bu azımsanmayacak bir orandı. Yine 1853-1854 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasında çıkan savaşta Nehiri Tekkesi nüfuzunu kullanarak Ruslara karşı bir savunma hattı oluşturmuştur (Baz, 2020: 184-188).

Bütün bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Hâlidî tekkeleri ile iyi ilişkiler kurmanın yanı sıra kendilerine masraflarını karşılamak için aylık ücret ve sosyal statülerini güçlendirmek için destek vermiştir. 1877 yılına gelindiğinde 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı yine patlak vermiştir. 2. Abdulhamit'in talebi üzerine Seyit Taha Nehiri'nin oğlu Seyit Ubeydullah cihada çağıran bir fetva yayınlamış ve etki alanının olduğu her yere dağıtmıştır. Kendisinin de bizzat katıldığı savaşta topladığı silahlı güçleri ile Doğubeyazıt'ı almış Erivan sınırlarına kadar yaklaşmıştır (Baz, 2019: 47-48).

Şeyh Ubeydullah hazırladığı cihadnamede savaşa 50.000 askerin hazır olduğunu bildirmektedir. Savaş sonrasında Bab-Ali'ye verdiği beyanda 40.000 askerin katılımından söz etmiştir. Ne var ki Rus subayı Averyanov Osmanlının 11-12 bin kişilik bir güçle bölgede savaşa katıldığını, bunların 8-9 bininin Kürt güçlerinden oluştuğunu belirtmiştir. Savaşın başkomutanı olan Ahmet Muhtar Paşa ise savaşa Şeyh

Ubeydullah'tan 50.000 atlı, diğer şeylerden ise üçer beşer bin asker yardım beklenildiğini fakat böyle bir yardımın gerçekleşmediğini söylemektedir. Yaptığı beyanda Arvas şeyhlerinden Seyit Fehim 550, Şeyh Ubeydullah Nehiri 3800, Siirtli Şeyh Hamza 800 askerle ve Şeyh Celalettin de 1440 kişiyle katılım sağlamıştır. Bu veriler Rus Subay Averyanov'un rakamlarıyla yakınlık gösterip onu doğrulamaktadır (Çakır, 2016: 52-53).

Görüldüğü üzere Kürt coğrafyasında şeyhler artık sadece din işleriyle uğraşmıyor; siyasal, sosyal, ekonomik olmak üzere yaşamın her alanında etkin güç haline geliyordu. Elllerinde bulunan geniş arazilerden gelen gelirlerin yanı sıra geliştirdikleri çeşitli ticari ilişkilerle edindikleri ekonomik güç, şariat kurallarıyla toplumu dizayn ederek sosyal yapı üzerinde bıraktıkları tesir aslında artık yeni bir Kürt eliti veya Kürt aristokrasisi oluşturmuştur.

Nakşibendilik öncesi Kürt aristokrasisi mirler, beyler, aşiret reisleri ve ağalar üzerinden şekillenmiştir. Osmanlının merkeziyetçi politikaları sonrası bölgede değişen sosyal, siyasal ve ekonomik yapı Hâlidî Nakşibendîye mensubu şeyhlerin yeni Kürt aristokratları olmalarını sağlamıştır. Arvâsîler, Norşin, Küfrevi, Palu, Hezan ve benzeri gibi şeyhler bunun temsilcisi olmuştur (Kıran, 2021: 84).

Bölgede dini ve siyasi otoriteyi elde eden ve yeni kürt aristokrasisini oluşturan Hâlidî Nakşibendîye'ye mensup aileler şöyle sıralanmıştır (Yüksel, 1993: 76-77):

|                                 |                                    |
|---------------------------------|------------------------------------|
| 1- Arvâsîler, Sadat-ı Nehiriler | (Van-Bahçesaray, Hakkari-Şemdinli) |
| 2- Norşin Şeyhleri              | (Bitlisin Norşin ilçesi)           |
| 3- Ohin Şeyhleri                | (Bitlis merkez ve Mutki)           |
| 4- Palu Şeyhleri                | (Elazığın Palu ilçesi)             |
| 5- Taşkesen Şeyhleri            | (Erzurum)                          |
| 6- Zokayd Şeyhleri              | (Siirtin Kurtalan ilçesi)          |
| 7- Barzan Şeyhleri              | (Kuzey Irak-Erbil)                 |
| 8- Berzenci Şeyhleri            | (Kuzey Irak-Süleymaniye)           |
| 9- Zibar Şeyhleri               | (Kuzey Irak)                       |
| 10- Baban Şeyhleri              | (Kuzey Irak-Süleymaniye)           |
| 11- Cizre Şeyhler.              | (Şırnakın Cizre ilçesi)            |
| 12- Kızıltepe şeyhleri          | (Mardinin Kızıltepe ilçesi)        |
| 13- Çokreş Şeyhleri             | (Erzurum Hınıs ilçesi)             |
| 14- Tawela Şeyhleri             | (Kuzey Irak-Süleymaniye)           |

|                       |                 |                       |
|-----------------------|-----------------|-----------------------|
| 15- Hazne Şeyhleri    | (Suriye)        |                       |
| 16- Firsaf Şeyhleri   | (Siirt-Hazin)   |                       |
| 17- Cezni Şeyhleri    | (Batman-Kozluk) |                       |
| 18- Küfrevi Şeyhleri  | (Bitlis merkez) |                       |
| 19- Ankaf Şeyhleri    | (Batman)        |                       |
| 20- Kasrik Şeyhleri   | (Adıyaman)      |                       |
| 21- Batman Şeyhleri   | (Batman Merkez) |                       |
| 22- Zilan Şeyhleri    | (Van-Erciş)     |                       |
| 23- Aktepe Şeyhleri   | (Diyarbakır)    |                       |
| 24- Arapkent Şeyhleri | (Diyarbakır)    |                       |
| 25- Hawil Şeyhleri    | (Siirt-Baykan)  | (Yüksel, 1993: 76-77) |

Hâlidî Şeyhleri bölgenin sosyolojik yapısını göz önünde bulundurarak hem aşiret hem de şeyhlik nüfuzunu bir arada kullanarak yerel iktidar bağlamında çok önemli bir güce ulaşmışlardır. Kendilerini Hz. Muhammed'in soyuna dayandırarak bölge insanın hassasiyeti üzerinden ekonomik ve siyasi gücü uzun yıllar boyunca ellerinde tutmuşlardır. Tarikat yapılanması aşiretsel ilişkiler üzerinden de şekillendiği için tebaa iki yönlü ve mutlak bir itaatle bağlanmıştır. Bu durum iki taraf arasındaki ilişkileri de merkezileştirmiştir. Tekke şeyhine verilen saygı ve bağlılık, şeyhin akrabaları arasında da vuku bulmuştur. Artık miras olarak devredilen şeyhliğin yetki ve sorumlulukları babadan oğula geçerek mevcut yapı krumsal hale gelmiştir. Oluşturulan sistem ve elde edilen zenginlik geçmişten günümüze kadar ilerleyerek devam etmiştir (Ebinç, 2008: 112-113).

### 3.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı

Nehiri Tekkesinin başında bulunan Seyit Taha Nehiri'nin vefatından sonra tekkenin başına kardeşi Şeyh Salih geçmiştir. Şeyh Salih 1873'ten vefatına kadar 20 yıllık süreyle tekkenin şeyhliğini yapmıştır. Kendisinin vefatından sonra tekke, Taha Nehiri'nin oğlu olan Şeyh Ubeydullah'ın kontrolüne geçmiştir. Şeyh Ubeydullah Tekkenin başına geçtikten sonra dönümsel olarak gelişen bir dizi olay kendisini ön plana çıkarmış ve siyasal anlamda toplumun kanaat öderliğini üstlenmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbinde hem cihada yönelik yayınladığı bildiri hem de bünyesinde topladığı silahlı güç bölgede bulunan yerel otoritelerin yanı sıra toplumun nezdinde de bir karşılığının olduğunu göstermiştir.

1873 yılında İran sınırları içerisinde bulunup Nehiri tekkesinin kontrolünde olan bazı köyler İran yönetimi tarafından alıkonulmuştur. Nehiri tekkesinin kendi tebası olarak gördüğü bu köylerde yaşayan insanlar İran yönetimi tarafından katledilmiştir. Olaya ilişkin Osmanlı Devleti ve İran Devleti tarafından kurulan komisyonda, bölge valisinin inisiyatifi doğrultusunda katliamın gerçekleştiği yönünde çıkan karar tatmin edici olmayınca 2. Abdulhamit'e bizzat mektuplar göndermiş fakat ondan da istediği cevapları alamamıştır. Bu durum karşısında Şeyh Ubeydullah bölgedeki aşiretlerin ve halkın da dayatmalarıyla 1880 yılında İran'a Osmanlı Devleti'nden bağımsız savaş ilan etmiş ve cihat çağrısında bulunmuştur. 93 Harbinde savaşı kaybeden Osmanlı'nın güçsüz halini ve bölgeyi iyi yönetememe düşüncesini de göz önünde bulundurarak Osmalı halifesine bağlı birleşik bir Kürdistan yönetimi oluşturmayı da ayrıca hedeflemiştir (Ateş, 2013: 10-12). Mir Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah'ın kalkışmaları benzerlik göstermektedir. İkisi de kendi kontrollerinde bir bölge istemektedirler. Mir Bedirhan kontrolü altındaki bölgenin elinden alınmasına karşı tepki gösterirken Şeyh Ubeydullah, şeriatla yönetilen bağımsız bir devlet kurma arayışındadır (Ören, 2022: 15). İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgelere yürüyen Şeyh Ubeydullah'ın birlikleri ilk etapta birçok yeri işgal etmişse de birliklerinin düzensizliği ve bu birliklerin sonradan yaptığı yağmalamalar, İran'ın güçlü bir şekilde karşılık vermesi, Osmanlı'nın da bu isyanı bastırmaya yönelik girişimleri Şeyh Ubeydullah'ın başarısızlığa uğrayarak geri çekilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti Şeyh Ubeydullah'ın nüfuzunu göz önünde bulundurarak yeni bir kalkışmanın önünü almak amacıyla kendisini başkente çağırmıştır (Ateş, 2013: 12-15).

Hâlidî Nakşibendîyyenin bölgeye Nehiri tekkesinden yayılması münasebeti ile sonradan bölgede tekke ve medresesini açan bütün halifeler hiyerarşik olarak kendilerini bu dergâha bağlı hissetmişlerdir. Aslında mürşit icazet aldığı kişiye karşı sorumludur fakat Nehiri tekkesinin etkisi ve yetkisi diğer bütün dergâhlar üzerine sirayet etmiştir.

Bu nedenledir ki Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı cihat fetvasına Norşin Şeyhi Molla Abdurrahman-ı Tâgî de karşılık vermiş ve cihat fetvası yayınlayarak etki alanının olduğu yerlere göndermiştir. Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî savaş için asker toplarken bu cihadın Osmanlı Devletinin bilgisi ve isteği dışında olduğunu sonradan öğrenmiş ve geri çekilmiştir. Bu münasebetle isyandan sonra Şeyh Ubeydullah'ın

tepkisi ile karşılaşmıştır. Şeyh Ubeydullah İstanbul'a götürülürken Erciş taraflarında konaklayacaklarını öğrenen Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî talebelerinden bir heyet oluşturup kendisini karşılamaya göndermiştir. Burada Şeyh Ubeydullah'ın tepkisi kendilerine çok sert olmuştur. Heyetkilere şeyhlerini de kast ederek “*hepinizi tarikattan atıyorum, azlediyorum*” sözlerine karşılık heyette bulunan sonradan Hezan tekkesini kuracak olan Şeyh Abdulkadir-i Hezani'nin “*Bunu yapamazsın, böyle bir yetkin yok, Halifeliği veren sen değilsin ki sen alasın*” karşılığında sonra Şeyh Ubeydullah'ın yanından ayrılmışlardır. (Abdulgani Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023).

### 3.4. 1914 Bitlis İsyanı

2. Meşrutiyetin ilanından sonra iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Doğu ve Güneydoğu'da uygulamaya başladığı politikalar Kürtler arasında tepkiyle karşılanmıştır. Zira Ermeni ıslahatı meselesi yeniden uluslararası bir platforma taşınmış bölgedeki dengeler Ermeniler lehine değişmiştir. Kürtler arasında bağımsız bir Ermeni devletinin kurulacağı düşüncesi yayılmıştır. Bunun yanı sıra mevcut iktidarın vergileri arttırarak müslümanları zor duruma soktuğu ve Ermenilere ayrıcalık tanıdığı algısı da oluşmuştur. Kürtler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dinsiz ve masonlardan oluştuğu kanısı, bunun üzerine geliştirilen kara propaganda Bitlis'te çıkacak olan isyanın gerekçeleri olarak öne sürülmüştür. İsyanın öncülerinden olan Gayda Tekkesi'ne mensup Şeyh Şahabettin'in üzerinden çıkan ve halka hitaben yazılmış cihat fetvası ve cihada çağrı bildirisi isyan girişiminin dini temelli olduğunu göstermektedir. İsyanın diğer öncülerinden olan Molla Selim de isyana gerekçe olarak mevcut iktidarın, islami kuralların ve yönetimin dışına çıkmasını aynı zamanda Kürtler üzerindeki olumsuz politikalarını göstermiştir (Demirtaş, 2018: 434-435).

Hizan'da bulunan Gayda Tekkesi'ne mensup Molla Selim Şeyh Şahabettin ve Seyit Ali öncülüğünde patlak veren isyan 1914 senesinin Mart ayında başlamış devlet tarafından aynı yılın nisan ayında bastırılmıştır. İsyanın öncülerinden olan Şeyh Şahabettin, Seyit Ali ve arkadaşlarından oluşan 27 kişi Bitlis'te Gökmeşdan olarak bilinen yerde asılmışlardır. Ayaklanmaya katılıp ele geçen diğer isyancılar ise yine Bitlis'te çarşı meydanında asılmışlardır. (Kıran, 2021: 89) Bu arada isyanın bastırılması üzerine Molla Selim arkadaşlarıyla Rus Konsoloslukuna sığınmışlardır. Osmanlı

güçleri Molla Selim ve arkadaşlarının konsolosluktan kaçmasını engellemek için geniş önlemler almıştır. Konsoloslukla yapılan anlaşma üzerine Molla Selim oradan teslim alınmış ve konsolosluk önünde idam edilmiştir (Demirtaş, 2018: 436).

Bilindiği üzere Bitlis'te o dönem Gayda Tekkesi'nin dışından Norşin, Küfrevi, Ohin tekkeleri de mevcuttu. İsyanın öncülüğünü Gayda şeyhlerinin yapması münasebetiyle diğer tekke şeyhlerinin de bu isyana katılmalarına yönelik beklenti yüksek olmuştur. Fakat Gayda Tekkesi bu ayaklanmada yalnız kalmıştır. Diğer tekkeler ise isyana katılmadıkları ve devletin yanında yer aldıkları gerekçesi ile dönemin Osmanlı padişahı tarafından (5. Mecidi Nişanı) ile ödüllendirilmişlerdir.

Şeyh Abdulgani Mutlu'nun anlatımına göre; o dönemde Norşin tekkesinin başında Muhammet Diyaüddin (Hazret) bulunmaktaydı. İsyan daha patlak vermeden Hazret dönemin Bitlis valisiyle görüşmelerde bulunmuştur. Bitlis valisi ayaklanmadan vazgeçmeleri hususunda Hazret'ten ara bulucu olmasını istemiştir. Hazret devletin güçlü olduğu ve böylesi bir isyanın başarıya ulaşamayacağı kanısına varması üzerine birkaç kez Şeyh Şahabettin ve Seyit Ali'yi vazgeçmeleri için görüşmelere gitmişse de son görüşmelerinden sonra Molla Selim'in "*Ben yarın Bitlis valisinin başını vuracağım*" sözlerini kullanarak isyanı başlatması üzerine olaylar patlak vermiştir (Abdulgani Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023).

Tek partili dönemden sonra Gayda Tekkesine bağlı birçok kişi aktif siyasete atılmış ve Bitlisten milletvekili seçilmiştir. Bunların başında İnan ailesi gelmektedir. İdam edilen Seyit Ali, Selahattin İnan'ın babası, Kamuran İnan'ın da dedesidir. Özellikle Selahattin İnan'ın; babasını idam eden rejimin partisinden milletvekili olması dikkat çekicidir.

### **3.5. Tekke ve Medreselerin Bitlis'te Birinci Dünya Savaşındaki Etkisi**

Birinci dünya Savaşı ile Ruslar Doğu Anadolu Bölgesinde geniş çaplı bir taaruzla başlamıştır. Ruslar, Osmanlı savunma hattını geçerek uzun ve kanlı bir çarpışmadan sonra 16 Şubat 1916'da Erzurum'u işgal etmiştir. Erzurum'dan sonra ilerlemelerine devam eden Ruslar 17 Şubat 1916'da Muş'u ele geçirmiş; 2 Mart 1916'da ise Bitlis'i işgal etmişlerdir (Selvicirik, 2014: 208).

Rusların bölgeyi işgal sürecinde Osmanlı ordusunun yanı sıra bölgede savunma hattı oluşturan milis güçler de bulunmaktaydı. Bu milis güçler bölgedeki aşirtler, mevcut tekke ve medreselerin yanı sıra eli silah tutan her kesimden oluşuyordu. Bu dönemde Norşin tekkesinin başında bulunan Şeyh Muhammet Diyaiddin (Hazret), iki kardeşi ve yeğeni Şeyh Masum'la beraber savaştaki yerlerini almışlardır. Hazret'in Bitlis işgalinden önce Muş'un savunma hattında direndiklerini gösteren bir mektubunda Hazret *"Şu anda Malazgirt mıntıkasında savaşıyoruz, Rusların şehre girmesine izin vermiyoruz, iyi durumdayız, birşeye ihtiyacımız yok, sadece biraz para ve tütün gönderin"* demiştir (Şeyh Abdulgani Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos, 2023). Bitlis'te bulunan Gayda, Küfrevi, Norşin, Ohin tekkeleri mücadelenin başından sonuna kadar tekke şeyhlerinin öncülerıyla savaşta aktif rol almışlardır. Ruslar, Bitlis'in işgalinden sonra Baykan'a doğru Delikli Taş (qevirê kul) dedikleri yere kadar ilerlemiştir.

Norşin tekkesinin müritleri üzerinden oluşturduğu milis güçler Ruslara karşı savaşırken Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğlu olan Muhammet Said Mutki bölgesinde şehit düşmüştür. Diğer oğlu olan Muhammet Eşref de çarpışmadan sonra kaybolmuştur. Cenazesi bulunamadığı için akıbeti hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat onun da şehit olduğu yönünde bir inanış mevcuttur. Tekkenin başında olan Şeyh Diyaiddin ise sağ kolunu kaybetmiştir. Savaşa din ve cihad temelli yaklaşan milis güçler muazzam bir performans göstermişlerdir. Bitlis ile Baykan arasında qevirê kul (Delikli Taş) denilen mıntıkaya kadar ilerleyen Rus güçlerinin ilerleyişi bu milis güçler tarafından kırılmıştır (Zahit Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023).

Bitlis yaklaşık altı ay süren bir işgalin sonunda milis ve askerlerin direnişiyle 8 Ağustos 1916 yılında Ruslara üstünlük sağlayıp işgalden kurtulmuştur. Savaş zamanı 16. Ordu Komutanı olarak bölgede bulunan Atatürk, savaşın sonunda bölge tekkelerinin başında olan şeyhlere duyduğu saygı ve minneti, kendilerine gönderdiği mektuplarla belirtmiştir. Kurtuluş Savaşında bölge yapısını ve hassasiyetini bilmesi münasebetiyle yine tekke şeyhlerinden desteklerini istemiştir.

### 3.6. Şeyh Sait İsyanı

Birinci Dünya Savaşından ve Kurtuluş Mücadelesinden sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve Cumhuriyetin ilanı ile başlayan devrimlerin yarattığı etkinin yanı sıra Kürdistan bölgesinde Kürtlerin kaderlerinin belirsizliği bölgedeki aydınları farklı arayışlar içerisine sokmuştur. Milliyetçi düşüncelerle bir araya gelen ve gizli örgütlenmelerle bağımsızlık amaç edinen bu Kürtler kimi kaynaklara göre 1921; kimi kaynaklara göre ise 1923 yılında Azadi örgütünü kurmuşlardır. Bu örgütlenmenin liderlik kadrosu Hamidiye Alaylarında görev yapan rütbeli askerlerden ve bölgede aktif siyaset yürüten isimlerden oluşmaktaydı. Özellikle Cıbran aşireti mensuplarından Albay Halit ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya yeni örgütlenmenin askeri ve siyasi alt yapısını oluşturmaya çalışıyordu. Olası bir bağımsızlık hareketinde bölgenin ve toplumun yapısını, hassasiyetini bilen bu isimler örgüt yapılanmasının içerisinde din temasının da olması gerekliliğini düşünmüşlerdi.

1923 yılında kurulan, merkezi Erzurum'da olan Azadi (Özgürlük) örgütü, ilk kongresini 1924 yılında yapmıştır. Bu kongreye davet edilenler arasında Cıbranlı Hâlid'in dönürü olan Şeyh Sait de katılmıştır. Nakşibendî Şeyhi olan Şeyh Sait, Diyarbakır Bingöl taraflarında bulunan Zaza aşiretlerinin reisleri üzerinde büyük bir etkinliğe sahip olduğu için kongreye davet edilmiştir. Şeyh Sait'in kongrede dikkat çeken yönü; diğer subayların çekingen tavırlarına karşın milliyetçi bir tutum sergileyerek Kemalist rejimin Kürt politikalarına karşı bağımsızlık hareketinin başlaması gerektiği yönünde duruş sergilemesiydi. Kongreden alınan iki karardan ilki; Kürdistan'da genel bir bağımsızlık ayaklanması olacak, detaylı olarak planlanacak olan saldırı Mayıs 1925'te başlayacaktı. Kongrede alınan ikinci karar ise dışardan yardıma ihtiyaç olacağı yönündeydi. Bunun için İngilizler, Ruslar ve Fransızlar üzerinden üç alternatif oluşturulmuşsa da üçünden de beklenen yardım gerçekleşmemiştir. Erzurum'da birkaç subayın adımlarıyla kurulan örgüt bölgede nüfuz sahibi olan birçok kesim üzerinde etkili olmuştur (Brunnes, 2018: 412).

Şeyh Sait'in Nakşibendî şeyhi olması, dedesinin bizzat Mevlânâ Hâlid'in halifesi olması, kendisinin ayrıca bölgede tanınan saygın bir tüccar olması; insanlara güven vermesi ve insanların ona inanması bağlamında etkili olmuştur. Ayaklanmanın askeri ayağı Albay Cıbranlı Hâlid Bey ve arkadaşları üzerinden hazırlanırken; siyasi

ayağı Bitlis’li Yusuf Ziya ve çevresi üzerinden şekilleniyordu. Şeyh Sait’in dahil olması münasebetiyle kendisinin özellikle İslami nüfuzu üzerinden isyanın dini ayağı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Şeyh Sait, 15 Kasım 1924 tarihinde oğlu Ali Rıza’yı İstanbul’a Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olan Seyyid Abdulkadir’in yanına göndermiştir. Seyyid Abdulkadirin verdiği muvafakattan sonra Şeyh Sait, Mustafa Kemal aleyhine bir beyanname hazırlamıştır. Şeyh Saiti’n bölgede nüfuz sahibi aşiretlere, tekkelere ve halka gönderdiği fetva şöyledir:

*“... Kurulduğu günden beri Din-i Mübin-i Ahmedi’nin temellerini yıkmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamberi inkâr ettikleri ve Halife-i İslâmî sürdürdükleri için gayr-i meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslâmlar üzerine farz olduğu, Cumhuriyetin başında olanların mal ve canlarının Şeriat-i Garrâ-i Muhammediyye’ye göre helal olduğu ilan olunur” (Özden, 2019: 53).*

1924 yılında bölgede bulunan Mustafa Kemal, bir şekilde Kürtlerin kendi aralarındaki hazırlıklardan haberdar olmuştur. Ankara’ya döndükten sonra örgütün lider kadrosunda olan Cibranlı Halit Bet ve Bitlisli Yusuf Ziya tutuklanmışlardır. Kontrol dışı bazı gelişmeler isyanın belirlendiği tarihin dışında 13 Şubat 1925’te patlak vermesine neden olmuştur. Diyarbakır kuşatmasının başarısızlığıyla geri çekilen Şeyh Sait, Varto yakınlarında, Murat Nehri kenarında 14 Nisan 1925’te yakalanmıştır. Ülkede olağanüstü hal ilan edilip İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Şeyh Sait ve arkadaşları 5 Mayıs 1925’te Diyarbakır’a yargılanmak üzere getirilmiştir. Yargılama önceden kilise olup sinema salonuna çevrilen bir yerde yapılmıştır. Mahkeme 28 Haziran’da Şeyh Sait ve beraberindeki 46 kişiye idam cezası vermiştir. Bu kararın infazı 29 Haziran sabaha doğru Dağkapı Meydanında gerçekleştirilmiştir (Diken, 2019).

Cumhuriyet sonrası geliştirilen laik, seküler politikalar ülkede bulunan tarikat ve cemaatleri sindirmeye yönelik adımlar attırmıştır. Şeyh Sait isyanından önce 3 Mart 1924 tarihinde Tevhidi Tedrisat Kanunu getirilmiş, Şeyh Sait isyanından sonra ve bu bahaneyle 13 Aralık 1925’te de Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Kanunu çıkarılmıştır. Bu iki yasa tekke ve medreseleri, aynı zamanda bunlara bağlı dini grupları resmi olarak yasaklamıştır. Bu yasaklamalara rağmen tarikatlar yasa dışı olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

03.03.1924 günü TBMM’de kabul edilen Tevhidi Tedrisat kanun maddeleri şunlardır:

*Kanun No : 430*

*Kabul Tarihi : 03.03.1924*

*Resmi Gazete : 06.03.1924 – 63*

*Madde 1. Türkiye’deki bütün bilim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına Bağlıdır.*

*Madde 2. Şer’iyye ve Evkaf Bakanlığı veya özel vakıflar tarafından idare edilen bütün medreseler ve okullar Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiş ve bağlanmıştır.*

*Madde 3. Şer’iyye Evkaf Bakanlığı bütçesinde okullar ve medreseler için konulan ödenekler Milli Eğitim bütçesine aktarılacaktır.*

*Madde 4. Milli Eğitim Bakanlığı, dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kuracak ve [ayrıca] imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi içinde ayrı okullar açacaktır.*

*Madde 5. Bu kanunun yayımı tarihinden itibaren, genel eğitim ve öğretim hizmetleri vermekte olup, şimdiye kadar Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan askeri rüştiyeler ve idadilerle, Sağlık Bakanlığına bağlı olan Yetim Evleri, bütçeleri ve öğretim kadroları ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Anılan rüştiye ve idadilerde bulunan öğretim kadrolarının nereye bağlı olacakları, gelecekte ait olacakları bakanlıklar arasında belirlenip düzenlenecek ve o zamana kadar orduya mensup olan öğretmenler bu statülerini koruyacaklardır.*

*Madde 6. İşbu kanun, yayımı tarihinden geçerlidir.*

*Madde 7. İşbu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu Yürütür (Aktaran, Arı, 2002: 187-188).*

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunuyla tarikat yapılanmalarının önüne geçilmiş tarikatların bünyelerinde açılan kurumlar yasaklanmış ve kapatılmıştır.

Kabul edilen bu kanun metni aşağıda gösterildiği gibidir:

*Kanun Numarası : 677*

*Kabul Tarihi : 30/11/1925*

*Yayımlandığı R. Gazete : Tarih : 13/12/1925 Sayı : 243*

*Yayımlandığı Düstur : Tertip : 3 Cilt : 7 Sayfa : 113*

*Madde 1 – Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhının tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilümmü tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kamilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir. Alelümüm tarikatlerle şehlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilümmü sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayını tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandırılır.*

*(Ek: 10/6/1949 - 5438/1 md.) Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar (1). (Ek: 1/3/1950 - 5566/1 md.; Değişik: 7/2/1990 - 3612/5 md.) Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir.*

*Madde 2 – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.*

*Madde 3 – İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.<sup>3</sup>*

Şeyh Sait isyanı geçmişten günümüze kadar cevabı net olarak verilemeyen ve üzerinde spekülasyonların bitmediği bir olaydır. Kimilerine göre Cumhuriyet rejiminin din üzerindeki baskıları ve halifelüğün kaldırılması üzerine sadece din odaklı bir isyan iken; kimilerine göre ise bağımsız Kürdistan kurmak için din desteğini de arkasına alarak ortaya çıkmış bir isyandır.

Nitekim Altan Tan'ın mahkeme zabıtlarını ortaya koyduğu yazılarında, mahkeme tutanaklarında Şeyh Sait'in savunmasında *“Allah bilir ki bu kıyam din içindi”* (Şark İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait Davası Mahkeme Tutanakları, s:141) sözleri dikkat çekicidir. Nerdeyse mahkeme başkanının sorduğu bu yöndeki bütün sorulara dini hassasiyet üzerine gelişmiş bir kıyam olduğunu vurgulamaktadır.<sup>4</sup>

İsyan öncesi Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya'nın yakalanması üzerine bütün yük Şeyh Sait'in üzerine kalmıştır. Şeyh Sait bölgedeki aşiret reisleri, ağaların yanı sıra tekke ve medresesi olan şeyhlerin aktif olarak isyana katılmaları konusunda hassasiyet göstermiştir. Bunların başında Bitlis şeyhleri gelmekteydi. Bitlis şeyhlerinin sadece yaşadıkları yerde değil geniş bir alanda etki sahibi oldukları bilinmektedir. Bunların başını çeken de Norşin tekkesi ve medresesidir.

Altan Tan konuya ilişkin yazısında; Şeyh Sait'in torunu olan Abdülmelik Fırat'la bir söyleşi yaptığını, Abdülmelik Fırat'ın sürgünde olduğu dönemlerde 1925'de Bitlis Valisi olan Kazım Dirik'in yanına gelip amcası Ali Rıza Efendi ile görüştüğünü, bu görüşmede Kazım Dirik'in *“Şeyh Sait isyan ettiğinde Bitlis'in en nüfuzlu Şeyhleri olan Abdülbaki Küfrevi, Norşinli Şeyh Masum ve Ohinli Şeyh Alaaddin'in yanına geldiklerini ve kendilerine para ve silah verilmesi halinde Şeyh Sait'e karşı savaşıacaklarını söylediklerini, kendisinin önceleri buna karşı çıktığını ancak Mustafa Kemal ile irtibatı sonrası emriyle bu parayı verdiğini, isyan sona erdikten sonra ise verdiği paraları fazlasıyla geri alarak bu kişileri Anadolu'nun değişik yerlerine sürgün ettiğini”* aktardığını söylemiştir<sup>5</sup>.

Anlatılan bu olayın doğruluk payının ne derece olduğu bilinmemekle beraber Şeyh Sait'in isyan zamanında Bitlis tekkelerine mektuplar yazarak kendilerinin de bu

<sup>3</sup><https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=430&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3> adresinden 10.12.2023 tarihinde alındı.

<sup>4</sup> <https://www.indyturk.com/node/390466> adresinden 05.12.2023 tarihinde alındı.

<sup>5</sup> <https://www.indyturk.com/node/355691> adresinden 05.12.2023 tarihinde alındı.

isyana katılmalarını istediği bilinmektedir. O dönem Norşin tekkesinin başında bulunan Şeyh Masum'un isyana hazırlık yaptığı fakat Ohin Tekkesinin başında olan Şeyh Aladdin'in gelerek Şeyh Masum'u durdurduğu yönünde anlatımlar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili yapılan görüşmede Şeyh Zahit Mutlu; o dönemle alakalı bilgilerin duyumlara bağlı olduğunu, varsa eldeki belgelerin yine o duyumlar üzerinden oluşturulduğunu söylemektedir. Devamında; isyan sürecinde Şeyh Sait, Şeyh Masum'a bir mektup göndermiştir.

Mektupta Şeyh Sait “ *Biz bu zalim Cumhuriyete karşı İslam mücadelesi veriyoruz, bütün müslümanların üzerinde bu mücadeleye katılmak farzdır. Birlikte hareket etme zorunluluğumuz vardır, bize destek ver*” demiştir. Şeyh Masum isyana dahil olmaya yönelik tedarik içindeyken Ohin şeyhlerinden ve Hazretin halifesi olan Şeyh Alaaddin Ohini gelir ve kendisine

“*Mala Seyda küçük bir ailedir toptasan on-onbeş tane erkeği vardır, sizin veya bizim bu uğurda ölümlerimiz çok önemli değildir ancak arkada kalacak kadın ve çocukları göz ardı etme hakkına sahip değiliz*” diyerek, isyana fetva vermez. “*Bu süreçte yapılması gereken varsa dolaylı olarak yardım etmek ama fiili olarak bu isyana dahil olmanız, gelişecek olan olumsuzlukların müsebbibi olmanıza neden olacaktır. Başarılı olma ihtimaliniz yokken dahil olmak intihara teşebbüstür. Bunun vebali de sizin boynunuzadır*” diye devam etmiştir (Zahit Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023). Norşin tekkesi Şeyh Sait ayaklanmasına katılmamasına rağmen ayaklanma bastırıldıktan sonra Şeyh Masum İzmir'e sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden döndükten sonra 1930 Zilan Deresi olayı baş göstermiş ve Şeyh Masum, akrabası Sultan Velet ve Ohin şeyhi Şeyh Alaaddin, tekke ve medrese faaliyetleri yürütmekten, Kılık Kıyafet Kanunu'na muhalefetten Gaziantep'e gönderilip tutuklanmışlardır. Bu sırada Mustafa Kemal bu isimlerin idamına yönelik bizzat talimat vermiştir. Fakat Van mebusu İbrahim Arvâsî ve farklı diğer kürt mebusların devreye girmesiyle verilen karar uygulanmamıştır. İki yıl kadar Gaziantep'te zorunlu ikamet ettikten sonra memleketlerine dönmüşlerdir (Yüksel, 1993: 161-162).

İsyan sonrası özellikle Doğu ve Güneydoğu'da oluşan sıkıyönetimle beraber tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrası Norşin tekkesi yoğun baskılar altında tekke faaliyetlerine devam etmiştir. Şeyh Masum öncülüğünde medrese talebeleri eğitimlerine gizli saklı yerlerde devam etmiştir. Asker baskınlarına karşı sürekli nöbetleşerek önlemler almaya çalışmışlardır. Baskınlar esnasında dere yataklarında

bulunan, mağaralara çekilen talebeler bazen günlerce çıkmadan buralarda kalabilmişlerdir (Zahit Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos, 2023). Diğer medreselerden Şeyh Masum'un yanına gelen şeyhler, oluşan baskıları göz önünde bulundurarak talebelerin gönderilmesine yönelik yaptıkları tekliflere Şeyh Masum sert yanıtlar vererek *“Sizde biraz iman olduğunu düşünüyordum artık onun da olmadığına eminim, yoksa böyle bir teklifle yanıma gelmezsiniz”* sözleriyle kendilerini göndermiştir (Seyit Ahmet Sayın ile kişisel iletişim, 20 Ağustos 2023).

Norşin Medresesi Abdurrahman-ı Tâgî eliyle kurulduğu günden itibaren şeriata olan sıkı bağlılığıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Siyasal ve toplumsal anlamda gelişen olaylara yine şariat temelli yaklaşmış; o doğrultuda çözümler öne sürmüştür. Doğu ve Güneydoğu'da dönemsel olarak devlete karşı çıkan isyan veya ayaklanmalarda Hâlidî Şeyhlerinin öncülüğünün söz konusu olması; hem etnik nedenlerden hem de bağlı oldukları yönetimlerin islami kuralların dışında hareket ederek sünnetten ve şeriattan uzaklaşmalarından dolayıdır. Fakat Norşin medresesi bu isyanların nedenlerine her ne kadar hak veriyor olsa da devlete karşı fiili olarak hiçbir ayaklanmaya katılmamıştır.

Hâlidilik temelinde, Şeyh Ubeydullahtan'tan Şeyh Sait'e kadar Doğu ve Güneydoğuda çıkan tüm ayaklanmalar siyasal olmanın yanı sıra kültürel anlamda yerel özellikler taşımaktadır. Bu özelliklerin ortak noktaları yerel ve etnik temalı şariatla yönetilecek olan islam devleti olmasıdır. Hâlidî tekkelerinden oluşan bu düşünce yapısı aslında Mevlânâ Hâlid'in oluşturduğu doktrinle ilintilidir. Kendisi şeriati ve tarikatı bir ağacın iki dalına benzetmektedir. Buna göre şeriatsız tarikat tek kanatlı bir kuşa benzemektedir. Bu doğrultuda kişinin tarikatta başarılı olması şeriatin kurallarını ve hükümlerini iyi bilmesi ve uygulamasından geçmektedir. Mevlânâ Hâlid tekkelerin varlık sebebi olarak şeriati göstermektedir. Ona göre tarikatların varlığının nedeni şariat hükümlerini yerleştirmektir. Bu düşünceye bağlı olarak Hâlidî tekkelerinin, şariat vurgusu üzerinden bir yaşam sürdürmeleri ve bu uğurda mücadele etmeleri beklenen bir durumdur (Ören, 2022: 17).

### 3.7. Tek Partili Dönem Sonrası Siyasal Durum

29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanından 1946'ya kadar tek partili sistemle yönetilen ülke; 1946'da çok partili siyasi yaşama geçmiştir. Milli Şef Dönemi olarak isimlendirilen İsmet İnönü döneminin en önemli gelişmelerinden biri çok partili siyasal hayata geçilmesi olmuştur. Devletin kuruluş felsefesine uygun olan çok partili sistem gerekli koşullar yerine geldikten sonra yapılması gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir. İsmet İnönü'nün demokrasiye geçmeye yönelik attığı adımlar sonrası ülke hızla çok partili siyasal hayata doğru ilerlemiştir. 18 Temmuz 1945'te ilk olarak kurulan Milli Kalkınma Partisi dışında 22 siyasi parti daha kurulmuştur. 07.01.1946'da da Demokrat Parti'nin kuruluşu ilan edilmiştir (Uzun, 2012: 104).

Demokrat Parti kurulmadan önce 07.06.1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan CHP Meclis Grup Başkanlığı'na bir 'takrir' vermişlerdir. Bu takrir “ *1.Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis, murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, 2.Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun gerektiği genişlikle kullanabilme imkanlarının sağlanması, 3.Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden baştan tanzimi...*” şeklinde maddelerden oluşmuş ve 'dörtlü takrir' olarak isimlendirilmiştir. CHP yapılan bu dörtlü takriri reddedikten sonra, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü 21 Eylül 1945'te partiden ihraç etmiştir. Buna tepki olarak Celal Bayar, 1 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmiştir (Kaştan, 2006:128) Bu gelişmelerden sonra Demokrat Parti; Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü öncülüğünde kurulmuştur (Abdurrahmanlı, 2021: 1). 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılması planlanan genel seçim öncesinde 5 Haziran 1946'da seçim yasasında bir değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklikle ilk defa tek dereceli ve çok partili seçim sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir. Fakat seçimin açık oy- kapalı sayım ilkesine göre yapılması kabul edilmiştir. Muhalefet her ne kadar gizli oy- açık sayım olması yönünde ve seçimin adli kontrol altında yapılması konusunda diretmişse de kabul görmemiştir (Uzun, 2012: 105). 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlere altı siyasi parti katılmıştır. Seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilinin 397'sini CHP, 61 milletvekilini DP, 7'sini ise bağımsızlar kazanmıştır (Akandere, 2010: 9).

Tek Partili dönemde dini gruplar üzerinde gelişen baskı ve şiddet politikası 1946 seçimlerinden sonra farklılık göstermeye başlamıştır. CHP iktidarı dini politikalarında esnek davranmaya başlamış; 1947’de okullarda din dersleri yeniden verilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra ilk ilahiyat fakültesi Ankara Üniversitesi bünyesinde açılmıştır (Akıncı ve Acar, 2020: 25) CHP’nin yedinci kurultayında laiklik politikasında uyguladığı değişikliklere yönelik parti içinde kısmi tepkiler oluşmuş olsa da esneklik yönünden alınan kararlar devreye girmiş, aşamalı olarak İmam-Hatip kursları, Kuran kursları açılmaya başlamıştır (Uyar, 2011: 90). Bu dönüşümün en belirgin nedeni muhafazakâr oyların muhalefette olan Demokrat Parti’ye bırakılmaması düşüncesidir.

### 3.7.1. 1950-1960 Arası Siyasal Durum

Türkiye Cumhuriyeti 1950 yılına gelindiğinde siyasal açıdan çok önemli bir süreç yaşamıştır. Dokuzuncu dönem genel seçimlerinin 1 Mart 1950 yılında yapılacağına yönelik karar çıkmışsa da iktidarın isteği üzerine seçimler 14 Mayıs 1950 tarihine ertelenmiştir. Seçime “*Yeter, söz milletindir*” sloganıyla giren Demokrat Parti tüm ülkede örgütlenerek hazırlıklarını yapmıştır (Abdurrahmanlı, 2021: 2). 14 Mayıs seçim günü geldiğinde, CHP ve DP tüm yurttan, MP 22 ilde, MKP ise İstanbul’da seçimlere katılmıştır. Seçimlere %89.3 gibi yüksek bir oranla katılım olmuştur. Seçim CHP iktidarının avantajlı yönleriyle ve planlarıyla yapılmasına rağmen sandıktan Demokrat Parti’nin oyu ezici bir çoğunlukla çıkmıştır. Demokrat Parti’nin meclisteki sandalye sayısı 408, CHP’nin 69, MP’nin ise 1 olmuştur. Bağımsızlardan da 9 milletvekili meclise girmeye hak kazanmıştır. Demokrat Parti’nin ezici çoğunlukla seçimi kazanması ülkede ‘*Beyaz İhtilal*’ olarak nitelendirilmiştir (Kaştan, 2006: 129).

Demokrat Parti’nin demokrasi ve liberalizm ilkeleri üzerinden ortaya çıkışı ve bu doğrultuda yürüttüğü siyaset halk tarafından kabul görmüş; CHP’nin 27 yıllık iktidarı son bulmuştur. Demokrat Parti’nin iktidarıyla ülke siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Demokrat Parti merkez sağın dışında ülkedeki bütün sağ siyaset geleneğinin temellerini atmıştır. Demokrat Parti’nin 1950-1954 yılları arasında ülke yönetiminde uyguladığı politikalar halk tarafından benimsenmiş; 1954 seçimlerinden de ezici çoğunlukla galip çıkmasını sağlamıştır. 1954-1957 yılları arası ülkede ekonomik sıkıntıların baş göstermesinin yanı sıra Demokrat Parti iktidarının

yönetimdeki sert uygulamaları ve yasakçı politikaları parti içinde huzursuzluklara, partiden ayrılmalara ve partiden ihraçlara neden olmuştur. Bu dönemde Demokrat Parti'ye karşı yöneltilen en önemli eleştiri 'Demokrasiden uzaklaşmak' olmuştur. Demokrat Parti'nin içinde bulunduğu bütün olumsuzluklara rağmen ciddi bir oy kaybı yaşamış olsa da Demokrat Parti 1957 seçimlerinin kazananı olmuştur. DP'nin katıldığı son seçim olan 1957 seçimlerinden sonra siyasi ortam giderek gerginleşmiştir. Ekonomik sıkıntıların giderek ağırlaşması sonucu halkta oluşan memnuniyetsizliğe karşı DP iktidarı çözüm bulamamanın yanı sıra giderek sertleşen bir yönetim sergilemiştir. 1959 sonrası enflasyonun yükselmesi, TL'nin değer kaybetmesi, ürünlerin karaborsaya düşmesi gibi durumlar muhalefetin güçlenmesini sağlamış, muhalefet erken seçimler için iktidarı sıkıştırmaya başlamıştır. Demokrat Parti çeşitli kurullar oluşturarak sadece muhalefet üzerinde değil tüm ülkeyi etkileyecek boyutta yasaklamalar getirmiş, eleştirel yaklaşan gazeteciler tutuklanmış, Ankara ve İstanbul'da öğrenci olayları başgöstermiştir. Ordu ülkenin içinde bulunduğu durumu gözeterik 27 Mayıs 1960'da yönetime el koymuştur (Bulut, 2009: 77-79).

### **3.7.2. Demokrat Parti Döneminde Tarikat ve Cemaatler**

1950 Demokrat Parti'nin iktidarıyla beraber yıllardır bastırılmış ve yer altına çekilmiş dini gruplar yeniden canlanmışır. Kamusal alana açılma imkânı bulan tarikatlar ve cemaatler siyaset arenasında karşılıklı ilişkiler doğrultusunda varlıklarını sürdürmüşlerdir. CHP nin çok partili dönemden sonra muhafazakâr kesimin oylarına yönelik politikaları söz konusu olsa da mevcut tarikat ve cemaatler 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti'yi desteklemiştir. Dönemin en büyük cemaatleri arasında olan Nurcular ve Süleymancılardan örgütlü bir şekilde büyüyen Türkiye'de yayılmaları DP döneminde gerçekleşmiştir. Bu iki cemaatin yanı sıra diğer mevcut cemaatlerin özelliklerinden biri kentleşme sürecinde kırdan kente göç eden kesimlerin dini değer alanını muhafaza ederek onlara arzuladıkları biçimde bir ortam sunabilmeleridir. Ayrıca geleneksel dindarlığın kentlerdeki taşıyıcıları olarak faaliyet sürdürmüşlerdir. DP döneminde kırdan kente yoğun bir göçün olması cemaatlere önemli bir örgütlenme alanı açmıştır. Bu durum yerel ve genel seçimlerde hem tarikat ve cemaatlerin hem de siyasi partilerin kendi faydalarına kullanabilecekleri birçok unsuru içinde barındırmıştır (Akin, 2023: 105).

1950’de çok partili sisteme geçildikten sonra tarikat ve cemaatler üzerindeki baskı azalmış ve laik kesimler iktidar üzerindeki tekellerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonraki siyasi iktidarlar; tarikat ve cemaatler ile laik kesimlerin bir ittifakı şeklinde biçimlenmiştir. Toplumda laik örgütlenmeler giderek zayıflamış, ülkenin daha sonraki politik hayatında tarikat ve cemaatler en büyük örgütlü güç olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla beraber devlet de 1950 sonrası SSCB’nin dayattığı sol- sosyalist akımlara karşı dini cemaatleri bir güvence olarak görmüştür. Yönetici elitler her zaman din üzerindeki denetimlerini korumaya çalışsalar da yavaş yavaş bu alanı cemaat ve tarikatlara bırakmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye’de tekke, medrese ve cemaatlerin siyasi gücünü anlayabilmek için 1923 sonrası gelişmeleri gözlemlemek gerekmektedir. Bu gelişmelerin başında 03.03.1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 13.12.1925 tarihinde çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu gelmektedir. Bu iki yasa tekke ve medreseleri ve aynı zamanda bunlara bağlı cemaatleri resmi olarak yasaklamış olsa da bu yapılar illegal olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Çıkan iki kanundan ilki olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu; eğitim öğretim faaliyetlerini tamamıyla Milli Eğitim Bakanlığının sorumluluğuna vermiştir. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile de tarikat yapılanmalarının önüne geçilmiş, tarikatların bünyelerinde açılan kurumlar yasaklanmış ve kapatılmıştır. 03.03.1924 tarihinde çıkarılan kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Dini eğitimler de dahil bütün dini faaliyetler bu kurumun sorumluluğuna verilmiştir. Tarikatlar ve dini yapılanmalar için tek partili dönemden 1950’li yıllara kadar çok zorlu süreçler geçmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’lilere kadar devlet dışı dini yapılanmalar Cumhuriyet rejiminin baskılarına maruz kaldıkları için yasa dışı veya yeraltı örgütleri olarak örgütlenmişlerdir. Gizli örgütlenmeler olarak faaliyet sürdürmeye çalışan dini gruplar, bütün zorluklara ve baskılara rağmen ayakta kalabilmişlerdir. Bunun nedeni olarak; halkın gözünde meşru olmaları ve yüzlerce yıllık geçmişin mirasına sahip olmaları gösterilebilir. Türkiye çok partili döneme geçtikten sonra dini yapılanmalar sosyal ve siyasal hayatta gücünü arttırmaya başlamıştır. Bunun yanında toplumdaki nüfuzunu da gün be gün genişletmiştir (Işık, 2023: 61-62). Dini yapılanmalar (Tekke, medrese, cemaatler) geçmişten günümüze siyaset içinde aktif olmaya çalışmışlardır. Çok partili dönem başladıktan sonra dini cemaatler çoğu zaman oy depoları olarak görülmüşlerdir. Bunun

yanında dini cemaatlerin en büyük özlemi ve isteği devlette söz sahibi olmak olmuştur. Çünkü devlette söz sahibi olmak otoriteyi, gücü elinde bulunduranlar ve kontrol edenler arasında olmak anlamına gelmektedir. Buradaki amaç sadece kendi müritlerine veya bağlılarına istihdam yaratmak değildir (Bozkurt,2018:445). Gelineen noktada tarikatlar ve cemaatler kendilerine ait yerlerde ve mekânlarda sadece dini faaliyet yürütmenin yanı sıra farklı etki ve güce sahiptirler. Tarikat ve cemaatler bugün iktisadi, siyasi, eğitimsel, sosyal ve uluslararası yapılara dönüşmüş boyuttadırlar. Cemaatlerin; devlet yapılanması da dahil hayatın her alanında ve aşamasında etkin olmak için büyük bir çaba sarfettikleri görülmektedir. Etkin güç olabilmenin yolu kendilerine göre devletin imkânlarından, kaynaklarından maksimum düzeyde faydalanmaktan geçmektedir. Birçok tarikat ve cemaatlerin kendilerine göre bir duruşunun olmadığı görülmektedir. Kendilerini devlete veya iktidara göre konumlandıkları için sivil toplum yapılanmaları olmanın yerine iktidarın uzantısı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Sambur, 2017: 27).

Tekke ve medreselerin Şeyh Sait isyanının bastırılmasına kadar olan katı şeriatçı yapılanmaları, cumhuriyet rejiminin laik, seküler yönde oluşturduğu baskıyla pasifize olmalarına neden olmuştur. 1950'lere kadar devam eden bu süreç Demokrat Parti'nin başa gelmesiyle Hâlidî mensuplarının yeniden siyaset sahnesine girmesine zemin hazırlamıştır. Sistem içerisinde siyaset yürüten Hâlidî şeyhlerinin veya mensuplarının yavaş yavaş bir entegrasyon sürecine girdiği gözlemlenmektedir.

Kürt coğrafyasından mirliklerin kaldırılmasından sonra oluşan Nakşîbendî aristokrasisinin 1950 sonrası TBMM'ye girecek kadar rejime entegre oluşları islami yönlerine büyük bir darbe vurmuştur. Bazı şeyh aileleri modern, sosyal ve ekonomik imkanlara kavuştuktan sonra inançsal yapılarından uzaklaşmışlardır. 1980 öncesi Doğu ve Güneydoğu'da Marksist- Leninist ideoloji temelli Kürt ulusalcılığının birçok medrese mollalarından başlayarak, şeyh ailelerine mensup genç nesilde yaygınlaşması bu ailelerin bir kesimini İslami –Nakşîbendî geleneğinden tümüyle uzaklaştırmıştır. Bunun yanı sıra bu ailelerin yeni jenerasyonunun modern eğitim kurumlarına yönelmeleri geleneksel eğitimi bırakmalarına ve inançsal dönüşüm yaşayıp ateist düşünceyi benimsemelerine neden olmuştur (Yüksel,1993: 102-103).

### 3.8. 1950 ve Sonrası Bitlis'te Siyaset ve Şeyhlik

Geçmişten beri tarikatlar toplumsal ve siyasal hayatta önemli roller üstlenmişlerdir. Devlet yönetiminde ve bürokrasisinde doğrudan yer almamış olsalar da perde arkasında sürekli söz sahibi olmanın yanı sıra gerekli gördükleri yerde yönetime müdahale etmişlerdir. Cumhuriyet rejiminin yarattığı baskı politikası her ne kadar tarikatları ve mensuplarını pasifleştirmiş görünse de sonradan daha politize ama daha bireyci bir şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. 1950 sonrası tarikat şeyhleri bizzat siyaset sahnesine çıkmış, devleti yönetme konusunda doğrudan adımlar atmışlardır. Siyasal partilerin de 'oy deposu' olarak gördüğü muhafazakâr kesime; cemaatler ve tarikatlar üzerinden ulaşmaya çalıştığı görülmüştür. Cumhuriyet rejiminin muhafazakâr kesim üzerinde yarattığı baskı ve sindirme politikası 1950 sonrası büyük bir tepkimeye yol açmıştır. 1945'te CHP'den kopan ve alternatif parti olarak kurulan Demokrat Parti 1950'de bütün dini grupların etrafında birleşmesiyle ezici bir çoğunlukla seçimleri kazanmıştır. Dokuzuncu Dönem genel seçimlerinde Bitlis'te dikkatleri çeken bir olayla karşılaşmıştır. CHP'nin Bitlis aday listesinde 1914 Bitlis isyanının öncülerinden olan Gayda Tekkesine mensup Seyit Ali'nin oğlu Selahattin İnan'ın olduğu görülmüştür.

Birçok spekülasyona yol açan bu durum yaşanırken Selahattin İnan'ın seçim çalışmaları için Norşin Tekkesi şeyhi olan Şeyh Masum'un yanına gelip destek istediği bilinmektedir. Şeyh Masum'un neden böylesi bir girişimde bulunduğunu sorması üzerine Selahattin İnan "*Ben burdan aday olmazsam vallahi beni asacaklar*" cevabı üzerine Şeyh Masum ve Norşin Tekkesinin desteğini almıştır. Şeyh Masum etki alanının olduğu her yere haber göndererek Selahattin İnan için destek istemiştir. Seçim sonuçlarına dair Şeyh Masum "*İnşallah Bitlis'te CHP, ülkede Demokrat Parti kazanır*" temennisinde bulunmuştur. Nitekim seçim sonuçları öyle de olmuştur (Zahit Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos, 2023). Dokuzuncu Dönem Milletvekilliği Genel Seçimlerinde CHP'den Muhtar Ertan ve Selahattin İnan seçilmiştir. (TBMM Albümü, 2010: 549). Muhtar Ertan'ın 1951'de vefatı üzerine yine aynı yıl Bitlis'te ara seçim yapılmış ve yapılan ara seçimde Demokrat Parti'den Nusrettin Barut seçilmiştir (TBMM, 2010: 549). Selahattin İnan'ın 10. ve 11. Dönem milletvekilliği seçimlerinde Demokrat Parti'den aday olduğu ve meclise girdiği görülmektedir (TBMM, 2010:

620-701). Bu iki dönemde de Bitlis'te sadece Demokrat Parti'den milletvekili çıkmıştır.

1950'den sonra Doğu ve Güneydoğuda aşiret resilerinin ve şeyhlerin desteğini alan Demokrat Parti kapanana kadar seçimlerde bölgeden birinci parti olarak çıkmıştır. Bunun nedenlerinde biri de milletvekili listelerine nüfuz sahibi olan güçlü ailelere de yer vermesidir. Bitlis'te Küfrevi Tekkesi mensubu olan Kasım Küfrevi de bunlardan biridir.

1950 yılından beri aktif siyasete katılan Kasım Küfrevi soyadının verdiği ağırlıkla Ağrı il ve ilçelerinde Demokrat Parti'ye büyük katkılar sunmuştur. İki aşamalı siyasi hayatı olan Kasım Küfrevi'nin ilk aşaması 1950 ve 1954 genel seçimlerinde Demokrat Parti'den Ağrı milletvekili seçilmesidir. 1950 seçimlerine gelmeden Kasım Küfrevi mensubu olduğu partiden istifa etmiştir ve Hürriyet Partisi'ne geçmiştir. 1957 seçimlerine gelindiğinde Hürriyet Partisi oyların sadece %4'ünü alabilmiş ve meclise bağımsız giren tek vekil Kasım Küfrevi olmuştur. Bir süre sonra Kasım Küfrevi Demokrat Parti'ye tekrar geçmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar mecliste olan Kasım Küfrevi'nin ilk siyasi aşaması son bulmuştur. (Kıran, 2021: 96). 27 Mayıs 1960 askeri darbeden sonra Celal Bayar, Adnan Menderes'in de içinde olduğu Yassıada yargılamaları başlamıştır. Selahattin İnan ve Kasım Küfrevi de bu davalarda yargılanmışlardır.

Selahattin İnan'ın mahkemede ifade verirken başsavcıyla olan diyalogları dikkat çekmiştir: Bitlis Milletvekili Selahattin İnan'a Yassı Ada Başsavcısı Ömer Altay Egesel, Tahkikat Komisyonu ve Selahiyet Kanunları'yla ilgili olarak, *“Bu kanunu kabul etmişsin, hem de şeyh geçinirsin”* diye çıkışır. İnan, *“Kanun oylanırken Avrupa'daydım”* diye karşılık verir. Egesel hiç altta kalır mı, o da, *“Burada olsaydın lehinde oy verecektin”* der. İnan, mahkeme salonundakileri güldüren bir cevap verir; *“Sayın başkan, Şeyhliği bana veriyorsun, kerameti kendinize alıyorsunuz.”* (Arıkan, 1997:306). Selahattin İnan yargılamada ömürboyu hapis cezasına çarptırılmıştır.

Kasım Küfrevi Yassıada yargılamalarında Menderes, Bayar ve Demokrat Partilileri suçlayıcı açıklamalar yapmıştır. Yargılamadan beraat eden Küfrevi, Demokrat Parti camiasının tepkisini çekmiştir. Demokrat Parti'ye yeniden dönmesini, partililer tarafından kendisine yapılan tehdit ve baskılara bağlamıştır. Kasım Küfrevi

mahkemede yapmış olduğu savunmalarıyla dik bir duruş sergileyememiş; Adnan Menderes ve arkadaşlarını ipe götürenler kervanına katılmıştır (Kıran, 2021: 97).

Kasım Küfrevi'nin siyasi yaşamının ikinci aşaması, 1965 yılında yapılan genel seçimlerde Yeni Türkiye Partisi'nden Ağrı milletvekili seçilmesiyle başlamıştır. Küfrevi 1969 genel seçiminde Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden yeniden Ağrı milletvekili seçilmiştir. Son olarak 14 Ekim 1973'te Adalet Partisi'nden Ağrı senatörü olarak seçilmiş, 12 Eylül 1980 tarihine kadar devam ettirmiştir (Kıran, 2021: 98).

22 Ekim 1969'da yapılan genel seçimlerde Selahattin İnan'ın oğlu olan Abidin İnan Gaydalı Adalet Partisi'nde milletvekili olmuştur. Abidin İnan Gaydalı 24 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977 yıllarında yapılan genel seçimlerde aynı partiden milletvekili seçilmiştir (TBMM, 2010: 976).

22 Ekim 1969 seçimlerinde Norşin tekkesinin başında olan Şeyh Masum'un oğlu Muhyettin Mutlu yaşı tutmamasına rağmen yaşını büyütmüş ve seçimlere katılmıştır. Seçim dönemlerinde Muhyettin Mutlu'nun yaptığı seçim çalışmalarına karşı babası Şeyh Masum elinin uzandığı her yere haber göndermiş ve *“Eğer Seyda ailesini seviyorsanız oğluma oy vermeyin”* dediği bilinmektedir. Nitekim bu seçimlerde Muhyettin Mutlu seçimi kaybetmiştir. Babasının vefatından sonra Muhyettin Mutlu, 29 Ekim 1973 seçimlerinde bağımsız aday olmuştur. Seçimlere girmeden Muhyettin Mutlu'nun halifelik makamında olan abisi Şeyh Maşuk kendisini çağırarak *“Babamızın siyasete girmene rızası yoktu, benim de rızam yok ama ben senin baban eğilim, abinim. Senden isteğim aday olmaman ama illa aday olacaksan benden bu anlmada seni desteklememi bekleme”* demiştir. Seçim süreci boyunca da Şeyh Maşuk Bitlis'te kalmamıştır. Kardeşinin lehinde veya aleyhinde sürece dahil olmamıştır. (Zahid Mutlu ile kişisel iletişim, 15 Ağustos 2023). Bu seçimlerde milletvekili olan Muhyettin Mutlu sonraki dönem yani 13 Haziran 1977 seçimlerinde de Milli Selamet Partisi'nden Bitlis milletvekili olmuştur. 15. ve 16. Dönem Bitlis milletvekillerinden biri Gayda tekkesine mensup iken diğeri Norşin tekkesi mensubu olmuştur.

Norşin tekkesine mensup ve halifelik makamında olan Şeyh Taha'nın oğlu Mehmet Emin Seydagil' in de aktif siyasete katılıp Muş'tan 16. Dönem Milli Selamet Partisi'nden (MSP) ve 18. Dönem Anavatan Partisi'nden milletvekili olduğu

görülmektedir. Seyda ailesi sadece Norşin özelinde Bitlis'te değil; çevre illerde de toplumsal bir nüfuz yaratmış ve siyaset yürütmüştür. Şeyh Taha'nın Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Adgon Köyü'nde medresesinin olması ve o çevrede müridlerinin çoğunlukta olması Mehmed Emin Seydagilin kabul görmesi noktasında etkili olmuştur.

Şeyh Sait isyanından sonra ve tek partili sürecin sonuna gelindiğinde bölgede yaşayan Şeyh ve ağa çocuklarının kırsaldan büyük şehirlere okumaya gitmesiyle hem gidenler için hem de gidenlerin aileleri için kültürel ve sosyal yeni bir süreç başlamıştır. Kürt aristokrasisini oluşturan ailelerin çocukları yeni sol sosyalist akımlarla tanışmış ve büyüüne kapılmış, gelenekçi ve muhafazakâr düşüncelerden uzaklaşmanın yanı sıra bunlarla ciddi bir mücadele içine girmiştir. Şeyh Sait isyanından miras kalan Kürt ulusalcılığını sol bir kimlikle pekiştirip bölgedeki aşiretçi, feodal ve muhafazakâr yapıya karşı bir duruş sergilemişlerdir. Bu ulusalcı sola akımlar 1970 lerin sonlarına gelindiğinde birçok fraksiyona ve yapılanmaya ayrılmıştır. Cumhuriyet rejimini kendilerine düşman olarak görüp Kürt hak ve özgürlükleri temelinde kendilerince bir mücadele içine girmişlerdir. Bunu yaparken bölünmüşlükleri aynı zamanda kendi aralarında bir çekişmeye hatta çatışmaya dönmüştür. İdeolojik farklılaşmalar temelinde gelişen bir çatışmalı dönem baş göstermiştir. Geçmiş süreçlerde bölgede Kürt aşiretlerinin iç çekişmeleri, gilenen süreçte Kürt siyasal hareketinin iç çatışmalarına dönmüştür. Bölgede bu durumlar yaşanırken parlamento seçimlerinde Bitlis'ten merkez sağ ve sağ muhafazakâr partilerden adaylıklarını koyan tekke mensubu şeyhlerin seçim kazanmaları dikkat çekicidir. İnsanların oy kullanma yönelimleri; partilerden çok adaylıklarını bırakan kişilerin mensubu oldukları ailelere karşı gösterdikleri hassasiyet üzerinden şekillenmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Kenan Evren ülke yönetiminin başına geçmiş ve ilerleyen süreçte dini söylemler üzerinden bir politika yürütmüştür. Dini otorite gibi fetvalar veren Evren, 1982 Anayasasına 'Din Kültürü ve Ahlak' dersini zorunlu ders olarak koymuştur. Bu süreçte toplumun askere ve askeri yönetime olan tepkisini azaltmak ve bağlılığını arttırmak için insanların dini hassasiyetinden faydalanılmıştır. Giderek yaygınlaşan Marksizmin önünü kesmek için de yine dini argümanlara başvurulmuştur. 1983 seçimlerinde başa gelen Özal iktidarının yürüttüğü

liberal politikalar, cemaatlerin ve diğer dini grupların ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra cemaatler siyasette alınan kararlar üzerinde de doğrudan etkili olmaya başlamıştır (Akıncı ve Acar, 2020: 28).

Bitlis'te 1983'te yapılan genel seçimlerde şeyh ailelerinin etkisi devam etmiştir. Uzun yıllar Türk siyasetine damgasını vuran Selahattin İnan'ın oğlu olan Kamuran İnan, Milliyetçi Demokrat Parti'den (MDP) milletvekili seçilmiştir (TBMM, 2010: 1129). 18. Dönem Genel Seçimlerinde tüm bölgede olduğu gibi Bitlis'te de ANAP rüzgârı esmiştir. Bitlis'ten üç milletvekilini de çıkaran ANAP; aday listesinde şeyh ailesine mensup Kamuran İnan'a ve Norşin tekkesinden Muhyettin Mutlu'ya yer vermiştir. 19. Dönem genel seçimlerinde ilginç bir durum yaşanmış ve Anavatan Partisi Bitlis'te aynı aileden iki kişiye adaylık vermiştir. Adaylardan biri yine Kamuran İnan iken diğeri yeğeni olarak bilinen Edip Safter Gaydalı olmuştur.(TBMM, 2010: 1252)

Bitlis'e dört milletvekilliği verilen 20. Dönem genel seçimlerinde adaylar yine şeyh ailelerine mensuptu. Zeki Ergezen ve Norşin şeyhlerinden olan, ilk defa vekil seçilen Abdulhaluk Mutlu Refah Partisi'nden, Kamuran İnan Anavatan Partisinden, Edip Safter Gaydalı ise Doğruyol Partisi'nden seçilmişlerdir (TBMM, 2010: 1319).

1999'da yapılan 21. Dönem Genel Seçimlerinde Edip Safter Gaydalı ANAP'tan; ilk defa milletvekili olacak ve Norşin şeyh ailesine mensup olan Yahya Çevik ise Doğru Yol Partisi'nden seçilmişlerdir (TBMM, 2010: 1395).

1990'lı yıllarda devletin baskıcı politikalarla Doğu ve Güneydoğuyu kontrol altına almaya çalıştığı dönemlerde Bitlis'ten merkez sağ partiler içerisinde rahat bir siyaset alanı bulan şeyh ailelerine mensup siyasetçilerin ülkenin içinde bulunduğu genel kaotik durumdan etkilenmedikleri görülmüştür. Zira aynı isimler farklı partilerde ayrı yerde defalarca milletvekili olarak seçilebilmiştir. 2000'li yılların başından günümüze kadar Bitlis'te genel seçimlerde Gayda tekkesine mensup kişilerin mecliste yer bulmasına karşın Norşin'de Seyda ailesinin siyasi partilerde yer bulamayışı gözlemlenmiştir. 2000 li yıllardan sonra Seyda ailesinin genel siyasetteki aktif etkinliği kırılmıştır.

1950' lerden günümüze genel siyasette aktif olan ve neredeyse her dönem mecliste bulunan Bitlis tekke mensupları yerel siyasette yönelendirici olmuşlar fakat

doğrudan yönetmeye aday olmamışlardır. Bu durumun istisnası olarak Norşin tekkesi görülmektedir. Şeyh Masum'un oğlu olan Hüseyin Mutlu 1977'de bağımsız, 1984'te ANAP'tan, 1989'da ANAP'tan, 1994'te Refah Partisi'nden, 2004'te Ak Partiden belediye başkanı seçilmiştir. 1999 ve 2009 yerel seçimlerinde de adaylığı söz konusu olmuş fakat bu seçimleri kaybetmiştir (Ruknittin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos 2023).

İnsanların oy verme eğilimlerini belirleyen bazı parametreler bulunmaktadır. Bunlar bazen dini değerler, bazen milli değerler bazen de ekonomik durumlar üzerinden şekillenebilmektedir. Seyda ailesine mensup şahısların siyaset arenasında kabul görmelerinin ve insanlar tarafından destekleniyor olmalarının nedeni bu kişilerin bölgede dini lider olan ailelere mensup olmalarıdır. Çoğu zaman seçim çalışmalarına bile kendileri çıkmamıştır. Özellikle köylere medrese feqilerinden (talebe) birini gönderip “*Şeyh Masum'un oğlu falanca partiden adaydır*” demeleri bile köylülerin oy vermeleri için yeterli olmuştur. Siyasi partiler tarafından tercih ediliyor olmaları da toplumda lokomotif öncüler olarak biliniyor olmaları münasebetiyle muhatap haline gelmişlerdir. (Ruknittin Mutlu ile kişisel iletişim, 12 Ağustos 2023).

## SONUÇ

Tasavvuf temellerine dayanan Nakşîbendî tarikatı, geçmişten günümüze birçok isimle anılmış veya kollara ayrılmıştır. Hz. Ebubekir dönemi; sonraki ardılları tarafından Sıddikiye olarak tanımlanmıştır. Beyazıt-i Bistami ile tarikat, Tayfuriyye olarak anılmıştır. Hoca Yusuf Hamedani; Hacegan geleneğini başlatmış, Gücdevani de sekiz düsturla bunu süslemiştir. Ahmet Yesevi; Yeseviye'yi Orta Asya Türklerinin içinde yaymıştır. Bahauddin Nakşibend, tarikata ismini yani Nakşîbendîyye'yi koymuştur. İmam-ı Rabbani, Müceddidilik kolunu inşa etmiştir. Mevlânâ Hâlid ise bugün de dünyanın birçok yerinde kabul gören Hâlidîliğin kurucusu olmuştur.

Süleymaniye doğumlu olan Mevlânâ Hâlid, 1800 lü yılların başında Hindistan'a giderek Abdullah Dihlevi tarafından tarikata kabul edilmiştir. İslamın yaşamsal biçimiyle hayatın her alanında uygulanmasını öngören Mevlânâ Hâlid, hocası Dehlevi'nin kendisine bir isteği olup olmadığını sorması üzerine Mevlânâ Hâlid; "bana maneviyatı verdin, dünyayı da isterim" yanıtını vermiştir. Buradan Mevlânâ Hâlid'in politik kişiliği ortaya çıkmaktadır. Sufî geleneğinde dünyadan arınmışlık söz konusudur. Oysa Mevlânâ Hâlid, icazet verdiği 116 halifeyle yetişebildikleri her yerde tekke ve medrese anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. Bu anlayışın sünnete ve şeriata sıkı bağlılık olmasının yanı sıra hem devlet yönetimleri içerisinde hem de toplumun yaşamın her alanında etkin olması Hâlidîler tarafından hedeflenmiştir. Mevlana Hâlid zikir esaslarından olan rabitanın sadece kendine yönelik yapılmasını istemiştir ve buna uymayanları tarikattan uzaklaştırmıştır. Buradan Mevlana Halid'in tek merkezli bir tarikat anlayışı geliştirdiği görülmektedir. Bu durumlar karşısında Hâlidîliğin siyasal bir örgütlenme olduğu kanısı ortaya çıkmaktadır.

Halidilik öncesi bölgede etkin tarikat olan Kadiriler bölgenin özerk yönetimi doğrultusunda mirlerin kontrolünde olmuşlardır ve sadece dini konular üzerinden muhatap alınmışlardır. Osmanlı Devleti'nin 2. Mahmut'tan sonra merkeziyetçi yapıyı güçlendirmesiyle bölgedeki mirlikler kaldırılmıştır ve merkezden atanan valiler üzerinden yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir. Bölgenin toplumsal ve siyasal yapısına yabancı olan merkezi idare ortaya çıkan otorite boşluğunu giderememiştir. Buna bağlı olarak bölgeye yeni yeni yayılan Halidi şeyhleri örgütlü yapılarıyla mevcut

toplumsal ve siyasal yapıyı lehlerinde görmüş ve bölgede yeni otorite olma çabalarına girmiştir. Bilgi birikimleri, insanlarla kurdukları iyi ilişkiler, sorunlara karşı çözümleyici yaklaşımları aynı zamanda sünni-şafii örgütlenmesi olması münasebetiyle toplum tarafından kabul görmüşlerdir. Bu noktadan sonra Bruinnessen'in de dediği gibi bölgede yeni bir politik önderlik oluşmuştur. Halidi şeyhlerinin zaman içinde edindikleri siyasi ve ekonomik güç bölgede yeni bir Kürt aristokrasisi oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak şeyhlik, tekke ve medreselerin dışına çıkarak daha çok aşiretsel bir yapıya dönüşmüştür. Artık şeyhliğin babadan oğula geçtiği dönem başlamıştır.

Tekke ve medrese birlikteliği üzerinden yayılmacı bir politika izleyen Hâlidilik, Doğu ve Güneydoğuda kısa bir sürede yayılmıştır. İlk önce Nehiri tekkesi üzerinden kabul gören Hâlidîliğin Sıbgatullah Arvâsî üzerinden Bitlis'in Hizan ilçesinde, sonra da Arvâsî'den aldığı icazetle Abdurrahman-ı Tâgî'nin Norşin'de tekke açtığı görülmüştür.

Nehiri tekkesinden sonra Hâlidîliğin bölgedeki en etkili kolunun Norşin tekkesi ve medresesi olduğu kabul görmektedir. Bu da Abduraahman-ı Tâgî'nin yetiştirdiği 19 halifeye ve bu halifelerin kendi bölgelerinde yaptığı irşat faaliyetlerine dayandırılmaktadır.

Norşin tekke ve medresesinin sadece dini konularla değil toplumsal ve siyasal konularla da uğraştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Norşin tekkesi insanlar arasındaki husumetleri çözmeye çalışmıştır. Savaş zamanlarında ise cihat fetvası yayınlarak asker toplayabilmiş, doğrudan dönemin gelişen olaylarına müdahil olabilmektedir. Osmanlının son dönemlerinde ve Cumhuriyetin kuruluşuna denk gelen bir dizi isyanın çıktığı görülmüştür. Şeyh Ubeydullah isyanı, 1914 Bitlis İsyanı ve Şeyh Sait İsyanı gibi. Devlete karşı çıkan bu isyanların Hâlidî şeyhlerinin öncülüğü doğrultusunda gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu durum bölgedeki tekke ve medreselerin siyasallaştığını göstermektedir. Bu isyanların etnik yönü olmasının yanı sıra özünde din temelli olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenselliği olarak da Hâlidî şeyhlerinin bağlı oldukları yönetimlerin sünnetten ve şeriattan uzaklaştıkları yönündeki düşünceleri gösterilebilir. Farklı bir sonuç olarak da Halidi şeyhlerinin; içinde bulundukları dönem itibarı ile Osmanlı Devletinin reformist uygulamaları

sonucunda İslami yönetim anlayışının dışına çıkıyor olması, şeyhlerin ellerinde bulundurdıkları otoriteyi ve gücü kaybetme endişesi bu isyan girişimlerinde bulunmalarında etkili olmuştur. Zira daha önce kendilerinden çok daha güçlü mirlerin yine Osmanlının yönetsel değışiklikleri üzerinden ortadan kaldırıldıkları bilinmektedir. Halidi Şeyhlerinin çok kolay bir şekilde dini söylemler üzerinden konsolide edebilecekleri bir bölge halkı mevcuttu. Bu anlamda bölgede oluşan isyanların nedenlerinden biri de şeyhlerin kaybetmek istemedikleri bu güç ve otorite olmuştur.

Norşin tekkesinin bölgede çıkan bu isyanlara dahil olmadığı görölmektedir. Norşin tekkesi bu isyanların nedenlerine her ne kadar hak veriyor olsa da başarıya ulaşamayacakları düşüncesiyle isyanlara katılmadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. 1914 Bitlis İsyânında Bitlis Valisinin talebi üzerine Norşin Tekkesinin başında olan Şeyh Muhammet Diyaüddin'in (Hazret) devletle isyancılar arasında arabulucu olduğu görölmüştür. Norşin tekkesinin geçmişten günümüze taraflar arasında denge politikası yürüttüğü çıkan sonuçlar arasındadır. Şeyh Sait isyanında Norşin tekkesinin başında olan Şeyh Masum'un isyana katılım yönünde hazırlık yaptığı fakat Ohin şeyhi olan Şeyh Aladdin'in fetva vermemesi üzerine Şeyh Masum'un vazgeçtiği tespit edilmiştir. Buna rağmen isyan sonrası bölgedeki diğer tekke şeyhleriyle beraber Şeyh Masum'un da sürgüne gönderilmesi, Cumhuriyet rejiminin din temalı her yapıya karşı refleksini göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet rejiminin tek partili dönemin bitmesine kadar bölgedeki baskıcı politikaları Doğu ve Güneydoğudaki tekke ve medreselerin kapatılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da mevcut dini yapılanmalar yeraltı örgütlenmeleri olarak faaliyet sürdürmeye çalışmıştır.

Demokrat Parti iktidarına kadar pasif görünümde olan tekke ve medreselerin Menderes'in liberal politikalarıyla ve sağladığı kısmi serbestliklerle şeyhlerin aktif siyaset sahnesine geçtikleri görölmüştür. Bu noktadan sonra şeyh ailelerine mensup kişilerin dini hassasiyetlerin dışında bireysel çıkarları doğrultusunda milletvekili olma amacıyla hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Nitekim Yassıada duruşmalarında bölgedeki şeyh ailelerine mensup şahısların yargılamadaki tutum ve davranışları yapılan tespiti doğrular niteliktedir.

Bunun yanı sıra 2000’li yılların başlarına kadar neredeyse her dönem Bitlis’ten Milletvekili olan tekke ve medrese mensubu kişilerin olması; dini grupların ve tekkelerin toplumun oy kullanma yönelimindeki etkisini gözler önüne sermiştir. Öte yandan din- devlet-siyaset ilişkisi açığa çıkmıştır.



## KAYNAKÇA

- Akıncı A. ve Acar O. (2020). Modern Türkiye'de İslami Cemaatlerin Kimlik Bunalımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(40), 17-34.
- Abdurrahmanlı, E. (2021). 1950-1960 Yılları Arası Türk Siyasal Hayatı: İktidar-Muhalefet İlişkileri. *Ahi Evran Akademisi*, 2 (2), 1-12.
- Ağçoban, S. (2021). Bir Halvet Deneyiminin Sosyolojik Analizi: Halvette 40 Gün. *Harran İlahiyat Dergisi*, (45), 227-247.
- Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri Ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26 (76), 1-26.
- Akın, M. H. (2023). Demokrat Parti Döneminde Basın Yayın Faaliyetleri. Mustafa Sıtkı Bilgin (Ed.), *100. Yılında Türkiye Cumhuriyetinde Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1950-1960)* içinde Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (96-115). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Akman, M. (2011). Hakikat-ı Muhammedi Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referansları Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 107-131.
- Akot, B. (2019). I. Dünya Savaşı Sirasında Rusların Bitlis'i İşgaline Direnen Gazi Şeyh Muhammed Ziyauddin Hazret. Muhammet Mücahit Küçükylmaz (Ed.), *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya* içinde (102-113). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Akyüz, K. (2019). Halidiliğin Kollarından Biri Olarak Haznevilik ve Ahmet Haznevi. *Tasavvuf Dergisi*, 22 (43), 104-126.
- Algar, H. (1989). "Alaeddin Attar". *Türkiye Diyanet Vakfı Türk İslam Ansiklopedisi*, (II, 319-320). İstanbul: TDV Yayınları.
- Algar, H. (2019). *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arı, A. (2002). Tevhidi Tedrisat ve Laik Eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 181-192.
- Arıkan, M. (1997). 27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 299-310.
- Ateş, S. (Ağustos-Eylül 2013). Millet ve Halife Yolunda II Şeyh Ubeydullah İsyanı. *Kürt Tarihi*, (8), 9-15.

- Baz, İ. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyete Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (34), 73-108.
- Baz, İ. (2018). Bir Bölgenin Dini-Kültürel Değişimi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Toplum, Devler ve Tarikatlar. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 21(41), 1-31.
- Baz, İ. (2018). *Şeyh Âsım Ohinî ve Birketü'l- Kelimât Fî Menâkıbı Ba'di's- Sâdât*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Baz, İ. (2019). Sünni-Şii Sınırında Nakşibendî-Hâlidî Şeyhlerinin Ehl-i Sünnet Savunması. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Dergisi*, 22 (43), 36-54.
- Baz, İ. (2020). Barışta "Sivil Kale", Savaşta "Ordu" Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Halidi Dergahları. Vahit Göktaş, Harun Altan (Ed.), *Hacı Bayram-ı Veli V* içinde (181-207). Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Beki, M. (2022). Risale-i Nur Külliyyatında Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Şühud Kavramları. *Ekev Akademi Dergisi*, (92), 122-133.
- Bozkurt, V. (2018). CEMAATLER: Kavramsal, Kuramsal ve Temeller Türkiye. E. Yalçinkaya (Ed.), *USE 2.Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tebliğler Kitabı* içinde 436-449.
- Bruinessen, M. V. (2018). *Ağa,Şeyh,Devlet*. (Çev. Banu Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları.(Eserin orijinali de yayınlanmıştır).
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 73-90.
- Candan, A. (2017). Şeyh Almet el- Haznevi'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(7), 19-37.
- Çakır, M. S. ( 2017). Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 26-53.
- Çakır, M. S. (2016). *Nakşibendi Halidiliğın Seyyid Taha Hakkari Nehri Kolu (XIX. Yüzyıl)*.(Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/54680.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2023)
- Çakır, M. S. (2017). Mevlana Halidi Bağdadi ve Halidiliğın Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi. Şeyh AbdulKadiri Hezani (V. 1908) ve Hezan Dergahında Yetişen Sufi Alimler [Bildiri]. Orhan Başaran (Ed.). *Mevlana Halidi Bağdadi*

**ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi**, 04-05 Mayıs 2017, (s. 355-358). Bingöl: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Demirtaş, M. (2018). 1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar. **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(2), 432-492.

Diken, Ş. (2019). **İsyan Sürgünleri**. İstanbul: İletişim Anı Yayınları.

Doru, M. N. (2018). Yeni Bir Form Olarak Nakşî-Hâlidiliğin Kürt Coğrafyasındaki Etkileri. **Mukaddime**, 9(2), 1-16.

Ebinç, S. (2008). **Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erkaya, M. E. (2016). Tasavvufi Eğitim Metodu Olarak Halvet (Gümüşhanevi Örneği). **International Journal of Social Sciences and Education Research**, 2(4), 1506-1515.

Erkaya, M. E. (2017). **Tasavvuf Klasiklerinde Sohbet ve Uhuvvetin Temel İlkeleri**. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(1), 249-276.

Ermiş, M. (2019). **Halidi Medrese Geleneği ve Norşin Medresesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüz, İ. (2019). **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.

Haluk, S., Cırık, B. (2014). Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921). **Akademik İncelemeler Dergisi**, 9(1), 205-231.

Ildırrar, M. (1992). **İşaretler Abdurrahman-i Tağı Muhammed Ziyaüddin**. İstanbul: Umran Yayınları.

Işık, M. (2023). Türkiye'de Cemaat Siyaset İlişkisi: İskender Paşa Cemaati Üzerinden Bir Analiz. **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (34), 59-72.

Işık, İ. (2009). "Şeyh Muhammed Masum", **Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi**,(2). Erişim adresi: <https://www.biyografya.com/biyografi/2394> (Erişim tarihi:05.12.2023).

- Kara, M. (1995). "Evrâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XI, 533-535). İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/evrad> (Erişim tarihi: 05.12.2023)
- Kaştan, Y. (2006). Türkiye Cumhuriyetinde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP' nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler 1938-1950). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1),123-139.
- Kavak, A. (2017). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Kavak, A. (2020). XIX. Yüzyılda Kürtler Arasında Halidiliğin Yayılmasında Kadiri Ailelerin Yaklaşımı. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12(4), 1183-1200.
- Kılıç, R. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yönetim- Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7(17), 103-119.
- Kıran, İ. (2021). Aristokrat Kürt Aileler: Küfreviler. *Kürdiyat*, (4), 81-104.
- Korkusuz, M. Ş. (2010). *Nehiri'den Hazne'ye Meşayih Nakşibendi*. İstanbul: Pak Ajans Yayıncılık.
- Kubat, M. (2014). *Mevlana Halidi Bağdadi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Küçükkaya, M. A. (2021). Şeyh Muhammed Ziyaeddin Nurşini'nin Tasavvufi Görüşleri. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 453-479.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mansurov, Fatkhittin (2011). Hacı Yusuf Hamedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26), 159-173.
- Memduhoğlu, A. (2019). "Mahmud Zokaydi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (II, 180-181). İstanbul: TDV Yayınları.
- Nursi, S.İ. (1995). *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Okudan, R. (2003). İnsani Bir İnsiyak Olarak Rabita. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (10), 201-218.
- Orhan, K. Z. (2021). İmam-ı Rabbani Sonrası Nakşibendiyyede Murakkabe. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (50), 395-427.
- Öğün, T. (2010). *Doğunun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şirbey ve İsyanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Öngören, R. (2013). "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (44, 409-412). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ören, M. F. (2022). Tarikat ve Siyaset: Halidilik Üzerine Bir Değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 1-28.
- Özden, H. (2019). Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3 (6), 52-60.
- Sambur, B. (2019). Risaleyi Nura Göre Devlet, Siyaset ve Cemaat İlişkileri. *Köprü*, (137), 23-45.
- Tâhî, A. (2015). *Mektûbât-ı Seyda-i Tâhî*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Tan, A. (7 Mayıs 2021). Türkiye'den Sesler Şeyh Sait Kıyamı Mahkeme Zabıtları (2). *İndependent Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.indyturk.com/node/355691> (Erişim tarihi: 05.12.2023)
- Tan, A. (23 Temmuz 2021). Türkiye'den Sesler Şeyh Said Kıyamı Mahkeme Zabıtları (3). *İndependent Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.indyturk.com/node/390466/t> (Erişim tarihi: 05.12.2023)
- TBMM Albümü 1920-2010, II. Cilt. (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar.
- TBMM Albümü 1920-2010, III. Cilt. (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Bakanlıklar.
- Teyfur, M. (2012). Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif ve Tahlili. *Bitlis İslamiyet Dergisi*, 3 (2), 1-12.
- Tosun, N. (2009). "Semması". *Türkiye Diyanet Vakfı Türk İslam Ansiklopedisi*, (36, 498). İstanbul: TDV Yayınları.
- Turan, A. (2019). Bir Mutasavvıf Olarak Şeyh Ahmet el- Haznevi ve Nakşibendiyye-i Halidiyye Tarikatının Haznevi Dergahı. [Bildiri]. Orhan Başaran (Ed.). *Mevlana Halidi Bağdadi ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, 04-05 Mayıs 2017, (s. 395-409). Bingöl: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Güncel Türkçe Sözlük* (12. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uyar, H. (2011). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

- Uzun, H. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisinin 1947 Olağan Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (25), 101-139.
- Verkânîsî, Ş. F. (2020). *Adâb-ı Tarîkat-ı Nakşibendiyye*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Weismann, I. (2021). *Nakşibendilik*. (Çev. İrfan Kelkitli). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Yavuz, K., Ayvallı, R., Levent, E., Kara, A., Yılmaz, A., Apak, B., . . . Uyan, A. (2004). *Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyalari*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). "Teveşsül ve İstimdat". *Türkiye Diyanet Vakfı Türk İslam Ansiklopedisi*, (23,363-364). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı Türk İslam Ansiklopedisi*, (33, 286-291). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yeşilyurt, T. (1996). Kelam Açısından Velayet-Nübüvvet İlişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 389-408.
- Yılmaz, H. K. (Eylül,1995). Keşf ve Keramet. *Altınoluk Dergisi*, (115), 32.
- Yılmaz, H.K. (2010), *Tarikatların Müşterek Unsurları*. Erişim adresi: <https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/51376/>. (Erişim tarihi:04.12.2023).
- Yüksel, M. (1993). *Kürdistan'da Değişim Süreci*. Ankara: Sor Yayıncılık.

## ÖZGEÇMİŞ

### Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Özkan, Orhan  
Uyruğu : T.C  
ORCID :

### Eğitim

| Derece        | Eğitim Birimi                                                                                                                                          | Mezuniyet Tarihi |
|---------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| Yüksek Lisans | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi<br>İktisadi İdari Bilimler Fakültesi<br>Sosyal Bilimler Enstitüsü<br>Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı<br>Kamu Yönetimi Bölümü | 2024             |
| Lisans        | Anadolu Üniversitesi<br>İktisat Fakültesi<br>Kamu Yönetimi Bölümü                                                                                      | 2016             |

### İş Deneyimi

| Yıl | Yer | Görev |
|-----|-----|-------|
|-----|-----|-------|

### Yabancı Dil

....

### Hobiler

.....



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

05/01/2024

Tez Başlığı / Konusu:

**“NAKŞİBENDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SİYASETLE İLİŞKİSİ: NORŞİN ÖRNEĞİ”**

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin, 25/12/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 (yüzde on bir) dir.

**Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Adı Soyadı: Orhan ÖZKAN

Öğrenci No: o20920010071

Anabilim Dalı: Kamu Yönetimi

Programı : Kamu Yönetimi

Statüsü : Y. Lisans ☒

Doktora ☐

**Danışman**  
Dr. Öğr. Üyesi  
05/01/2024

**ENSTÜTÜ ONAYI**  
UYGUNDUR

**Prof. Dr. Bekir KOÇLAR**  
Enstitü Müdürü